

**FATİH ve BAYKARA’NIN ŞİİR DÜNYALARI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
(DİNÎ MOTİFLER)**

Muhammed Lütfü AVCI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2019

Her Hakkı Saklıdır

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

Muhammed Lütfü AVCI

FATİH ve BAYKARA’NIN ŞİİR DÜNYALARI ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME
(DİNÎ MOTİFLER)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

ERZURUM- 2019

.../.../2019

TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Fatih Ve Baykara’nın Şiir Dünyaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme (Dini Motifler)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Tezimin 1 (bir) yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma talebinde bulunmadığım taktirde tezimin her platformda erişime açılabileceğini biliyor ve kabul ediyorum.

.../.../2019

Muhammed Lütfü AVCI

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	VII
TABLolar DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	X
GİRİŞ	1
I. Çalışmanın Teorik ve Metodik Çerçevesi.....	1
II. Çalışmada Yararlanılan Ana Kaynaklar	3
III. Fatih Ve Baykara İle İlgili Kısa Bir Değerlendirme	4
A. Fatih (1432-1481).....	5
B. Baykara (1438-1506).....	7
1. YARATICI DÜŞÜNCESİ	9
1.1. Fatih Divanında Yaratıcı Kavramı	11
1.2. Baykara Divanında Yaratıcı Kavramı	15
2. PEYGAMBERLER.....	20
2.1. Hz. Âdem	22
2.1.1. Fatih Divanında Âdem Peygamber	23
2.1.2. Baykara Divanında Âdem Peygamber	25
2.2. Hz. Yusuf Peygamber	26
2.2.1. Fatih Divanında Yusuf Peygamber	28
2.2.2. Baykara Divanında Yusuf Peygamber	31
2.3. Hz. İsa.....	34

2.3.1. Fatih Divanında İsa Peygamber	35
2.3.2. Baykara Divanında İsa Peygamber	37
2.4. Hz. Muhammed	40
2.4.1. Fatih Divanında Muhammed Peygamber	42
2.4.2. Baykara Divanında Muhammed Peygamber	49
2.5. Diğer Peygamberler	51
2.5.1. Hz. Nuh	52
2.5.2. Hz. Yakup	55
2.5.3. Hz. Musa	57
2.5.4. Hz. Süleyman	59
3. AHİRET İNANCI	61
3.1. Kıyamet	61
3.1.1. Fatih Divanında Kıyamet Kavramı	62
3.1.2. Baykara Divanında Kıyamet Kavramı	64
3.2. Cennet ve Cehennem	66
3.2.1. Fatih Divanında Cennet ve Cehennem	66
3.2.2. Baykara Divanında Cennet ve Cehennem	71
4. DİĞER DİNİ MEFHURLAR	73
4.1. Kâbe ve Namaz	73
4.1. Fatih Divanında Kâbe ve Namaz	74
4.2. Baykara Divanında Kâbe ve Namaz	77
4.2. Melek	79
4.2.1. Fatih Divanında Melek Kavramı	80
4.2.2. Baykara Divanında Melek Kavramı	82

4.3. Rûh	84
4.3.1 Fatih Divanında Ruh Kavramı	84
4.3.2. Baykara Divanında Ruh Kavramı	86
4.4. Fenâ-Bekâ.....	87
4.4.1. Fatih'te Fenâ-Bekâ Kavramı	88
4.4.2. Baykara'da Fenâ-Bekâ Kavramı	90
SONUÇ	92
DİZİN	95
KAYNAKÇA	102

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Fatih ve Baykara'nın Şiir Dünyaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme

(Dini Motifler)

Muhammed Lütfü AVCI

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

2019, sayfa: 96

Jüri: Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ

Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU

Doç. Dr. Meheddin İSPİR

Klasik şiir, akraba Türk topluluklarının ortak belleğini inşa eden tarihi ve kültürel unsurlardan biridir. Amacımız bu ortak belleği, birbirinin çağdaşı olan iki hükümdarın dilinden ortaya koymaktır.

Çalışmamızda Fatih ve Baykara'nın şiirlerini derli toplu olarak içermeleri nedeniyle iki kaynağı temel aldık. Bunlardan ilki Muhammed Nur DOĞAN'ın, çeşitli nüshalardan yararlanarak oluşturduğu “Fatih Dîvânı ve Şerhi” adlı çalışmasıdır. Bu çalışmada çeşitli mecmualarda Fatih'e atfedilen metinleri de dahil ettiği Avni mahlasıyla yazılmış 74 gazel 2 kıt'a, 1 murabba, 6 beyit ve 1 mısradan oluşan toplam 84 şiir mevcuttur. Temel kaynaklardan diğeri, Talip YILDIRIM'ın Türkiye'de bulunan tüm nüshalarıyla ortak bir metin hazırladığı “Baykara Divanı” adlı doktora çalışmasıdır. Çalışmada, Baykara'ya ait Hüseyin mahlasıyla yazılmış 201 gazel, 2 muhammes, 6 rubai ve 3 beyitten müteşekkil 212 adet şiir metni bulunmaktadır.

Karşılaştırmayı esas alan çalışmamızda, öncelikle konu başlıklarına uygun beyitleri tespit ettik. Ardından bu beyitleri klasik şerh yönteminin aşamalarına göre Türkiye Türkçesine aktardık. Beyitlerin anlatım düzenlerini tablo halinde haritalandırdık. Beyitler üzerine uyguladığımız bu haritalandırmayla, anlamsal olarak kilit öneme sahip kelimelerin bağlamlarını tespit etmeyi amaçladık.

Giriş bölümünde çalışmanın amacına dair kısa bir değerlendirme yaptıktan sonra ana hatlarıyla teorik ve metodik çerçeveyi izah etmeye çalıştık. Ardından çalışmada kullandığımız ana kaynaklar hakkında bilgi verdik. Son olarak Fatih ve Baykara'nın sanat anlayışları ve şiir telakkileriyle ilgili kısa bir değerlendirmede bulunduk. Asıl metinde ise iki divanda tespit ettiğimiz ortak kullanımlar üzerinden bağlamsal karşılaştırmayı tamamladık. Bu kısımda elde ettiğimiz bulguları sonuç bölümünde değerlendirdik.

Anahtar Kelimeler: Hüseyin Baykara, Fatih, Klasik Şiir, Dini Motifler, Karşılaştırma.

ABSTRACT**MASTER'S THESIS****Muhammed Lütfü AVCI****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ****2019, Page: 96****Jury: Assoc. Prof. Dr. Recai KIZILTUNÇ****Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU****Assoc. Prof. Dr. Mehmedin İSPİR**

Classical poetry is one of the historical and cultural elements that build the common memory of related Turkish communities. Our aim is to present this common memory from two contemporary Turkish languages. In our study, we included two sources as Fatih and Baykara's poems contain them neatly. The first of these is Muhammed Nur DOĞAN's work called "Dīvān of Sultan Mehmed II with Commentary" which was created by making use of various copies. In this study, there are 84 poems consisting of 74 gazels, 2 continents, 1 murabba, 6 couplets and 1 verse written in the Avni pseudonym, including the texts attributed to Fatih in various magazines. The other is the basic source of the Talip YILDIRIM prepared a joint text with all copies in Turkey "Dīvān of Hussein Baykara" says the doctoral studies. In the study, there are 212 poetry texts composed of 201 ghazal, 2 muhammes, 6 rubai and 3 couplets, written in the pseudonym Hussein of Baykara.

In our study based on comparison, we first identified couplets that were appropriate to the subject headings. Then, according to this method we have quoted couplets stage of the classical commentaries Turkey Turkish. We have mapped the couplets' narrative patterns into tables. With this mapping we applied on couplets, we aimed to determine the contexts of key words in terms of semantics.

In the introduction, after a brief evaluation of the purpose of the study, we tried to explain the theoretical and methodical framework. Then we gave information about the main sources we used in the study. Finally, we made a short evaluation about Fatih's and Baykara's understanding of art and poetry conjectures. In the original text, we completed the contextual comparison based on the common uses we identified in the two divan. We evaluated the findings in this section in the conclusion section.

Key Words: Hussein Baykara, Fatih Mehmet II, Classical Poetry, Religious Motifs, Comparison.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Arap Harfleri	Transkripsiyon Alfabeti	Arap Harfleri	Transkripsiyon Alfabeti
ا (ā)	a, ā	ص	ş
ا (ā)	a, e, ı, i, u, ü	ض	ž, đ
ب	b, p	ط	ṭ
پ	p	ظ	ẓ
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	ḥ	ك	k, g, n, (ñ, ng)
خ	ḫ	گ	ñ, ng
د	d	ل	l
ذ	ẓ, ḏ	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī, é
		ء	’

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1.	Divanlarda yaratıcıyı belirten isimler.		10
Tablo 1.1.1.	F3/7 numaralı beytin anlatım düzeni.		11
Tablo 1.1.2.	F29/3 numaralı beytin anlatım düzeni.		12
Tablo 1.2.1.	B1/1 numaralı beytin anlatım düzeni.		15
Tablo 1.2.2.	B1/2 numaralı beytin anlatım düzeni.		16
Tablo 1.2.3.	B2/4 numaralı beytin anlatım düzeni.		17
Tablo 2.1.	Divanlarda geçen peygamber isimleri.		19
Tablo 2.1.1.1.	F3/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.		21
Tablo 2.1.2.1.	B91/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		22
Tablo 2.2.1.	Yusuf isminin geçtiği beyitler.		24
Tablo 2.2.1.1.	F23/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		25
Tablo 2.2.1.2.	F60/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		26
Tablo 2.2.2.1.	B9/6 Numaralı beytin anlatım düzeni.		27
Tablo 2.2.2.2.	B29/3 Numaralı beytin anlatım düzeni.		28
Tablo 2.3.1.	İsa isminin geçtiği beyitler.		30
Tablo 2.3.1.1.	B14/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		31
Tablo 2.3.2.1.	B11/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		32
Tablo 2.4.1.	Hız. Muhammed'i konu edinen beyitler.		37
Tablo 2.4.1.1.	F1/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.		38
Tablo 2.4.1.2.	F23/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.		40
Tablo 2.4.1.3.	F18/1 numaralı beytin anlatım düzeni.		41
Tablo 2.4.2.1.	B3/1 numaralı beytin anlatım düzeni.		42
Tablo 2.5.1.	Divanlarda geçen diğer peygamber isimleri.		44
Tablo 2.5.1.1.	B9/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		45
Tablo 2.5.2.1.	B144/2 numaralı beytin anlatım düzeni.		47
Tablo 2.5.3.1.	F47/1 numaralı beytin anlatım düzeni.		48
Tablo 2.5.4.1.	F2/2 numaralı beytin anlatım düzeni.		49

Tablo 3.1.	Ahret inancına dair beyitler.		50
Tablo 3.1.1.1.	F31/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		52
Tablo 3.1.2.1.	B35/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		53
Tablo 3.2.1.1.	F49/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		55
Tablo 3.2.1.2.	F52/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		57
Tablo 3.2.2.1.	B46/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		59
Tablo 3.2.2.2.	B184/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		60
Tablo 4.1.	Divanlarda geçen diğer dini mefhumlar.		61
Tablo 4.1.1.	F3/7 Numaralı beytin anlatım düzeni.		62
Tablo 4.2.1.	B51/7 Numaralı beytin anlatım düzeni.		64
Tablo 4.2.1.1.	F26/2 Numaralı beytin anlatım düzeni.		67
Tablo 4.2.2.1.	B100/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.		69
Tablo 4.3.1.1.	F37/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.		71
Tablo 4.3.2.1.	B35/6 Numaralı beytin anlatım düzeni.		72
Tablo 4.4.1.1.	F35/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.		74
Tablo 4.4.2.1.	B200/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.		75

ÖNSÖZ

Türk hükümdarlar, dünya siyasi tarihinde eşine az rastlanır zaferlere öncülük etmişlerdir. Tarihteki politik başarılarıyla olduğu kadar sanat alanındai yapıtlarıyla da anılmış, müzikte, hüsn-i hatta, şiirde ve resim sanatında büyük eserlere imza atmışlardır. Yalnızca bu eserlerin izini sürerek bile, uygarlık tarihimiz hakkında çok çeşitli malumat elde etmek mümkündür.

Eski tarihlerden bize kadar gelen dil numuneleri üzerine yapılan her inceleme, bizleri yeni bulgulara ulaştırmaktadır. Edinilen bulguların akraba Türk toplulukları tarafından benimsenmesi için üstün bir çaba sergilemeye gerek yoktur. Bu benimseme sürecini sağlamak için yazılı kaynaklarımız temelinde bütün bir Türk dünyasına ortak paydalarını hatırlatmak yeterli olacaktır.

Çalışmamız, bu paydaları akraba Türk toplulukları nezdinde ortak bir şuura dönüştürmeye yönelik mütevazı bir çabadan ibarettir. Bu nedenle çalışmamız, aynı zaman dilimlerinde farklı coğrafyalarda yaşamış iki hükümdarın edebi eserleri üzerinden yürütülmüştür. İki hükümdarın şiir dünyalarını ele aldığımız çalışmanın kapsamı, bu paydalardan biri olan din başlığı ile sınırlandırılmıştır. Eserlerde geçen ilgili beyitler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Bu maksatla divanlardaki, aynı konu ve muhtevayı paylaşan çok sayıdaki şiirden yalnızca konu başlıklarına örnek teşkil edecek önemli beyitler seçilerek çalışmamıza eklenmiştir.

Bu süreçte, kendi işini bir kenara bırakıp sabır ve tahammül ile bana yol gösteren kıymetli danışmanım Doç. Dr. Recai KIZILTUNÇ'a ve her fırsatta desteklerini gördüğüm Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü hocalarına minnettarlığımı belirtmek isterim.

Muhammed Lütfü AVCI

GİRİŞ

Sovyetler Birliğinin kardeş toplumlar üzerinde uyguladığı tecrit politikasının yol açtığı yabancılaşmanın giderilmesi noktasında büyük önem arz eden Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri, temelde ortak kültür katmanlarının tespitine yönelik çalışmalarla bu yabancılaşmayı tersine çevirecek bir misyona ve bilgi birikimine sahiptir. Bu bölümler, günümüzde geniş bir coğrafyada çeşitli devletlerle varlığını sürdüren akraba toplumlar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi noktasında büyük öneme sahiptir.

Farklılıkların birer zenginlik olarak kabul edilip benimsenmesi, ortak yönlerin ise geliştirilerek yaygınlaştırılması günümüz akraba Türk toplumlarının birbirleriyle iyi ilişkiler kurabilmelerinin ön şartıdır. Bu nedenle, günümüzde Türk toplumları arasında yaşanan iletişim eksikliğini gidermek üzere, bu ortaklıkları vurgulayan çalışmaların sayılarını arttırmak gerekmektedir. Son dönemde sosyal ve politik alanlarda meydana gelen gelişmeler, her biri imparatorluk bakiyesi olan Türkiye ve Özbekistan üzerinde yoğunluk kazanmıştır. Bu gelişmeleri fırsat bilerek iki ülkenin zengin tarihsel mirasları arasındaki ortaklıkları vurgulayabileceğimiz çalışmalara odaklanmamız gerekmektedir.

Bu bağlamdan hareketle çalışmamızda iki hükümdarın dilinden bir nebze olsun tarihimizin, sosyal ve politik varlığımızın ve kültürel geleneğimizin izlerini sürmeyi amaçladık. Ayırıştırıcı, bir tarafı ötekinden üstün gören bir dil değil, gerçekçilik zemininde objektif parametreler üzerinden konuyu irdelemeye gayret gösteren bilimsel ilkelere sadık, akılcı bir dil kullanmaya özen gösterdik. Her ikisi de Türk-İslâm medeniyetinin farklı coğrafyalarında yaşamış hükümdar-şair olan Baykara ve Fatih'in şiir dünyalarını, divanlarındaki ortak kullanımları üzerinden inceledik. Bu incelemenin konusunu ise hem akraba Türk toplumlarının hem de genel manada klasik şiirin ortak paydalarından biri olan din başlığı ile sınırlı tuttuk.

I. Çalışmanın Teorik ve Metodik Çerçevesi

İnancı sembolize eden hemen her sözcüğün klasik şiirde dönüşüme uğradığı, gerçek anlamlarının yanında çeşitli mecazları karşıladıkları bilinmektedir. Bu sözcükler, söz sanatlarının da devreye girmesiyle çeşitli durum, olay ve anlamları karşılamaktadır. *“İslâm teolojisinin merkezini oluşturan belirli dini fikirler, Kuran'dan veya hadislerden*

alınmış belirli imgeler veya ayetlerden yahut hadislerden alınmış tam cümleler, tamamen estetik nitelikte simgelere dönüşebilir.” (Schimmel’den akt. Andrews, 2017: 82) Nitekim klasik şiir, inançla iç içe geçmiş, zengin bir anlam dünyasına sahip özel bir dil icrasıdır. Dini kavram ve sembollerin şiirin anlam dünyasını genişlettiği görüldüğünde, bu kavram ve sembollerin birçok şair tarafından yoğun olarak kullanılması anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim *“Dini metinlerdeki simgeler, şiirin içinde niteliklerini değiştirirler, ama böyle bir değişiklik, simgeleri anlamsızlaştırmak şöyle dursun onlara daha fazla anlam kazandırır.”* (Andrews, 2017: 83) Bu da şiir metinlerinin ifade ve anlam alanlarını zenginleştirir. Dolayısıyla bu çalışmamızda, klasik şiirin anlam dünyasında önemli yeri olan dini motifleri karşılaştırmayı amaçladık. Her iki divanda ortak olarak geçtiğini tespit edebildiğimiz motiflerin, şairler tarafından hangi anlamlarda ele alındığını inceledik.

Çalışmamızı hazırlarken klasik şiirde kullanılan yöntemleri yeni metot ve yöntemlerle desteklemek adına öncül çalışmalar hazırladık. Bu çalışmaları, makale formatında hakemli yayınlarda bilim camiasının değerlendirmesine sunduk. Çalışmalardan ilkinin *“Hüseyin Baykara’nın Şiir Dilindeki Türkçe Yönelimler”** başlığı altında VI. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi’nde bildiri olarak sunduk. Bildiride, Hüseyin Baykara’nın Çağatay şiirindeki etkinlik alanı üzerinde durarak şairin, dönemine nazaran şiirlerinde görülen Türkçe temayülleri ile ilgili istatistiki bir analiz gerçekleştirmeye çalıştık. Aynı zamanda seminer olarak da sunulan *“Aynı Redifli Şiirleri Karşılaştırmada Yapısalcı Şerh Yöntemi”* adlı çalışmamızda ise klasik şiir metinlerinin barındırdığı anlam dünyası üzerine kapsamlı bir inceleme yöntemi üzerinde durduk. Elbette günümüzde, nesnel ölçme yöntemleri ile klasik şerh metodunun imkânlarını bir arada kullanmaya yönelik çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Özellikle karşılaştırmayı esas alması itibarıyla Gülçiçek AKÇAY’ın makalesi önemlidir.** Akçay, yapısalcı yöntemin kısa tanımını yaptıktan sonra Fuzûlî ile Nedîm’in “eyler beni” redifli gazellerini nesnel ölçütlerle karşılaştırmalı olarak tahlil etmiştir. Sonuç kısmında da bizim de ileri sürdüğümüz şekliyle özellikle aynı redifli şiirleri karşılaştırmada yapısalcı yöntemin imkânlarından yararlanılması konusuna vurgu yapmıştır. Bu çabaların her biri, divan

* Avcı, Muhammed Lütfü. (2007). *“Hüseyin Baykara’nın Şiir Dilindeki Türkçe Yönelimler”*. 6. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı, Cilt:1, S. 11-24; İstanbul 2017.

** Akçay, G. (2014). *Fuzuli Ve Nedim'in "Eylar Beni" Redifli Gazellerinin Yapısalcı Yöntemle Karşılaştırılması* Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 7, Edirne.

şairini anlamada çağdaş yöntemlerden yararlanmayı ve yeni yaklaşım geliştirmeyi hedeflemektedir. Biz de bahsi geçen çalışmalarımızda yeni yöntem arayışlarına katkı sağlamayı ve konuyla ilgili bilimsel bir yöntem taslağı oluşturmayı amaçladık.

Karşılaştırmayı esas alan bu çalışmamızda da beyitler üzerinden bir tahlil süreci işlettik. Beyitlerde geçen ortak kavramların hangi bağlamlarda kullanıldığını tespit emeye çalıştık. Bunun içinse ilk etapta klasik şerh metoduna dayanarak ilgili beyitlerin çevirilerini yaptık. Ardından her beyitteki gönderici, alıcı, gönderi ve gönderinin amacı gibi anlatı düzeninin elemanlarını da tablo halinde vermeye gayret gösterdik. Aynı tablo üzerinde gönderici ve alıcı üzerinden beyitlerdeki baskın hissiyat ve rolleri de belirlemeye çalıştık. Böylece, ele alınan beyitlerin anlatım düzenlerini sistematik bir şekilde listelemiş olduk. Bu tespitlerin dayanaklarını da beyitlerdeki göstergeleri bakımından tespit edip tabloya ekledik. Konu başlıkları altında ele alınan her beytin anlatım düzenlerini de tablolaştırarak beyitlerdeki anlam ve üslup parametrelerini belirlemeye çalıştık. (Bkz. Örnek-1)

Örnek-1			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Şair	(benim) kıblem baña	Kul	mihrebına secde yeter	Kulluk/sa dakak	(ikinci mısra)
Alıcı / Göstergesi	Sevgili	ey hüsn-i bedi'	Tapınılan/ Yaratıcı	kaşlarıñ mihrebına	-	-
Gönderi	Sevgiliye övgü.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin güzelliğini duyurmak.					

II. Çalışmada Yararlanılan Ana Kaynaklar

Dini motiflerin karşılaştırılması için şairlerin divanları incelemeye tabi tutulmuştur. Bu divanlar üzerine Türkiye’de yapılmış olan çalışmalar dikkate alınmış ve her iki divan için iki kaynak, çalışmamızın ana omurgasını oluşturmuştur. Bunlardan ilki Fatih Divanı’dır. Divan üzerine Türkiye’de ve dünyada çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu

alışmalar içinde derli toplu bir inceleme olması hasebiyle Muhammed Nur DOĞAN'ın Millet Yazma Eserler Kütüphanesi Manzum 305 numaralı divan nüshasını esas aldığı eseri temel alınmıştır. Doğan'ın, bu nüshada bulunmayıp çeşitli nazire ve mecmualarda tespit edilmiş şiirleri de elemekten geçirerek dahil ettiği Fâtih Dîvânı ve Şerhi* adlı çalışması ana kaynak olarak kullanılmıştır. Eserde, 74 gazel, 2 kıt'a, 1 murabba, 6 beyit ve 1 mısradan oluşan toplam 84 şiir mevcuttur mevcuttur. Çalışmamızda bu eserdeki şiir metinlerine, Fx/y (Fatih Divanı Şiir Numarası/Beyit Numarası; örneğin F3/2) şeklinde atıfta bulunulmuştur.

İkinci kaynağımız Hüseyin Baykara Divanı'dır. Talip YILDIRIM'ın Hüseyin Baykara Divanı** adlı doktora çalışması, kullandığımız diğer ana kaynaktır. Yıldırım, tezinin önsözünde belirttiği sekiz farklı nüsha üzerinden karşılaştırma yaparak ortak bir metin oluşturduğu çalışmasını Fatih Kütüphanesi F1-3806 numaralı nüshaya göre sıraladığını belirtmiştir. Ele aldığı sekiz nüsha ile hazırladığı metne 201 gazel, 2 muhammes, 6 rubai ve 3 beyit almıştır. Talip YILDIRIM'ın çalışmasındaki şiir metinlerine Bx/y (Baykara Divanı Şiir Numarası/Beyit Numarası; örneğin B3/2) şeklinde atıfta bulunulmuştur.

Çalışmamız, dini motifleri konu edindiğinden dolayı çeşitli dini kavramlar, isimler ve ayet terkiplerini kapsamaktadır. Bu nedenle sıklıkla müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri de Kur'an-ı Kerim mealleri olmuştur. İslâm geleneğinin sahip olduğu inanç sisteminin temelinde Kur'an-ı Kerim'deki ayetler ve bu ayetlerin rivayetlere dayanan fıkhi yorumları gelmektedir. Bu sebeple gereken durumlarda, İslâm geleneğini inşa eden yorum ve görüşleri külliyetli bir biçimde ortaya koyması açısından TDV İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri sıkça müracaat ettiğimiz diğer kaynaklardandır.

III. Fatih Ve Baykara İle İlgili Kısa Bir Değerlendirme

Türk tarihinin iki önemli şahsiyeti olan Fatih ve Baykara, sanat ve toplum hayatımızın bugününe etki edebilecek birçok öngörölü icraatta bulunmuşlardır. Bir

* Muhammed Nur Doğan, *Fâtih Dîvânı ve Şerhi*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2016.

** Talip Yıldırım (2002). *Hüseyin Baykara Divanı Metin-İnceleme-Dizin*. (Doktora Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

tarafından dönemleri itibariyle kendi coğrafyalarının hâkim güçleri olarak büyük orduların başında savaşlar yönetmiş diğer taraftan toplumlarını bilgi ve sanat temelinde imar etmeye gayret göstermişlerdir.

A. Fatih (1432-1481)

Geniş bir coğrafyada yerleşik güçler halinde çeşitli devletler kuran Türkler, 14. Yy itibariyle iki önemli merkez etrafında birlik sağladılar. Bunlardan ilki Cengiz Han sonrasında idareyi ele alan Timurlular, ikincisi ise Anadolu’da yaşanan siyasi parçalanmanın önünde durmaya çalışan Osmanlılar’dır. Doğudan başlayarak tüm dünyayı tek merkezden idare etmeyi hedefleyen Timur, kendisine karşı direnebilecek hiçbir siyasi otoriteye yaşam şansı tanımaz. Osmanlı’nın yükselişinin, Anadolu ve Rumeli’de kendini hissettirmeye başlaması Timur için uyarı sinyali olarak algılanır. Timur’la Yıldırım Bayezid’in karşı karşıya geldiği 1402 tarihli Ankara Savaşı da bu yükselişi durdurmaya yöneliktir.

Timur’un ölümünden yaklaşık 50 yıl sonra Osmanlılar, Anadolu siyasi birliğini sağlayıp İstanbul’u fethedecek güce erişirler. Roma İmparatorluğunun sonunu getiren büyük fethin ardından dünya dengeleri değişmeye başlar. Timur sonrası Anadolu’da bunlar vuku bulurken Timur hanedanı içinde yaşanmaya başlayan şiddetli mücadeleler, Türkistan coğrafyasında istikrarsız bir dönemi beraberinde getirir.

“Şahruh’un karşı karşıya kaldığı güçlükler hükümdarlığı süresince yön değiştirmişti. Babasının ölümünü izleyen ilk on beş yıl boyunca iktidar için hanedanın diğer üyeleriyle rekabet etti. Akrabalarına üstünlük kurmaya çalışırken, bir yandan da Çağatay emirleri dize getirmeye çabalamak zorunda kalmıştı.”

(Manz, 2013, s. 18)

Timur’la zirveye ulaşan, oğlu Şahruh’la itidalli bir şekilde devam eden fetih politikası 1402 sonrası Osmanlı yönetimini II. Murat da dahil olmak üzere vergiye bağlar. Politik dengeler gereği II. Murat, Şahruh’un kendisine yolladığı hilatı giyerek onun naipliğini bile kabul etmiştir. (Oruç, 2013, s. 102) Fakat Şahruh sonrasında tam anlamıyla kargaşaya düşen Türkistan siyasi bütünlüğü, hem Timurlular mensuplarının kendi aralarında sürdürdükleri kavgalarla, hem de Moğol, Özbek, Akkoyunlu ve ilerde Şah İsmail İran’ının sebep olacağı çatışmalar nedeniyle çöküş sürecine girer. Türkistan’da

hanedan içi taht kavgaları sürerken Anadolu siyasi birliği Fatih döneminde iyice güç kazanır. Çok geçmeden de Rumeli içlerine ve İtalya kıyılarına uzanan fetihler gerçekleştirilir.

Anadolu ve Rumeli hakimiyeti ile iki farklı medeniyetin mirasına sahip çıkma yoluna giren Fatih, kendisini “Kayser-i Rûm” (Roma’nın Sezarı) olarak adlandırmaktan çekinmez (Necipoğlu, 2007, s. 311). Köklü bir uygarlık başkentinin büyüleyici atmosferiyle karşılaşınca, bu uygarlığın tüm unsurlarıyla iletişime geçmek Fatih için bir gereklilik halini alır. Nitekim “*Fatih, kendini hem Müslümanların hem de Hristiyanların hükümdarı olarak görmüş, Hristiyanlarla, özellikle Rumlarla en az Müslüman tebası kadar ilgilenmiş, İstanbul’un alınmasından sonra Osmanlı devlet ricalinin hoşnutsuzluğuna rağmen Hristiyan tebasına, Rumlara ve bütün gayri müslimlere imtiyazlar tanımıştır.*” (Tekin, 2017, s. 186) Fetihden sonra sohbet ve münazara meclislerine dahil ettiği Bizanslı tarihçilerden de işittiği ve okuduğu tarih metinlerinden edindiği bilgiler doğrultusunda devletin kültürel vizyonunu geliştirmenin elzem olduğu fikrini pekiştirir. Bu maksatla “*Fatih Sultan Mehmed, kültürlü devlet adamları yetiştirecek okullar kurma işine İstanbul’u alır almaz girişmiştir.*” (Tekin, 2017: 188).

Bir toplumda doğrudan doğruya sanatsal üretimin içinde olan hükümdarın sanata verdiği değer, iktidarın sanata karşı çok boyutlu bir yaklaşım sergilemesine olanak sağlar. Böylece sanatsal üretim, her anlamda büyük ilerlemeler kat eder. Fatih’in yönetiminde de bu durum görülmektedir. Çünkü fethedilen yalnızca bir şehir değil, iki bin yıllık tarihe sahip Roma uygarlığının kalbidir. Öyle ki Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti Konstantinopolis düşerken, yadigâr olarak şehrin yeni sahiplerine din ve ilim adamları, bilginler, tarihçiler, sanatkâr ve zanaatkârları bırakır (Tekin, 2017, s. 182). Fatih, toplumun bu kesimiyle dikkat çekici bir biçimde güçlü ilişkiler kurmayı; ülkesini tam anlamıyla bir imparatorluk haline getirecek her türlü yardımcı unsura (düşünce, bilgi, tarih, sanat vb.) kapılarını sonuna kadar aralamayı ihmal etmez.

Hristiyan teba ile münasebetleri her ne kadar bu denli çeşitlilik arz ediyorsa da Fatih için merkezde İslâm ve tasavvuf düşüncesi ağır basmaktadır. Dünyayı algılayışında ilim ve sanattan beslenişini Osmanlı hanedan geleneklerine dayandırmak mümkündür. Özellikle şiirlerinde görülen sufîyâne üslubunun izleri, babası II. Murad’ın münzevî ve dervîşâne kimliğinde de açığa çıkmaktadır. Öyle ki “*Murad, tasavvuf ehline sırdaş,*

şâirlerin gönülden dostu, barışçı, dünyanın geçiciliğini derinden duyup yaşamı zevk u safa ile işret meclislerinde geçirmek gerektiğine inanan bir Hayyâm; eskilerin ehl-i dil dedikleri derviş-meşreb, duygusal, iyi kalpli bir insandı.” (İnalcık, 2017, s. 355).

B. Baykara (1438-1506)

Hüseyin Baykara, Timurlular hanedanının derli toplu son devrini, 14 yaşında başladığı siyaset yolculuğunu vefatına kadar adalet ve dirayetle temsil etmeye gayret eder. Önceki Timur hakanlarının aksine Baykara’nın dış politika yorumu çok daha barışçıl bir çizgidedir. Özellikle hanedan mensupları arasında süren taht mücadeleleri Baykara’yı dış politikada ittifak arayışlarına iter. Akkoyunluların ortak düşmanları olması, Osmanlılarla Timurluları ortak idealler etrafında birbirlerine yakınlaştırır. Fatih’le Baykara arasında başlayan ortak ideallere dayalı bu dostluk, II. Bayezid zamanında doruk noktasına ulaşır. (Oruç, 2013, s. 118). Hanedanlar arası kavgaların ardı arkası kesilmezken otuz yılı aşkın iktidarıyla Hüseyin Baykara, Herat merkezli hükümdarlığı esnasında idaresi altındaki bölgeleri imar etmeye koyulur.

Roma Fatihi II. Mehmed’in, Osmanlı ülkesinin doğu sınırlarını emniyette tutmak için Hüseyin Baykara ile sürekli mektuplaşıp iletişim halinde olması, Baykara’nın çağdaşı olan Timurlu emir ve mirzalarının ötesinde bir konumunun olduğunu gösterir. Tarihi vesikalar da bu durumu doğrulamaktadır. Nitekim Rodos şövalyeleriyle anlaşılan Uzun Hasan’la arasındaki gerilimde Baykara’yı yanına çekmek isteyen Fâtih, Hüseyin Baykara’ya bir mektup göndererek Uzun Hasan’a karşı iş birliği teklifinde bulunur (Andican, 2009, s. 105).

Devleti idare etme konusunda bilge kişileri istihdâm etmesi, onları büyük imkân ve mevkilerle ödüllendirmiş olması Baykara’nın en büyük başarılarından biridir. “*Baykara tahta çıktığında, yakın dostu bürokratik inşâ üstadı, şâir Nevâî’yi nişancılıkla ödüllendirdi, Nevâyî emîrler arasına katıldı.*” (İnalcık, 2017, s. 179) Baykara’nın Nevâyî’ye geniş bir çalışma özgürlüğü vermiş olması tarih metinlerinde, her ikisinin çocukluktan itibaren beraber büyümeleriyle açıklanır. Ancak bu nedenlerin başında, Baykara gibi Timurlular sülalesine mensup bir mirzanın, bilgi ve sanat söz konusu olduğunda sahip olunan tüm unvan ve imkânların sonuna kadar kullanılmasından geri

durmayan bir devlet geleneğini temsil ediyor oluşu gelmektedir. Kendi devrindeki kültürel ilerleme, öncelikle hükümdar olarak Baykara'nın sanata düşkünlüğü, bilgiye gösterdiği hürmet ve bizatihi sanat alanında mesai harcamasıyla açıklanabilir. Baykara'nın kültür ve sanatı merkezde konumlandırmasının nedenlerinden biri de, hiç şüphesiz kökü Timurlular sarayına dayanan ve her fırsatta icra edilen işret meclislerinden beslenmiş bir öz belleğe sahip olmasıdır. Baykara bu geleneğin hamisi olduğunu sanat ve imar faaliyetlerine harcadığı kaynaklar aracılığıyla her fırsatta gözler önüne sermiştir. *“Hüseyin Baykara'nın sarayı, şatafatlı işret meclislerine sahne olmakta ve o zaman İslâm dünyasında Türkiye ve Hindistan'da yankılar yapmakta idi.”* (İnalcık, 2017: 183) Baykara, içi boş sanatsal bir yapı kurmanın geçici bir çabadan ibaret olduğunu farkındadır. Otuz altı yıllık iktidarında taht kavgalarıyla bölünmüşlük içinde kıvranan Türkistan ahalisini tek çatı altında mamur kılma hayalini ortak paydaları zenginleştirerek gerçekleştirebileceğinin idrakindedir. Bu maksatla sanatı, bir üst çatı olarak Türk soylu bir zeminde inşa çabasına girişir. Çin, İran ve Moğol üçgenindeki Türk yurdunu, öz belleğiyle ancak bu şekilde ayakta tutabileceğinin farkındadır. Nitekim,

“Şahruh, Uluğ Bey, Baysungur, Hüseyin Baykara, Babür başta olmak üzere Temürlü hükümdarları, sanatçıları korumanın yanında onları Türkçe yazmaya teşvik ederek -hatta kendileri de yazarak- Türkçeyi sürekli ön planda tutmuşlardır. Onların, bu Türk dili hassasiyeti Ali Şir Nevâyî ve diğer Türkçe yazan şairlerin yetişmesine uygun ortam hazırlayacak ve Türk dili, çok eski edebi geleneğe sahip olan Çin, Hint ve İran kültürlerinin kesiştiği noktada kendi edebiyat dilini yaratacaktır.” (Akar, 2010, s. 188)

TEZ METNİ

1. YARATICI DÜŞÜNCESİ

İslâm inancında yaratıcı; başlangıcı, sonu olmayan ve kendisinden başka ilah bulunmayan (İhlas 112/1,2); yerlerle göklerin ve bunlar arasında bulunanların sahibi olan (Sâffât 37/5), yalnızca kendisine kulluk edilen ve yalnızca kendisinden istenen (Fâtiha 1/5) kuvvet ve kudret sahibi olan Allah'tır. Allah kelimesi ise Kur'an-ı Kerim'de vasıfları, isim ve sıfatlarıyla yaratıcıyı temsil eden en yüce isim olarak zikredilmektedir. İslâm inancına göre bu isim yaratıcının özel ismidir (Karagöz, vd. 2010: 23). bütün evren ve içindeki canlı-cansız varlıklar Allah'ın takdiriyle mevcuttur. Her varlık Allah'a muhtaçtır. Allah, hududu olmayan hazinelerin sahibidir. Bu sebeple bütün bir cihan ve içindekiler de Allah'ın hükmü altında olan bu hazineleri yalnız Allaha umabilir.

Yaratıcı unsuru, divan şiirini tamamlayan en mühim ögelerin başında gelir. Tevhid ve münacaat gibi nazım türleri yaratıcı unsurunu açık bir şekilde konu edinir. Bununla birlikte birçok divan şiiri örneğinde yaratıcı, kendisine âşık olunan sevgili rolündedir. Dolayısıyla yaratıcı bu tür şiirlerde çoğu kez beşeri aşkı anlatmada kullanılan unsurlarla ele alındığından ilk bakışta fark edilemeyebilir. Ancak şairin, eserine ustalıkla yerleştirdiği işaretler takip edilirse, şiire konu edilen aşkın ilahi mi yoksa beşeri mi olduğu konusunu netleştirilebilir.

Fatih ve Baykara'nın gazellerinde Allah lafzının müstakil olarak kullanıldığı beyitler olmakla birlikte, şiirlerde daha çok Allah'ın kudret ve vasıflarını niteleyen ibarelerin yer aldığı örtülü bir söyleyiş kendini hissettirmektedir. Şüphesiz divan şiiri geleneğinin bir sonucu olarak böyle bir üslubun varlığı kaçınılmazdır.

İslâm inancı merkezinde Allah'ın isimleri, şairlerin divanlarında şu dağılımla geçmektedir:

Tablo 1.1. Divanlarda yaratıcıyı belirten isimler.

	Fatih Divanında		Baykara Divanında	
	Adet	Geçtiği Yerler	Adet	Geçtiği Yerler
Allah	8	F11//2, F50/4, F64/3, F74/1, F74/2, F76/1, F76/2, F/83	4	B32/1, B38/b1, B52/2, B130/5
Hakk	-	-	5	B11/5, B30/3, B46/5, B63/5, B186/5
Rahmân	1	F9/5	-	-
Rab	-		10	B1/7, B47/6, B60/1, B72/2, B79/4, B84/5, B96/4, B101/7, B122/2, B172/6
Hudâ	3	F1/2, F49/1, F57/6	1	B182/7
Tanrı/Tingri	-	-	8	B44/7, B46/3, B114/4, B142/4, B173/6, B182/3, 185/3, B196/6
Toplam Kullanım	12		27	

Yaratıcı unsuru çoğunlukla Baykara’da açık bir biçimde karşımızda belirir. Fatih’in şiirlerinde ise Baykara’ya nazaran tasavvufi söyleyiş daha belirgindir.

Fatih’te yaratıcıyı ifade eden kelimelerin sayısı 12, Baykara’da ise 27’dir. Baykara’daki “Allah, Hakk, Rab, Hudâ, Tanrı” isimlerinin kullanılmasına karşın Fatih’te yalnızca “Allah, Rahman ve Hûda” kelimelerinin az sayıda geçtiği görülür. Üstelik Allah lafzı bir yerde Allah’a dua şeklinde,

Kırtarmasun Allah beni bu derd-i hevâdan
 Dirdüñ ile dil dağlamayan zevkını bilmez

Dindirmesün Allah gözümün yaşını zîrâ
 ‘İşkuñ ile ağlamayan zevkını bilmez

F74/1,2

başka bir yerde ise beyit sonlarında “Allahum beni” şeklinde kafiye düzeni içinde yer almaktadır:

Zülfüñün zencîrine bend eyledün şâhum beni
 Kulluğından kılmassun âzâd Allahum beni

Cevr-i dilber ta'n-ı düşmen sūz-ı fūrkat za'f-ı dil
Dürlü derd için yaratmış Allāhum beni

F76/1,2

Genel dağılım itibariyle Fatih'te Allah lafzının geçtiği kısımlar Arapça “*hamdulillah, lillah*” biçimindedir. Dolayısıyla bu isimlerin kullanıldığı şiirlerin ve hatta beyitlerin doğrudan yaratıcıyı ele almadığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

1.1. Fatih Divanında Yaratıcı Kavramı

Doğrudan veya ıstılaha dayalı olarak yaratıcıyı betimleyen önemli gördüğümüz beyitleri kıyaslamak yerinde olacaktır. Fatih'tin örtülü üslubuna yoğun olarak ilahi aşkı konu edindiği beyitlerde rastlamaktayız.

Beyit F3/7:

كعبه حقى عونى باش أكمز نمازه يوز يومز
قاشلاروك مهرابينه سجده يتر قيلم بكا

Kābe haqqı ‘Avni baş egmez nemāza yüz yumaz
Kaşlaruñ mihrābına secde yeter kıblem baña

F3/7

Kelimeler:

- Kābe* **a.** : Mekke'deki kutsal bina, Müslümanların namaza başlarken yöneldikleri taraf. **Mec.** Kalp, gönül. **Mec.** Sevgilinin yüzü veya mahallesi.
- nemāz* **a.** : Müslümanların vakitlere mahsus kılınmış, çeşitli bölümlerden oluşan dinî ibadetleri.
- mihrāb* **a.** : Mescitlerde kible yönünü belirleyen duvardaki bölüm. **Mec.** Sevgilinin kaşları.
- secde* **a.** : Namaz ibadetinin bölümlerinden biri. Alın, el ayaklarını, dizleri ve ayak parmaklarını yere dayamaktan ibaret ibadet vaziyeti.
- kıble* **a.** : Namaz ibadetine başlanırken yönelinen taraf.

Nesre Çeviri:

Avni namaz kılmak için yüzünü yıkayıp başını eğmez. Kâbe hakkı için kible olarak kaşlarının mihrabına secde etmek bana yeter.

Tablo 1.1.1. F3/7 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Şair	<i>kıblem baña</i>	Kul	<i>mihrābına secde yeter</i>	Kulluk/sa dakat	(ikinci mısra)
Alıcı / Göstergesi	Sevgili	(senin) <i>kaşlaruñ</i>	Tapınılan/ Yaratıcı	<i>kaşlaruñ mihrābı</i>	-	-
Gönderi	Sevgiliye övgü.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin güzelliğini duyurmak.					

Sadakat duygusuyla mutlak güzelliği temsil eden sevgilisine yönelen şair, kendisine biçtiği kulluk rolünü sevgilisine yönelerek yerine getirmektedir.

Tasavvufi bir söyleyişin görüldüğü beyitte namaz ibadetinin yalnızca biricik sevgili olan Allah’a has kılınması gerektiği vurgulanmaktadır. Riya ve gösteriş için yapılan ibadetlere gönderme yapılan beyitte, namaz kavramı üzerinden gerçek kıblenin Kâbe’nin taş duvarları değil Allah’ın zatı olduğu anlatılmaktadır. Beytin, Kur’an-ı Kerim’de geçen “Doğu da Allah’ındır, batı da. Her nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (kıblesi) orasıdır. Şüphesiz ki Allah, kuşatandır, bilendir.” (Bakara 2/115) ayetindeki anlamı da dolaylı bir şekilde vurguladığı söylenebilir. Kâbe kavramının ıstılahıyla ilgili konular sonraki başlıklarda ele alınacağı için beyte dair incelememizi burada sonlandırmak yerinde olacaktır.

Fatih, bir başka beytinde sevgilinin güzelliğini güneş kelimesiyle özdeşleştirmektedir:

Beyit: F29/3

مهرک ای حسن بدیع و لب لعل شرین
قصه حمزه کبی عالمه داستان ایدرز

Mihrüñ ey hüsni bedî' ü leb-i la'li şirîn
Kıssa-i Hamza gibi 'âleme destân iderüz
F29/3

Kelimeler:

- mihr* **f.** : Güneş, şems, âf-tâb. **Mec.** Sevgi, aşk. **Mec.** Sevgilinin yüzü veya mahallesi.
- bedî'* **a.** : Eşi ve benzeri olmayan. 2. (el-Bedi') Allah'ın isimlerinden, benzersiz âlemler yaratan. 3. Sözün güzel olmasına dair usulleri kapsayan ilim, söz sanatı, estetik.
- leb* **f.** : Dudak. **Mec.** Sevgilinin iltifatına atfen ab-ı hayat, kevser, şirin (şeker); sevgilinin nazına ve âşığı azarlamasına atfen zehir, ağu, ateş.
- la'l* **a.** : Yakuta benzeyen kırmızı renkli değerli bir taş. **Mec.** Sevgilinin dudakları için benzeyendir.
- kıssa* **a.** : Hikâye, rivayet, masal. 2. Olağanüstü durumları anlatan menkıbe.

Nesre Çeviri:

Ey kıpkızıl şeker dudaklı, mutlak güzellik sahibi! Güneş gibi alemleri aydınlatan nurunu Hamza kıssası gibi aleme destan ederiz.

Tablo 1.1.2. F29/3 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Çoğul	iderüz	Destancılar	destân iderüz	Coşku	ey...şirîn... (seni) 'âleme destân iderüz

Alıcı / Göstergesi	Yaratıcı	hüsn-i bedi'	İlham veren mutlak güzellik.		-	-
Gönderi	Sevgiliye övgü.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin güzelliğini duyurmak.					

Gönderici özne olarak şair, kendinden emin bir şekilde övdüğü sevgilisinin mutlak güzellik kaynağı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu güzellikten kaynaklanan nurun alemlere erişmesini gaye edindiğini söylemektedir. Bu beyti yaratıcı başlığı altında ele almamıza sebep olan da beyitte geçen ve eşi benzeri olmayan, mutlak güzellik anlamına gelen *hüsn-i bedi'* tamlamasıdır.

Kıssa-i Hamza, Hz. Muhammed'in amcası olan Hamza'nın Uhud savaşında noktalanan yaşam öyküsüdür. İslâmiyet'i ilk kabul eden isimlerden biri olan Hamza, şehadetle noktalanan ömrü boyunca Hz. Muhammed'in en yakınında saf tutmuştur. Aslan Avcısı olarak anılan ve çetin muharebelerde daima ön cephelerde çarpışan büyük bir savaşçıdır. Hamza'nın savaşçılığı, cesaret ve yiğitliği özellikle Uhud'da şehit edildikten sonraki devrelerde Arap ozanlar tarafından şifahi olarak anlatılmaya başlar. Sonraki süreçte tam anlamıyla menkıbevi bir hal alan bu hikâyeler Hamzanâme adında bir türe dönüşür. (Albayrak, 1997)

Hamzanâmelerde kahramanlık konusunun işleniyor olmasındaki ana gaye, mücadele ruhunu ve şehadet fikrini İslâm toplumunda diri tutmaktır. Bu konu divan şiirinde, özellikle de tasavvufi söyleyişte, sevgili uğruna canın feda edilmesi noktasında işlenir. Fatih de mutlak güzellik sahibi bir güzelin aşkıyla ölmeyi şehadete ermekle eşdeğer görür. Hamza'nın mızrakla şehit edilmesi ile sevgilinin bakışlarının ok gibi şairin bedenine saplanması arasında anlamsal bir uyum söz konusudur. Bu kıssaya benzeyen bir destanın Avni tarafından anlatılacağı ifadesinden maksat budur. Sevgilinin kirpiklerinin ok olup kıssa-i Hamza misali şairin bağrına saplanacağı yönündeki tahlilimiz, aynı gazelin son beytindeki;

‘Avniyā gerçi ölüm dünyede müşkîl işdür
 Ğamze-i dilber ile biz anı āsān iderüz

F29/5

ifadeleriyle tasdiklenmektedir. Neredeyse ölümsüzlük hissiyle donatılmış bir kudreti bünyesinde barındıran Avni için ‘*gamze-i dilber*’e teslim olup ölümü bu yolla tatmak mesele değildir.

Divan şiirinde mutlak güzellik sahibi olan biricik sevgili, her şeyi yaratıp kuşatan Allah’tır. Yaratıcı, Fatih’in şiirlerinde mecazi ve sanatlı bir anlatımla karşımıza çıkar. Fakat aynı sanatlı söyleyiş biçimi, Fatih’in beşerî duyguları işlediği gazellerinde de hissedilir. Dolayısıyla bu tür beyitlerde kast edileni tespit etmek hassasiyet gerektirmektedir.

1.2. Baykara Divanında Yaratıcı Kavramı

Baykara’da yaratıcı, çok daha açık ve anlaşılır bir dille ele alınır. Allah lafzının geçtiği beyitlerde yaratıcı doğrudan ele alınmasa da mecazlı olarak yaratıcıyı konu edinen beyitler, Fatih’e nazaran çok daha sadedir. Baykara’nın şiirlerinde Allah lafzının kullanıldığı beyitlerden birinde “Allah” şeklinde bir ikileme vardır:

Fürkatingdin h̄aste kõnglüm kaṭre ḳan irür
 Allah Allah bu né hicr-i bî-had ü pāyān irür

B38/1

Allah! Bu ne tükenmez bir ayrılık halidir ki ayrılığından hasta gönlüm damla damla kanar.

Daha çok yüceliğinin anlatıldığı beyitlerde Allah, çoğunlukla mutlak bir hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi yerde Allah’ı hakkıyla tespih etmenin güçlüğünden, kimi yerde ise Allah’a iman edenlerin en zorlu durumlara göğüs gerebileceklerinden bahseden Baykara’da öğretici sayılabilecek bir dil görülür. Baykara, yaratıcıyla ilgili kaleme aldığı gazelinin makta beytinde, Allah’a yönelik şükran ve övgülerinin yetersizliğinden bahsetmektedir:

Beyit: B1/1

ای حبیبک دین کیلیب حمدینکغه لا احصی ثنا
اول چو عاجز بولسه وصفینک کم قلا الغای ینا

Ëy ḥabībīngdin kélib ḥamdīngda lā-uḥṣā senā

Ol çü ‘āciz bolsa vaşfing kim kıla-alğay yana

B1/1

Kelimeler:

ḥabīb **a.** : Sevgili. **Mec.** Hz. Muhammed (habibullah). **Mec.** Sevgilinin yüzü veya mahallesi.

lā-uḥṣā **a.** : Sayısız, hudutsuz.

senā **f.** : Övgü, metih, teşekkür. Allah’a yapılan en yüce övgü.

Nesre Çeviri:

Ey sevgilisinden kendisine teşekkür ve sayısız övgüde bulunulan, eğer sevgilin de aciz kalsaydı seni hakkıyla başka kim övebilirdi?

Tablo 1.2.1. B1/1 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Şair.	-	Anlatıcı	-	Acziyet	(ikinci mısra)
Alıcı / Göstergesi	Yaratıcı.	(gazelin bütünü)	Hamdüsena edilen	hamdīngda lā-uḥṣā senā	-	-
Gönderi	Övgü ve senada bulunmak.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin yüceliğini vurgulamak.					

Gönderici olarak şair, acziyet içinde yaratıcının yüceliğini, ona karşı yapması gereken teşekkürü ne surette olursa olsun hakkıyla yerine getiremeyeceğini belirtmektedir.

Divan şiirinde hemen her şey aşka dairdir. Ve bazı beyitlerde bu aşkın ilahi kökenli olduğu belirgin bir şekilde görülebilmektedir. Aşkın olmazsa olmaz kaidelerinden biri de sevgilinin çektiği ıstıraptır. Hasret ve elem, âşık için bir çeşit mükafattır. Bu yolla ödüllendirildiğine inanan âşık için sevgilinin her hali, sevgilinin kendisine duyduğu ilginin bir göstergesidir:

Beyit: B1/2

کام و راحتدور سنینک شوقونکداغی اندوه و غم
عیش و عشرتدور سنینک عشقینکداغی درد و عنا
B1/2

Kām u rāḥatdur séning şevkungdağı endūh u ğam
'İyş u işretdür séning 'ışkıngdağı derd ü 'anā
B1/2

Kelimeler:

kām *f.* : Arzu, istek, emel.
endūh *a.* : Keder, sıkıntı.
'*iyş u işret* *f.* : Yeme, içme. 2. İçkili, eğlenceli toplantı.
'*anā* *a.* : Ahmet, meşakkat.

Nesre çeviri:

Hasretinin eleminden duyulan üzüntü ve keder (aslında) zevk ve mutluluk kaynağıdır. Aşkın verdiği dert ve ıstırap (ise benim için) gönül hoşluğudur.

Tablo 1.2.2. B1/2 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Şair	-	Anlatıcı	-	Sadakat	(ikinci mısra)
Alıcı / Göstergesi	Yaratıcı	(gazelin bütününden)	Sevgili	séning 'ışkıng	-	-
Gönderi	Aşığa hoş gelen meşakkatli haller.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye duyulan aşkın her türlü zorluğu katlanılabilir kılması.					

Âşık rolündeki şair, hasret ve ıstırap duygusuna kaynaklık eden sevgiliye karşı sadakat içindedir ve çektiği sıkıntıların kendisi için mutluluk kaynağı olduğunu dile getirmektedir.

Divan şiirinde sevgiliden gelen her türlü eziyeti memnuniyetle karşılayan âşık, bu eziyetleri, duyduğu aşka verilen olumlu bir karşılık olarak benimser. Aşığa göre çektiği eziyet, sevgilinin aşkına karşılık vermesindendir. Beyitte, teslimiyet içinde Allah'a duyulan sevginin her türlü güçlüğü üstesinden gelmenin anahtarı olduğundan bahsedilir.

Baykara, doğrudan Allah'ın vasıflarını ele aldığı beyitlerde Onun hükmü altında olan ve İslam inancında "sünnetullah" olarak bilinen değişmez yasalardan da bahseder. *"Sünnet ve Allah kelimeleri Câhiliye döneminde bilinmekle beraber sünnetullah Kur'an'a has bir tabirdir. Kur'an'da sünnet kelimesindeki "sürekli, düzenli ve özgün uygulama" anlamı Allah'a nisbet edilmek suretiyle Allah'ın yaratma ve yönetmesinde öteden beri süregelen ve değişmeyen uygulamasının bulunduğu işaret edilmiştir."* (Çelebi, 2010) Allah'ın, canlı ve cansız alemleri idare etme biçimiyle ilgili ifadeler, Fatih'te sık karşılaşmadığımız öğretici bir söyleyiş tarzı olarak Baykara'da belirmektedir.

Kur'an'dan öğrendiğimiz kâinat nizamının ele alındığı beyitte, Allah'ın hükmü dışında mevcut hiçbir varlığın kendiliğinden bir hareket ve oluş hâline erişemeyeceği belirtilmektedir.

Beyit: B2/4

کر اولماسه انینک امری فلک بو سرعت ایله
اوز اوزید ینک حرکت ایلائی آلماغای اصلا

B2/4

Ger olmasa āning emri felek bu sür'at ile
Öz öziding hareket éyley almağay ašlā

B2/4

Nesre çeviri:

Eğer onun emri olmasaydı galaksiler böyle bir hızla kendiliğinden asla hareket edemeyecekti.

Tablo 1.2.3. B2/4 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı	Şair.	-	Anlatıcı	-	İnanç	olmasa āning emri...
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	-		-	-
Gönderi	Yaradılışa dair değişmez kurallar.					
Gönderinin Amacı	Yaratıcının yüceliğini gözler önüne sermek.					

Anlatıcı rolündeki şair, yaratıcının varlıkla ilgili tasarrufta bulunabilecek tek merci olduğunu belirtmektedir.

Kur'an-ı Kerimde göklerin ve yerlerin altı günde yaratıldığı “Arşı, su üzerinde iken hanginizin güzel davranacağını denemek için gökleri ve yeri altı günde yaratan

O'dur...” (Hûd 11/7) ayetiyle ifade edilir ve göksel varlıklara birer yörünge tahsis edildiği anlatılır. Fiziki aleme mahsus kurallar bütününün dışına çıkılmasının mümkün olmadığı gibi hususlar da “*Ne güneşin aya yetişip çatması mümkündür ne de gece, gündüzü geçebilir. Her biri bir yörüngede yüzüp gider.*” (Yâsîn 36/40) ayetiyle de ortaya konulduğu üzere Allah’ın değişmez yasaları olarak zikredilir. Tüm bu sistem Kıyamet günü olarak nitelendirilen ve hemen hemen bütün dinlerde vuku bulacağından haber verilen son güne kadar aksamadan işlemeye devam eder. İşte bu kurallar İslâm inancında *sünnetullah* olarak bilinir. Baykara da bu beytinde Allah’ın değişmeyen yasalarına değinerek bir şekliyle ilgili ayetleri konu alan sade, anlaşılır ve öğretici bir ifade biçimi ortaya koymuştur.

2. PEYGAMBERLER

Peygamber sözcüğü Farsça *peygam* “haber, ileti, mesaj” köküne, +*ber* “getiren, taşıyan” kelimesinin eklenmesiyle oluşmuş birleşik bir sözcüktür. İslâmiyetle birlikte Kur’an temelli sözcükler olan *resul* ve *nebi* sözcüklerinin yerine kullanılmaya başlanmıştır. Türkçede *yalvaç* kelimesiyle karşılanan sözcük İslâmiyet’le birlikte yerini Farsça peygamber sözcüğüne bırakmıştır. Peygamberler Allah tarafından birtakım görev ve sorumluluklarla donatılmışlardır. Bu görevlerden bazılarını ayetlerle şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Birer uyarıcıdırlar:

“*De ki: Ey insanlar! Ben sizin için sadece apaçık bir uyarıcıyım.*” (Hac 22/49)

2. Öğüt verip hatırlatmada bulunmakla yükümlüdürler:

“*Artık sen öğüt ver çünkü sen ancak bir uyarıcısın.*” (Gaşiye 88/21)

3. İnananları müjdelemekle vazifelidirler:

“*Biz peygamberleri ancak müjdeciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Kim iman eder ve halini düzeltirse onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyecekler.*” (En’âm /48)

4. Allah’ın kendilerine verdiği bilgilere göre hükmeder, gaybı bilemez ve bunun dışına çıkamazlar:

“*De ki: Ben kendim için Allah’ın dilediği dışında ne bir fayda elde edebilirim ne de zarardan kurtulabilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım elbette bundan çok*

faydalanırdım, başıma kötülük de gelmezdi. Ben yalnızca inanan kimseler için uyarıcı ve müjdeleyiciyim.” (A’râf 7/188)

“De ki: Ben size, Allah’ın hazineleri benim yanımdadır, demiyorum. Ben gaybı da bilmem. Size, ben meleğim de demiyorum. Ben sadece bana vahyolunana uyarım De ki: hiç kör ile gören bir olur mu? Siz hiç düşünmez misiniz?” (En’âm 6/50)

5. Kendilerine kitap verilir ve bu kitaplarla insanları doğru olana yönlendirirler:

“Sana kitabı, özellikle ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman için ve inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik.” (Nahl 16/64)

6. Allah’ın indirdiklerine kendilerinden bir şey katamaz, indirilende değişiklikte bulunamazlar:

“Eğer peygamber bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı elbette onu kısıkıvrak yakalardık. Sonra onun şah damarını koparırdık. Hiçbiriniz buna mâni olamazdınız.” (Hâkka 69/44,45,46,47)

Kısaca özetlemek gerekirse bir peygamber, Allah’ın kendisine vahyettiklerine insanları uyarma, onlara doğru yolu gösterme, inananları müjdeleme ve Allah’ın indirdiklerini hiçbir değişikliğe tabi tutmaksızın insanlara ulaştırma gibi görevlerle yükümlüdür.

Divan edebiyatında peygamberler genellikle Kur’an-ı Kerim’de ve çeşitli rivayetlerde ele alınan yaşamları noktasında şiirlere konu edilmişlerdir. Şairler kendi yaşantılarındaki sıkıntıları, sevinç, mutluluk ve üzüntüleri, peygamberlerin yaşamları üzerinden vurgulama yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda Fatih ve Baykara’nın şiirlerinde geçen peygamber isimlerini, şiirleri bağlamında incelemek; üslup ve ifade güçlerini ortaya koymak açısından önemli veriler sağlayacaktır.

Peygamberlerin isimleri, şairlerin divanlarında şu dağılımla geçmektedir:

Tablo 2.1. Divanlarda geçen peygamber isimleri.

	Fatih Divanında		Baykara Divanında	
	Adet	Geçtiği Yerler	Adet	Geçtiği Yerler
Âdem	2	F3/1, F54/5	1	B91/5
Nûh	-	-	2	B9/5, B137/4
Ya’kûb	-	-	1	B144/2

Yûsuf	3	F23/4, F23/5, F60/4	6	B9/6, B29/3, B55/5, B137/4, B144/2, B15/2
Musa	2	F1/1, F47/1	-	-
Süleymân	2	F2/2, F1/4	-	-
İsî/İsa	6	F1/1, F14/4, F17/7, F47/1, F61/2, F71/5,	5	B7/2, B11/4, B18/1, B23/4, B114/3
Ahmed, Mahmud, Muhammed, Mustafa	-	-	-	-
Toplam Kullanım	15		15	

Peygamber isimleri her iki şairde de 15 yerde zikredilmiştir. Öncelikle şairlerde ortak olarak zikredilen Âdem, Yusuf ve İsa peygamberlerin isimleri üzerinden bir karşılaştırma yapmak doğru olacaktır. Ardından ismi anılmasa da kendisi kast edilerek yazılmış olan şiirler üzerinden Muhammed peygamberi konu alan beyitler karşılaştırılacaktır. Bunlar dışında müstakil olarak zikredilen Musa, Süleymân, Nuh ve Yakup peygamberlerin isimlerinin anıldığı beyitlere dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2.1. Hz. Âdem

Âdem ismi, dünya üzerindeki hemen hemen bütün inançlarda ilk insan olarak zikredilmektedir. Âdem, yaratıldığı ilk andan itibaren hem meleklerin hem de İblis'in dikkatini çekmiştir. İblis tarafından kendisine karşı duyulan kıskançlık Kur'an-ı Kerim'de tafsilatıyla anlatılmıştır. Âdem'e secde edilmesi emri geldiğinde İblis'in bu emre isyan ederek uymadığı, üstelik tövbe etmeyerek haklı olduğunu savunduğu, bunun üzerine Allah'ın kendisini lanetlediği bilinmektedir. "*İblis, bana insanların yeniden diriltilecekleri güne kadar mühlet ver. dedi.*" (A'râf 7/14) ayetinde aktarılan olayda, İblis'in, cennetten kovulmasına neden olan olayları Âdem peygambere bağladığı, dolayısıyla Âdem'e karşı bir intikam duygusuyla hareket ettiği görülür. "*Allah, Haydi, sen mühlet verilenlerdensin, buyurdu*". (A'râf 7/15). Şeytanın istediği bu mühlet, kendisine kıyamet gününe kadar âdemoğullarını saptırmakla ilgili bir imkân sağlamıştır.

Şeytanın tuzağına düştükten sonra tövbe eden Âdem, cennetten kovularak dünyaya gönderilmiştir.

Klasik şiirde Âdem, çoğunlukla cennetten kovuluşu üzerinden ele alınmıştır. Kelime, şairler tarafından ayrılık durumunun yol açtığı kederi tasvir etmede kullanılmıştır. Diğer taraftan ebü'l-beşer (insanlığın babası) ve safiyyullah (seçkin kul) gibi unvanlarla zikredilmiştir. Âdem ismi, özellikle de safiyyullah unvanı, sevgilinin saflığı ve yüceliğini tasvir etmede kullanılmıştır. Âdem'in, çamurdan yaratılması *âb u gîl* (su ve balçık) kavramıyla, bu halde beklemesi ise kırk yıl sürdüğü inancına telmihle *erba'in* (tabiattaki dört temel element) kelimesiyle anılmıştır (Tolasa, 2001: 37).

Âdem adı her iki divanda da birer kere geçmektedir. Geçtiği beyitler ele alındığında bu isim, Fatih'in gazelinde Âdem peygamberin gerçek kişiliğiyle ilgili bir telmihe, Baykara'da ise *ferzend-i âdem* (ademoğlu) ifadesiyle genel bir anlama tekabül etmektedir.

Fatih'in şiirinde, kaynaklarda 950 sene yaşadığı söylenen Âdem peygamberin, sürgün edildiği dünyada yakarış ve tövbeyle dolu bir ömrü gözyaşlarıyla geçirdiğine telmihte bulunulmuştur. Baykara'da ise bu isim, doğrudan Âdem peygamberin yaşamı ile ilgili bir anlatım unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.1.1. Fatih Divanında Âdem Peygamber

Fatih divanında Âdem, doğrudan ilk insan ve ilk peygamber olduğuna inanılan kişiyi esas almaktadır.

Beyit: F3/1

حاصلی چون مزارع دنیانک اولدی غم بکا
ییلار یلی اغلادی حالم کورب ادم بکا

F3/1

Hâşılı çün mezra'-ı dünyânun oldı gam baña
Yıllar ile ağladı hâlüm görüp Âdem baña

F3/1

Kelimeler:

meẓra' - a. : Dünya tarlası, yerküre, arz.
ı dünyā

Ādem a. : İlk insan ve ilk peygamber.

Nesre Çeviri:

Dünya denilen bahçede gamdan başka hasat elde edemediğimden dolayı Âdem bile hâlimi görüp senelerce ağladı.

Tablo 2.1.1.1. F3/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Anlatıcı.	Üzüntü ve keder.	oldı gam bana	Anlatıcı	-	Üzüntü ve keder.	ağladı hâlüm görüp
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	-		-	-
Gönderi	Yaşamdan, üzüntü dışında bir şey elde edilemediği.					
Gönderinin Amacı	Yaşanan üzüntünün büyüklüğünün vurgulanması.					

Beyitte, anlatıcı rolünde bulunan şair yaşadığı üzüntünün boyutlarını üçüncü kişilere ifade etmektedir. Âdem peygamberin adının zikredilmesi bu üzüntünün boyutlarını abartılı bir şekilde dile getirmektedir.

Âdem'in, Allah'ın rızasına muhalif bir hareket sergilemekten ötürü cennetten kovularak dünyaya sürgün edilişi onu pişmanlık duygusuyla baş başa bırakır. Dünyada geçirdiği hayat boyunca üzüntü ve kederle Allah'a yakarır O'ndan af diler. Fatih, bu kıssaya telmihle bir nevi sürgün olarak gördüğü dünya hayatında gamdan başka hasat elde edemediğinden dert yanar.

2.1.2. Baykara Divanında Âdem Peygamber

Baykara'nın ilgili beytini ele aldığımızda ise Âdem ismi müstakil olarak zikredilmemiş, âdemoğlu şeklinde genel bir anlama yönelik olarak beytin anlatım düzeninde ifade gücünü pekiştirme amacıyla kullanılmıştır.

Beyit: B91/5

خیر بادینک دین حسینی طلبه بولمش ای پری
دیماسون یاریغا حیچ فرزند آدم یخشی قال

B91/5

Ḥayr bādīngdın Ḥüseynī ṭilbe bolmış éy perī
Dimesün yārığa hīç ferzend-i âdem yahşî kal

B91/5

Kelimeler:

<i>ḥayr bādī</i>	a.+f.	: Hayırlı rüzgâr. Mec. Haber getiren, müjdecî. Sevgilinin yol açtığı fitne.
<i>ṭilbe</i>	t.	: Delirmiş, aklını yitirmiş, cinlenmiş. Mec. Âşık, mecnûn olmuş kimse.
<i>perī</i>	a.	: Dişi cin. Güzel kadın. Mec. İnsanları büyüleyip kendisine âşık eden sevgili.
<i>ferzend-i âdem</i>	f.+a.	: İnsanoğlu, şahıs.

Nesre Çeviri:

Ey peri! Efsunlu rüzgârından deliye dönen Hüseyinî için hiçbir âdemoğlu esenlik dilemesin.

Tablo 2.1.2.1. B91/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) cânımı	Anlatıcı âşık.	-	Mutluluk	dimesün(ler) yahşî kal

Alıcı / Göstergesi	Sevgili	(senin) bāding	Peri	éy peri	-	-
Gönderi	Şairin duyduğu aşk yüzünden aklını yitirmesi.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliden gelen her türlü eziyetin memnuniyet kaynağı olduğunun dile getirilmesi.					

Âşık rolündeki şair, peri olarak nitelendirdiği sevgilinin neden olduğu akıl tutulmasından duyduğu memnuniyetten bahsetmektedir.

Peri, gelenekte cinlerin dışı olanları için kullanılır. Periler izbe yerlerde, kimi zaman orman, su kenarı ve pınar başlarında görülürler. Görenleri hayret ve şaşkınlığa, kimi zaman deliliğe sürükleyecek efsunlu güzellikleriyle hem halk şiirinde hem de divan şiirinde karşımıza çıkarlar. Peri, divan şiiri geleneğinde görünüp kaybolabilen gizemli halleriyle sevgilinin ulaşılmazlığını simgeler. Eşsiz güzellikleriyle de görenler için mecnunluğa, akıl tutulmasına neden olurlar. Şair peri olarak nitelendirdiği sevgilinin rüzgârına kapılarak aklını yitirdiğini ifade eder. Beyitte geçen rüzgâr kelimesi Farsça sözlükte “*Âşık ve ma‘şûk arasında peyktir ve ma‘şûktan haber getirir veya onun için haber götürür. Sabâ rüzgârı sevgiliden haber getirdiği için fitnecidir.*” (Süccâdi’den akt. Batislam, 2005, s. 97) şeklinde çıkarılır.

Şir, sevgilinin yol açtığı fitneyle büründüğü mecnunluk halinden memnundur. Zira başına gelenlerden ötürü kimsenin kendisi için baş sağlığı vermesini veya geçmiş olsun dileğinde bulunmasını istemez. Halinden memnun olmasının esas nedeni peri olarak nitelendirdiği sevgilinin kendisini efsunlamış olmasıdır. Böylece sevgili, âşığına lütufta bulunmuş, aklını başından alarak âşığını kendisine bağlamış, âşığın sevgiliden başka her şeyden elini eteğini çekmesini sağlamıştır.

2.2. Hz. Yusuf Peygamber

Kur’an-ı Kerim’de ahsenü’l-kasas (Yusuf 12/3) olarak adlandırılan Yûsuf ile Züleyha kıssası, adına mesnevilerin yazıldığı ve diğer mesnevilere ilham kaynağı olan zengin bir muhtevaya sahiptir. Kıssada ele alınan Yusuf peygambere, genellikle

sevgilinin güzelliğini tasvir etmede müracaat edilmektedir. “*Divân şîirinde adı en çok anılan peygamberlerden biri Yûsuf’tur. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir, hatta sevgili, Yûsuf-i sâni (ikinci Yûsuf) olarak nitelenir.*” (Pala, 2009: 483

Genel olarak kıssalar bağlamında anlatılan durum ve olayların bütününde çok çeşitli öğretiler, öğüt ve uyarılar bulunmaktadır. Yusuf kıssası ise barındırdığı çoğu olay ve öğreti gözardı edilerek şairler tarafından genel itibariyle bir aşk macerası olarak ele alınmıştır (Yekbaş, 2010: 209). Bununla beraber kıssada işlenen ihanet, ayrılık ve kölelik gibi konulara atıfların yapıldığı şîir örnekleri de mevcuttur. Bu atıflar, verilmek istenen hissiyata uygun olan simgeler üzerinden yapılmıştır. Ayrılık acısı beyitlerde Yâkup peygamberin adıyla işlenirken, ihanet ve yalnızlık duygusu kuyu sözcüğüyle anlatılmıştır. Aşk acısı ise hançer, sinan gibi sözcüklerle verilmiştir. Züleyha ismi ise kimi zaman karşılıksız bir aşkın simgesi, kimi zaman da iffet kavramının anlatıcısı olmuştur.

Tablo 2.2.1. Yusuf isminin geçtiği beyitler.

Fâtih Divanında Geçtiği Yerler: F23/4, F60/4	Baykara Divanında Geçtiği Yerler B9/6, B29/3, B55/5, B137/4, B144/2, B154/2
<i>Ol Yûsuf-i hûsn urdı dile nîze-i hecri</i> <i>Cânumı alan nîze degül belki sinândur</i> F23/4	<i>Ey müselmânlar figân kim Yûsuf’umning hicridin</i> <i>Kaldı her bir katre bağrım pâresidin kan ara</i> B9/6
<i>Ey Yûsuf-ı zemâne nice cân halâs idem</i> <i>Gamzen ki katlûme takınur tîğ ile sinân</i> F60/4	<i>Çektiler Yûsuf’nu ger öz vezniçe altun bile</i> <i>Anı hergiz sinçe tutmas hûsn mîzânida çerh</i> B29/3
-	<i>Hicride körgen Hüseynî’ning figânın düstlar</i> <i>Yûsuf üçün pîr-i Ken’ân nâlesini sormanğiz</i> B55/5
-	<i>Yûsuf’um hicride ‘ömrümdén toyup-min éy Mesîh</i> <i>Bar ölümçe barça ger hod Nûh ile hem-sâlmén</i> B137/4
-	<i>Mihnet-i Ya’kûb irür derdimdin éy cân şemme’î</i> <i>Boldı Yûsuf kıssası devründe bir efsâne’î</i> B144/2
-	<i>Dehr bâzârıda gavgâ saldı Yûsuf hûsni kim</i> <i>Cilve-ger boldı sining hûsnüng nümü-dârı bile</i> B154/2

Yusuf peygamberin adı Fatih'te iki yerde geçmektedir ve ikisinde de hem sevgilinin güzelliğini hem de öldürücü bakışlarını vurgulamak için kullanılmıştır. Baykara'da altı yerde geçmesine rağmen beyitlerde iki anlam ağır basmaktadır. Bu anlamlardan ilkinde Yakup peygamberin, oğlu Yusuf'un ayrılığından duyduğu derin üzüntüye göndermede bulunmaktadır. İkincisinde ise Yusuf peygamberin, köle pazarında satılırken başından geçen hadiselerle yapılan telmihle beyitlerdeki sevgili unsurunun güzelliği vurgulanmaktadır.

2.2.1. Fatih Divanında Yusuf Peygamber

Fatih divanında, 23 numaralı gazelin 4. beytinde Yusuf peygamberin adı doğrudan *hüsn* (güzellik) kelimesiyle birlikte anılmıştır. Fatih bu beytin ilk mısraında sevgiliyi "Güzelliğin Yusuf'u" olarak methetmiştir.

Beyit: F23/4

اول يوسف حسن اوردی دله نیزه هجری
جانومی آئن نیزه دکل بلکه سناندر

Ol Yūsuf-i ḥüsn urdı dile nīze-i hecri
Cānumı alan nīze degül belki sināndur

F23/4

Kelimeler:

Yūsuf-i ḥüsn **a.+a.** : Güzelliğin Yusuf'u. **Mec.** Güzellik abidesi olan sevgili.

nīze-i hecr **f.+a.** : Ayrılığın mızrağı, ayrılık oku. **Mec.** Sevgilinin bakışları.

sinān **a.** : Mızrak ucu. **Mec.** Yusuf peygamber; öldürücü güzellik sahibi olan sevgili.

Nesre Çeviri

Güzelliğin Yusuf'u tarafından gönlüme ayrılığın mızrağı saplandı; ölümüne sebep atılan mızrak değil belki Sināndır.

Tablo 2.2.1.1. F23/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	cānumı	Anlatıcı âşık.	-	Ayrılık acısı.	
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	-	Dinleyici		-	-
Gönderi	Ölüme neden olarak ayrılığın gösterilmesi.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin can alıcı güzelliğini vurgulamak.					

Anlatıcı rolündeki âşık sevgilinin can alıcı güzelliğini ifade etmektedir. Genel olarak ayrılıktan duyulan acının ölüm kadar ağır bir yaraya yol açtığı vurgulanmaktadır.

Burada isim olarak geçen *Sinan* kelimesi Yusuf Peygamberin lakabı olmakla beraber mızrak ve süngü gibi anlamları da ihtiva etmektedir (Doğan, 2016: 225). Beyitte istiare yolunu açan *Sinan* kelimesi, taşıdığı iki anlamıyla da tevriyeli bir anlatım sağlamaktadır. Aynı kullanım Fatih'in bir diğer beytinde tekrar edilmiştir:

Beyit: F60/4

ای یوسف زمانه نجه جان خلاص ایدم
غمزک که قتلمه طقنور تیغ ایلہ سنان

Ey Yūsuf-ı zemāne nice cān ḫalās édem
Ġamzeñ ki ḫatlūme taḫınur tīğ ile sinān

F60/4

Kelimeler:

Yūsuf-ı zemāne *a.+f.* : Zamanının Yusuf'u. **Mec.** Zamanının en güzeli, sevgili.

ḡamze *a.* : Bakış. 2. Yüz çevresinde doku eksikliğinden kaynaklanan çukurluk. **Mec.** Sevgilinin bakışları.

tīğ *f.* : Kılıç. **Mec.** Sevgilinin öldürücü bakışları.

Nesre Çeviri:

Ey zamanın Yusufu! Can sahipleri bakışlarının cilvesinden perişan olur ki o bakışlar beni katleden bir mızrak, keskin bir kılıçtır.

Tablo 2.2.1.2. F60/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(ben) édem	Anlatıcı âşık.	-	Aşk acısı.	
Alıcı / Göstergesi	Sevgili.	Yüsuf-ı zemâne	Katil	ki katlüme takınur	-	-
Gönderi	Sevgilinin bakışları.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin bakışları üzerinden çekilen aşk acısını ifade etmek					

Anlatıcı âşık rolündeki şair hayranlık duygusu içinde sevgiliye hitap ederek sevgilinin bakışlarını, canları perişan eden kılıca ve mızrağa benzetmiştir.

Hiç şüphesiz Yusuf Peygamberi kılıç ve mızrakla anmaktan maksat, Züleyha ile arasında yaşanan olaylara gönderme yapmaktır. Züleyha, Yusuf'u arzulamış fakat Allah'ın da yardımıyla Yusuf bu olaydan iffetiyle sıyrılmaya muvaffak olmuştur.

Züleyha'nın Yusuf'a olan aşkı kulaktan kulağa duyulduğu vakit Mısır'ın soylu kadınlarını evine davet eden Züleyha, gelen her misafire bir bıçakla elma ikram eder. Yusuf'u içeri davet ettiğinde meyvelerini soymakta olan kadınlar Yusuf'un güzelliği karşısında büyülenerek bıçaklarıyla ellerini keserler. Bu akıl tutulmasını yaşatacak derecede güzellik timsali olan Yusuf, kendisini görenlerin bağrına saplanmış bir mızrak olarak klasik şiirde yer etmiştir.

2.2.2. Baykara Divanında Yusuf Peygamber

Baykara'nın Yusuf Peygamberi ele aldığı beyitlerde, Fatih'e nazaran kıssa-i Yusuf'ta ele alınan diğer birçok hadiseye gönderme yaptığı görülmektedir.

Beyit: B9/6

ای مسلمانلار فغان کیم یوسفومنینک حجریدین
قالدی هر بر قطره باغریم پاره سیدین قان ارا
B9/6

Éy müselmânlar figân kim Yûsuf'umnıng hicridin
Kaldı her bir katre bağrım pâresidin kan ara
B9/6

Kelimeler:

figân *f.* : İstirap ile bağırıp çağırma, feryâd etme. **Mec.** Yakup peygamberin oğlu Yusuf için çektiği acı ve ıstıraba telmihle şairin kendi evladı için feryat etmesi.

Yûsuf *a.* : Yusuf peygamber. **Mec.** Sevgili olarak nitelendirilen evlat.

Nesre Çeviri:

Ey Müslümanlar! Yusuf'un ayrılığından dolayı sinemin her bir parçası kanlar içinde kaldı.

Tablo 2.2.2.1. B9/6 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	Yûsuf'um bağrım	Dert yanan âşık.	kaldı...bağrım.. kan ara	Ayrılık acısı.	hicridin
Alıcı / Göstergesi	Müslüman ahali.	éy müselmânlar	Dinleyici.	-	-	-
Gönderi	Şairin yaşadığı ayrılığın yol açtığı sıkıntılar.					
Gönderinin Amacı	Şairin, çektiği ayrılık acısını dile getirip başkalarıyla paylaşmak istemesi.					

Yakup Peygamber'in oğlu Yusuf'tan ayrı kaldığı ilk andan itibaren döktüğü gözyaşlarına, çektiği ayrılık acısına telmihte bulunmaktadır.

Anlatıcı âşık rolündeki şairin, çektiği ayrılık acısını, içinde bulunduğu sıkıntının geldiği boyutları Müslüman ahaliyle paylaştığı görülmektedir. Alıcı rolünde Müslüman ahalinin zikredilmesi, şairin çektiği ayrılık acısını Yusuf kıssasına aşına olan bir zümre ile paylaşmak istemesinden dolayıdır. Çünkü kendisini anlamaya muktedir olan bu ahali, şairin çektiği ayrılık acısını bir nebze dindirebilecektir. Nitekim Yusuf kıssasını bilen her Müslüman, Yâkup ve Yusuf peygamberlerin çektikleri sıkıntılardan ötürü ah eder, kendi yaşamlarında benzer olaylarla karşılaştıklarında ise kendilerine örnek olarak bu kıssadan hareketle dersler çıkarırlar. Beytin bulunduğu gazelin bütününe bakıldığında gerçek hayatta karşılığı olması muhtemel ölüm kaynaklı bir ayrılıktan söz etmek mümkündür. Baykara kaybettiği evlatları ardından bu gazeli yazmış olabilir. Zira Baykara'nın oğullarından yedisi kendisi henüz hayatta iken vefat eder. (Algar & Alparslan, 1998) Gazelin bütününde aynı konu hakimdir. Beyitlerin tamamında bitmeyen bir ayrılık acısı hissedilir. Bu beyitlerden birinde yaşanan ayrılık acısının Baykara'nın yüreğini kömür gibi dağladığı, abıhayat çeşmesini mesken tutsa dahi yüreğinin acısının azalmayacağı anlatılır:

Hicr tâbıdın içim biryân balıĝ dik örtenür
Ger vatan tutsam balıĝ dik çeşme-i ĥayvan ara
B9/3

Abıhayat çeşmesini yüreğime mesken tutsam bile yüreğim, ayrılığın şiddetinden kebab olmuş balık gibi kavrulur.

B29/3 numaralı beyte bakıldığında ise Baykara'nın, Kıssa-i Yusuf'ta geçen başka bir hadiseye gönderme yaptığı görülür.

Beyit: B29/3

چکټیلار یوسفنی کر اوز وزنی چه آلتون بيله
انی هرکیز سین چه توتماس حسن میزانیډا چرخ

Çektiler Yûsuf'ı ger öz vezniçe altın bile
Anı hergiz sênçe tutmas hûsn mîzânıda çerh

B29/3

Kelimeler:

<i>hergiz</i>	<i>f.</i>	: Hiç, asla, hiçbir zaman.
<i>sênçe</i>	<i>t.</i>	: Senin gibi.
<i>hûsn</i>	<i>a.+a.</i>	: Güzellik terazisi.
<i>mîzânı</i>		
<i>çerh</i>	<i>f</i>	: Gök, felek, kâinat (çark-ı felek).

Nesre Çeviri:

Yusuf'u güzellik terazisinde ağırlığınca altın ile tarttılar fakat senin güzelliğini tartmak için felekler kâfi gelmedi.

Tablo 2.2.2.2. B29/3 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı	-	Hayranlı k.	
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	<i>sênçe</i>	Güzellik timsali.	(ikini mısra)	-	-
Gönderi	Sevgilinin güzelliğini Yusuf Peygamberle kıyaslamak.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin güzelliğini vurgulamak.					

Beyitte geçen hadise, “*Hani kardeşleri demişlerdi ki: Yûsuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Halbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde!*” (Yûsuf 12/8) ayetinde anlatılan olayla ilgilidir. Yusuf, kardeşlerince öldürölmek istenir. Bu durum da ayette “*Yûsuf'u öldürün veya onu (uzak) bir yere atın ki babanızın teveccühü yalnız size kalsın! Ondan sonra da (tövbe ederek) iyi kimseler olursunuz!*” (Yûsuf 12/9) şeklinde haber verilir. Kardeşlerden biri Yusuf'u

öldürme fikrine yanaşmaz ve onu kuyuya atmaları konusunda kardeşlerini ikna eder. Yusuf'un bir kervana köle olarak satılacağı süreç böylece başlamış olur. Beyitte kardeşleri tarafından kıskanılan Yusuf'un başına gelen olaylar üzerinden bir anlatı oluşturmaktadır.

Bu noktada gelenekte anlatılagelen hikâyenin Kur'an-ı Kerimdekinden oldukça farklı bir gidişat gösterdiği anlaşılmaktadır. Yusuf'u kuyudan çeken kervandakilerin onu ticari bir meta olarak sakladıklarından ve Mısır'da yok pahasına sattıklarından bahsedilen ayetlerde bu tüccarların Yûsuf'a pek kıymet vermedikleri ifade olunur. İlgili ayetlere bakıldığında, gelenekte anlatılan Yûsuf'un ağırlığınca altına karşılık satıldığı söylencesi abartılı bir söylem olarak belirlemektedir. Nitekim, “(Mısır’da) onu yok pahasına, birkaç dirheme sattılar. Zaten ona pek değer vermemişlerdi.” **Yûsuf 12/20** ayeti de kıssanın gelenekte değişime uğradığının en belirgin göstergesidir. Fakat geleneksel anlam rağbet görür ve klasik şiirde kalıplaşarak edebi anlatımı zenginleştiren unsurlar arasındaki yerini alır.

Bu kullanım noktasında beyti ele aldığımızda mübalağalı bir söyleyişin ortaya çıktığını görmek mümkündür. Örneğin Mesihî'nin;

Degme bir kalb ile bâzâr itmese ol sîm-ten

Yûsuf-ı Mısrî gibi altun degerdi ağırı

Mesihî 280/4

beytinde sevgilinin, Yusuf gibi ağırlığınca altın edeceğinden bahsedilirken Baykara'nın beytinde bu ölçünün feleklerin ağırlığına denk olacağı dile getirilmektedir.

2.3. Hz. İsa

Kur'an-ı Kerim'de ele alınan pek çok mucizesi ile edebiyatımıza konu edilmiştir. Henüz beşikte iken konuşması, ölülerini diriltmesi, körlere yeniden görme yetisi kazandırabilmesi, diriltici nefesi Allah'ın iznine tabi mucizeler olarak şiirimizde sevgiliyi tasvir etmede kullanılmıştır. Çeşitli şekillerde şiirlerde işlenen İsa isminin geçtiği beyitler şöyledir:

Tablo 2.3.1 İsa isminin geçtiği beyitler.

Fâtih Divanında Geçtiği Yerler: F1/1, F14/4, F17/7, F47/1, F61/2, F71/5	Baykara Divanında Geçtiği Yerler B7/2 B11/4, B18/1, B23/4, B114/3
Yüzün meh-i 'ıyd ü ser-i zülfün şeb-i İsrâ Gamzen yed-i Mūsā leb-i la'lün dem-i 'İsâ F1/1	Ger mesîhâ 'ömride tîrgüzdi bir niçe ölüğ Dil-berim yüz ming ölügni tîrgüzür güftâr ara B7/2
Gamzesi öldürdüğüne lebler cānlar virür Var ise ol rūḥ-baḥşun dîn-i 'İsâ rāḥıdur F14/4	Oḳugaç mazmūnını cānsız tenimga bérdi rūḥ Éyle kim 'İsî demidin âyet-i ümmü'l-kitāb B11/4
Lā'l-i cān-baḥşıyle 'uṣṣāka ḥitāb itse nigār Mürdeler üzre sanasan Ḥazret-i 'İsâ gelür F17/7	Éy dudaging şerbeti şermendesî āb-ı ḥayāt Nutḳing allıda irür 'İsî'ga dem urmaḳ uyat B18/1
Mūsā-yı müjen olursa cānuma kātıl Kāfir olayın olur isem 'İsîye kâ'il F47/1	Cānga yitkey 'İsî-i rūḥullāh éy ārām-ı cān Tapsa bu deyr-i fenāda sēn kibi tersā yigit B23/4
Bir Frengî kāfir olduğun bilürdi 'Avniyā Lebleri dirisidür dir idi 'İsâyı gören F61/2	La'li cānım almagıdın éyle mén ḥoş-ḥāl kim 'İsî-yi Meryem eger cān bérse minnetdār émen B114/3
'Aceb mi muğ-beçenün la'l-i cān virsem Ki bu deyr-i kühenden taşra salmışdur Mesîḥāyı F71/5	

İsâ Peygamber'in adı Fatih divanında 6 yerde, Baykara divanında 5 yerde İsâ, Îsî, Mesîh ve Meryem Oğlu İsâ şeklinde zikredilmiştir. Beyitlerin hepsinde anlamsal olarak İsa'nın ölümleri ve nefesiyle cansız çamuru diriltmesi olayı üzerinde durulmuştur.

2.3.1. Fatih Divanında İsa Peygamber

Beyit: F14/4

غمزه سی اولدر دکنیه لبلری جانلر ویرر
وار ایسه اول روخ بخشک دین عیسی راهی در

Gamzesi öldürdüğüne lebler cānlar virür
Var ise ol rūḥ-baḥşun dîn-i 'İsâ rāḥıdur

F14/4

Kelimeler:

gamze f. : Bakış. 2. Yüz çevresinde doku eksikliğinden kaynaklanan çukurluk.
Mec. Sevgilinin bakışları.

- leb* **a.** : Dudak. **Mec.** Diriltici söz, İsa'nın diriltici nefesi veya hikmetli sözleri.
- rûh-bağış* **f.** : Can bağışlayan, canlılık verici. **Mec.** Sevgilinin sözleri, dudakları.
- İsâ rāhı* **a.** : İsa peygamberin yolu. **Mec.** Hikmet bilgisiyle ölüleri diriltebilme kudreti.

Nesre Çeviri:

Can bağışlayan (Sevgili) İsa'nın dininden olacak ki bakışlarının okuyla öldürdüğü kişileri dudaklarıyla diriltmektedir.

Tablo 2.3.1.1. B14/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı.	-	Hayret.	
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	-	Dinleyici.	-	-	-
Gönderi	Sevgilinin öldürücü güzelliği ve sözlerinin diriltme kudreti.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin âşıkları üzerinde bıraktığı tesirin dile getirilmesi.					

Anlatıcı âşık rolündeki şair hayret ve takdirini gizlemeyerek sevgilinin, bakışlarıyla öldürdüğü âşıklarını sözleriyle (buseleriyle) diriltebildiğini belirtmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de İsa Peygamberin mucizeleri çeşitli ayetlerde tafsilatıyla anlatılır. Bu ayetlerden yola çıkarak İsa'nın diriltici nefesine gönderme yapılmasının kaynağını görmek mümkündür. Mâide suresinde “...Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriyordun. **Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun...**” (Mâide 5/110) şeklinde anlatılan durum, beyitte sevgiliye izafe edilmiştir.

2.3.2. Baykara Divanında İsa Peygamber

Baykara divanındaki gazellerden birinde ise **dem-i İsa** terkihi üzerinden yine bu mucizeden beslenen bir anlamı kapsamaktadır. Ancak diğer beyitlerden farklı bir konuyu ele alan beyitte sevgili rolü açıkça Allah’a hasredilmiştir. Üstelik Allah’ın gönderdiği kitaplarının sevgiliden gelen mektup olarak tasvir edildiği gazelin diğer beyitlerinden net bir şekilde anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gazelin yekahenk bir özelliğe sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır. İlgili beyit şöyledir:

Beyit: B11/4

اوقو غاچ مضمونینی جانسیز نیمغه بیردی روح
ایله کیم عیسی دمیدین آیت ام الکتاب

Oķugaç mazmūnını cānsız tenimga bérđi rūḥ
Éyle kim ‘Īsī demidin āyet-i ümmü’l-kitāb

B11/4

Kelimeler:

kām f. :

endūh a. :

‘ıyş u f. :

işret

‘anā a.

Nesre Çeviri:

Mazmununu (anlamını) okuyunca, İsa’nın diriltici nefesinden levh-i mahfuzdaki (sana dair) ayetler okunmuş da cansız bedenime ruh verilmiş gibi oldum.

Tablo 2.3.2.1. B11/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) tenimga	Anlatıcı âşık.	-	Sevinç.	éyle kim ... (sanki)

Alıcı / Göstergesi	Allah	(senin) mazmūnının ... ‘İsī demidin āyet-i ümmü’l-kitāb (gibi)	Diriltici.	cānsız tenimga bérđi rūḥ	-	-
Gönderi	Sevgilinin doğrudan fiziki, dolaylı olarak manevi özelliklerini tarif etmek.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye övgüde bulunmak.					

Anlatıcı rolündeki şair Kur’an-ı Kerim’in anlamsal varlık alanını yaratıcı üzerinden betimlemektedir. Beytin ait olduğu gazelin bütününe bakıldığında bu anlam net olarak anlaşılmaktadır. Önceki beyte bakıldığında dar manada bahse konu edilenin “**ümmü’l kitâb**” tamlamasıyla da açığa çıktığı şekliyle Allah’ın zâtı ve Allah’ın ilmi olduğu çok daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. İlgili beyitler yan yana getirildiğinde:

Nā-geḥān yétti sevād-ı nāmēng ol cān müjdesi

Ol sıfat kim safḥa-i kāfūrī üzre müşk-i nāb

B11/3

Yazdığın mektubun, bembeyaz sayfaları üzerine sinen saf misk kokusu ile ansızın canıma yetti.

Oḳugaç mazmūnını cānsız tenimga bérđi rūḥ

Éyle kim ‘İsī demidin āyet-i **ümmü’l-kitāb**

B11/4

Mazmununu (anlamını) okuyunca, yazdıkların İsa’nın diriltici nefesiyle okunmuş da cansız bedenime ruh verilmiş gibi oldum.

Beyitte geçen **ümmü’l kitâb** tamlaması bir ayet terkididir. Bu terkip özellikle tasavvuf geleneğinde her şeyin bilgisini barındırdığına inanılan levh-i mahfûzu yahut Kur’an-ı Kerim’in bütün muhtevasını taşıdığına inanılan Fatiha Suresini karşılamaktadır. İfade, aynı zamanda Kur’an-ı Kerim’deki ayetlerde geçmektedir. “*Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır; ana kitap (ümmü’l kitâb) onun katındadır.*” (Ra’d 13/39) ve “*Biz düşünüp anlamanız için onu Arapça bir Kur’an yaptık. Kuşkusuz o, katımızdaki ana kitaptadır; çok yücedir, hikmetle doludur.*” (Zuhruf 43/3-4) ayetlerinde işaret edilen birkaç önemli husus vardır. Bunlardan biri eski ümmetlere şart koşulan bir hükmün

sonraki ümmetlerde değiştirilebilmesi durumudur. Bu durum “*Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.*” (Bakara 2/106) ayetinde açıkça belirtilmektedir. Müfessirlerin bir kısmı bu ayetlerin, eski ümmetlerin şariatlarında var olan hükümlerin sonraki ümmetler için kaldırılabilmesi anlamına geldiğini söylemektedirler. Bir grup müfessir ise bu ayetleri, Kur’an ayetlerinin birbirini neshetmesi şeklinde yorumlamıştır. İlk görüşü destekleyen, yani ümmetler için hüküm değişikliğiyle ilgili örnekleri Kur’an-ı Kerim’de açık bir şekilde tespit edebilmek mümkündür. Hatta bu nesih sürecinin yalnızca Kur’an’da değil, karşılaştırmalı olarak ele alındıklarında diğer kutsal kitaplar arasında da olduğu görülmektedir.

“ Hz. Âdem’in kız ve erkek çocukları birbirleriyle evlenirken bunun Tevrat’ta haram kılınması (Levililer, 18/9, 20/17; Tesniye, 27/22), Hz. Nûh’un kavmine kanlı et dışında her canlının helâl kılındığı ifade edilmişken (Tekvîn, 9/2-4) Hz. Musa’nın şariatında bazı hayvan türlerinin haram sayılması (Levililer, 11; Tesniye, 14/3-8; krş. el-En‘âm 6/146), Yahudilik’te kişinin karısını boşaması mubah iken (Tesniye, 24/1-3) Hristiyanlık’ta kadının zina suçu işlemesi dışında bunun haram kılınması (Matta, 5/31-32) neshin İslâmiyet öncesi ilâhî dinlerdeki örneklerini teşkil eder.” (Çetin, 2006)

Çetin’in belirttiği hususlar dışında Kur’an-ı Kerim’in de önceki ümmetlerin şariatlarına ait birtakım hükümleri iptal ettiği örnekleri de hatırlamakta fayda var. Önceki ümmetlerde ibadetlere dair birtakım hükümlerin Allah tarafından Kur’an ayetleriyle değiştirilerek İslâm ümmetinde yeni bir biçime kavuştuğunu görmek mümkündür. Örneğin (Bakara 2/183) ayetinden anlaşılmaktadır ki oruç ibadeti önceki ümmetlere hangi hükümler üzere farz kılındıysa İslâm ümmetine de aynı hükümler üzerinden farz kılınmıştır.

Bu bağlamda beyitte geçen ümmü’l kitâb ifadesinden, tasavvufi ifadelerde sıkça kullanılan levh-i mahfûz sözcüğünün taşıdığı anlamlardan biri olan kader kitabı fikrinin dışında bir anlamın kast edildiği anlaşılmaktadır. Beyitte “İsa’nın ağzından (ana kitapta muhafaza edilmiş) ayetleri işitmek” olarak çevirebileceğimiz ifade, dolaylı olarak Kur’an-ı Kerim’in manen ölü olan kişileri diriltmesi anlamında kullanılmıştır. İsa, kendisine indirilen hakikat yardımıyla canlılık ve hayat kaynağı olmuş ve ölüleri

dirilmiştir. Kendisine verilen kitap ve hikmet bilgisiyle insanları aydınlatarak onları doğrularla buluşturmasını sağlamıştır. Beytin ilk mısraında “mazmununu okumak” ifadesi, ayetin anlamını özümsemek olarak çevrilmelidir. Anlama durumu ise gazelin son beytinde yeniden vurgulanmaktadır:

Budur ümmîdi Hüseynî'ning ki yétkey vaslînga
 Hâk nasîb étkey anı va'llâhu a'lem bi's-savâb
 B11/5

Hüseynî'nin ümidi budur ki: Doğrusunu en iyi Allah bilir, Hak kendisine kavuşmamı nasip edecektir.

Beyitteki kavuşma hali, sevgili rolündeki yaratıcıya erişmek, onun huzuruna varmak şeklinde anlaşılmalıdır. Gelenekte yer ettiği ismiyle levh-i mahfuzda korunan ve her topluma din ve yaşam kaideleri olarak indirilen ayetler ise sevgiliden gelen mektuba benzetilmiştir. Bu mektup, sayfalarından güzel kokular saçarak okuyanını manevi bir huşuya erdirmektedir. Sayfalarının *kâfûrî* (bembeyaz, aharlı) (B11/3) rengi sayesinde bu kitap, okuyanı aydınlatacak bir parlaklığı ve cansız bedenlere ruh verecek bir manayı kendinde barındırmaktadır. Mektubun müjde olarak zikredilmesi ise kitap ve tasdik ilişkisi üzerinden yorumlanmalıdır. Nitekim ümmü'l kitab ifadesiyle Âdem Peygamberden başlamak üzere bütün ümmetlere indirilen ayetlere telmih yapılmıştır ki bunların tümü ümmü'l kitapta muhafaza altındadır. Özelde ise 3. Beyitteki müjde sözcüğü üzerinde durulmalıdır. Bu sözcük, İsa Peygambere indirilen İncil'in karşılığıdır. (Harman, 2000) Levh-i mahfuzda kayıt altında olan hikmetli ayetlerin anlamına nüfuz ederek yeniden dirilme sürecine giren şair, bu hâli vuslat için bir umut ışığı olarak telakki etmiştir.

2.4. Hz. Muhammed

İslâm dinine göre nebilerin sonuncusu olan Muhammed Peygamber, Adem'den İsa'ya kadar gönderilen ve Âl-i İmrân 3/19 ayetinin işaret ettiği şekliyle Allah katında geçerli tek din olan İslâm'ın peygamberlerindendir.

Muhammed Peygamber kendisine indirilen Kur'an-ı Kerim (kitap ve hikmet) ile Arap toplumunda var olan çeşitli problemlere çözümler getirmiştir. Kur'an-ı Kerim

tarafından inanca dair meselelerde ve sosyal yaşamın bütününde meydana gelen olayların kaynağında cehalet olduğu vurgulanmış, Muhammed Peygamberin örnekliğinde cehalete karşı sistemli bir mücadele başlatılmıştır. Arap toplumu özelinde ortaya konulan sorunlara evrensel nitelikte çözümler getirilmiştir. Bu mücadele Arap Yarımadasını aşmış ve günümüz dünyasını şekillendiren büyük fetihlerle çeşitli milletlerin kitleler halinde İslâm'ı kabul etmelerine zemin hazırlamıştır.

Muhammed Peygamber, vahyi tebliğ etmeye başladığı andan itibaren her kesimden insanın dikkatini çekmiştir. Peygamberin vefatından sonra İslâm âlimleri başta olmak üzere edipler, şair ve müellifler, sahip oldukları bilgi ve yetenekleriyle İslâmi tebliğin ve İslam geleneğinin taşıyıcılığını yapmışlardır. Şairler Allah, din ve peygamberleri konu edinen çeşitli türlerde eserlere de divanlarında yer vermeyi gelenek haline getirmişlerdir. Muhammed peygamberi konu alan, onun meziyetlerini yaşamı örnekliğinde ortaya koyduğu iyilikleri anlatan ve onun Müslümanlar nezdindeki yerini ifade etmeye çalışan *naat*, *mevlid*, *miraciye*, *hadis* gibi çeşitli türlerde binlerce eser ortaya koymuşlardır.

Klasik şiirde peygamberin çok çeşitli simgelerle anıldığı bilinmektedir. Gül, bahar, mehtap, saç gibi sevgiliye ait unsurlar peygamber kast edildiği zamanlarda beyitlerde sıkça kullanılmıştır.

“Allah'ın en sevgili kulu ve peygamberi, peygamberlerin sonuncusu ve en üstünü, insanların efendisi ve en mükemmelidir. Alem onun için yaratılmıştır. Yaratılışın başlangıcı odur ve cihan onun güzelliğinin bir tecellisidir. Hakikati görme onun sayesinde mümkün olmuştur. O, ezelden ebede kadar olana vakıftır. İncil onun derecesini takdir etmiş ve İsa da gelişini haber vermiştir. Arşa çıkmış ve bütün "çarh u zemin" ona secdede bulunmuşlardır. Allah'ın selamıyla çıktığı Mi'rac'da onunla binlerce kelam etmiş, enbiyaya pişva olmuş, ümmetine Hakk'ın rahmetini armağan getirmiştir, en büyük şefaatçi odur. Onun üzerinde refi' ve şefi' yoktur. Musa ve isa'nın mucizeleri, onun lutf u keremi sayesinde.” (Tolasa, 2001, s. 44).

Fatih ve Baykara'nın divanlarında da Muhammed Peygamberi konu edinen şiirlere rastlamak mümkündür. Bu şiirlerde öne çıkan beyitler **Tablo 2.4.1**'de verilmiştir:

Tablo 2.4.1. Hz. Muhammed’i konu edinen beyitler.

Fâtih Divanında Geçtiği Yerler: F1/1, F18/1, F23/1, F23/3, F23/5	Baykara Divanında Geçtiği Yerler B3/1, B3/3, B3/4, B3/5, B3/6, B3/7
Yüzün meh-i ‘ıyd ü ser-i zülfün şeb-i İsrâ Gamzen yed-i Mūsā leb-i la’lün dem-i ‘İsā F1/1	Éy kılıp Ruşen ulus tapmakka envar-ı hüdâ Mushaf-ı ruhsâr üze ve’s-şems birle ve’d-duḥâ B3/1
Bir şâha kul oldum ki cihân âna gedâdur Bir mâḥa tutuldum ki yüzi şems-i duḥâdur F18/1	Közleringge tā ki çekti sürme mā-zāgal basar Bu mu’ayyendir ki mundın zahir oldı mā-tagā B3/3
Bir şâha kulam kim kulu sultân-ıcihândur Mihr-i ruḥı şems-i felege nūr-feşândur F23/1	Her taraf gīsülarıngdur şer’ için ḥablü’l-metîn Cehl ü zulmet cāmıdın çıkseng irür ilni revâ B3/4
Zülfün şeb-i Qadr oldı kaşuñ ‘ıd hilâli Vasluñ dem-i ‘ıd oldı firâkuñ ramazândur F23/3	Ger sanğa yok sāye taṅg irmes nidin çün kuyaş Zâhir olı sāye kitmân küncide ister ḥafâ B3/5
‘Avni gözi Maḥmūd şehüñ baḳduğı bu kim Mülkin daḫılar zabt ider aña nigerândur F23/5	Bolmadıng mektebga māyıl lîk âzād iyleding ‘Aql u ḥüsn tıflın cehâlet mektebidin dāyimâ B3/6
	Kılsanğ âheng-i şefâ’at ol maḳâm içre ni taṅg Ger Hüseynî dağı ‘uşşâkıng ara tapgay nevâ B3/7

2.4.1. Fatih Divanında Muhammed Peygamber

Fâtih divanının ilk gazeli peygambere övgü dolu beyitlerden müteşekkildir. Muhammed Peygamber’in ulu’l azm (Ahkâf 46/35) olarak anılan büyük peygamberlerden Musa ve İsa peygamberlerle birlikte anıldığı beyit, İsrâ hadisesine de gönderme yapmaktadır.

Beyit: F1/1

یوزک مه عید و سر زلفک شب ایسری
غمزک ید موسی لب لعلک دم عیسی

Yüzün meh-i 'ıyd ü ser-i zülfün şeb-i **İsrā**
Ġamzen yed-i Mūsā leb-i la'lün dem-i 'Īsā

F1/1

Kelimeler:

- meh-i* **f.+a.** : Bayram zamanının geldiğini gösteren ayın hilâl hâli. Bayram
'ıyd
günü.
- ser-i* **a.** : Başın iki tarafından yüzün bir bölümünü örten saç. **Mec.**
zülf
Sevgilinin saç.
- şeb-i* **f.+a.** : Gece yürüyüşü. Miraç olayına atfedilir. **Mec.** Muhammed
İsrā
peygamberin saçlarının siyahlığı.
- yed-i* **a.+a.** : Musa'nın eli (Musa peygamberin elinin mucizevi bir şekilde
Mūsā
parladığına telmihle). **Mec.** Muhammed peygamberin insanları etkileyen nazarı, nurlu bakışları.
- dem-i* **f.+a.** : İsa'nın nefesi (İsa peygamberin Allah'ın iznine tabi olarak
'Īsā
nefesiyle çamurdan yaptığı kuşu diriltmesi, ölüleri diriltmesi vb.)
Mec. Muhammed peygamberin ölü gönülleri diriltten hikmetli sözleri.

Nesre Çeviri:

*Yüzün bayram aydınlığı ve saçların İsrâ gecesidir. Bakışın Musa'nın (ışıldayan)
eli, lâl dudakların ise İsa'nın diriltici nefesidir.*

Tablo 2.4.1.1. F1/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı âşık.	-	Hayranlık.	-
Alıcı / Göstergesi	Hız. Muhammed	zülfün şeb-i İsrā la'lün dem-i 'Īsā	Sevgili.	-	-	-

Gönderi	Sevgilinin doğrudan fiziki, dolaylı olarak manevi özelliklerini tarif etmek.
Gönderinin Amacı	Sevgiliye övgüde bulunmak.

Hayranlık duygusu içindeki şair, tarifini yaptığı sevgiliyi hakkıyla övmeyi gaye edinmiştir.

Üç büyük dinin peygamberinin aynı beyitte anılması manidardır. “*Allah katında din, İslam’dır. Kendilerine kitap verilenler, bu ilim geldikten sonra, sırf birbirlerine hakimiyet kurma çabaları yüzünden ihtilaf çıkarırlar. Kim Allah’ın âyetlerini görmezlikten gelirse, Allah onun hesabını hızlı görür.*” (Âl-i İmrân 3/19) ifadeleriyle anlatılan, bütün resullere indirilen dinin İslâm olduğu gerçeğidir. Fakat kendilerine kitap indirilen toplumların ihtilaf çıkararak kitaplarının hükümlerini değiştirdikleri ifade edilir. Böylece her peygambere bildirilen İslâm dini, sonraki dönemlerde Hristiyanlık ve Yahudilik gibi yeni adlandırmalarla değişime uğramıştır. Hz. Muhammed ve ona indirilen vahiy ise bu ayrılıkları ortadan kaldırmak ve başından beri tek din olan İslâm’ın ahkâmını insanlara hatırlatma görevini gaye edinmiştir.

Tevrat’a ve İncil’e inanmak Müslümanlar için imanın esasları olarak Kur’an-ı Kerim’de zikredilir (Bakara 2/177, Bakara 2/284- 285, Nisa 4/136). Bu iman, eklemelerle tanınmaz hale gelen kitapların Allah tarafından indirildiği şekillerine inanmak anlamına gelir. Buna rağmen Tevrat’ta ve İncil’de Kur’an ayetleri tarafından tasdik edilen hükümlerin varlığı bugün dahi tespit edilebilmektedir. Örneğin “*Tanrının olan Rabb’e tap, yalnız ona kulluk et.*” (Luka İncili 4/5-8) ifadesi Kur’an-ı Kerim’deki “*Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.*” (Fatiha 1/5) ayetiyle aynı anlamı taşımakta ve Kur’an’ın önceki kitaplarda tasdik ettiği tevhit inancını yansıtmaktadır. Ne var ki Hristiyan ve Yahudilerde, Pavlus ve Petrus gibi havariler tarafından yazılan mektupların eklendiği İncil’in ve hahamlar tarafından anlamı tahrif edilen Tevrat’ın vahye dayandığı inancı sürmektedir. Kur’an-ı Kerim, bu tahrif ve tasdik gerçeğini de konu edinmiştir. (Âl-i İmrân 3/3-4)

Fatih üç büyük dinin peygamberleri üzerinden Muhammed Peygamberi tasvir ederek Kur'an-ı Kerim'de dile getirilen bu hususlara gönderme yapmıştır. Fakat beytin barındırdığı anlam bundan ibaret değildir. Divan şiirinin beslendiği raviler, menkıbeler, din adamlarının aktardığı malumatlar Muhammed Peygambere yönelik çok daha çeşitli bilgileri barındıran yeni bir dil inşa etmiştir. Özellikle tasavvuf anlayışıyla dile getirilen insanüstü hadiseler, geleneksel İslam öğretisinde peygamberi yüceltmek için gerekçe olarak görülmüştür.

Beyitte, İslam geleneğinde yer eden miraç olayına da telmih yapılmıştır. Muhammed Peygamberin saçlarının siyahlığını İsrâ olayının yaşandığı geceye benzeten şair, beyitte *“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya (en uzak mescit) götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”* İsrâ 17/1 ayetinde belirtilen Kur'an kaynaklı gerçekliğe atıfta bulunmuştur. Bu olay geleneksel İslâm anlayışında Miraç hadisesine delil olarak kabul edilmiştir.

Beyit: F23/1

بر شاهه قولا م کم قولى سلطان جهاندر
مهر رخی شمس فلکه نور فشادر

Bir şāha kulam kim kulı sultān-ı cihāndur
Mihr-i ruḥi şems-i felege nūr-feşāndur

F23/1

Kelimeler:

şāh	f.	: Hükümdar. Mec. Âşığına hükmeden sevgili, Muhammed peygamber.
sultān-ı cihān	a.+f.	: Bütün dünyanın hükümdarı. Mec. Fatih Sultan Mehmet.
mihr-i ruḥ	a.+a.	: Yanağın nuru, güneşi. Mec. Muhammed peygamberin risâleti.
nūr-feşān	a.	: Işık veren, aydınlığın kaynağı.

Nesre Çeviri:

Öyle bir şâha kulum ki dünyanın hükümdarları onun kuludur, yanağının nuru ise gökteki güneşin aydınlığına vesiledir.

Tablo 2.4.1.2. F23/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(ben) kulam (sevgilinin) kulu	Kul-köle.	bir şâha kulam	Hayranlık.	-
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	Dinleyici	-	-	-
Gönderi	Sevgili, insanların hükümdarı ve gökcisimlerinin varlık sebebidir.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin kudret ve ihtişamını üçüncü kişilere duyurmak.					

Geleneksel İslam anlayışına göre yerde ve gökte ne varsa Muhammed peygamberin varlığına tabidir. Kâinat onun için yaratılmıştır. Bu sebeple peygamberi övgüyle yad etmek sevap sayılmış, mübarek olduğu düşünülen gün ve gecelerde onun için yazılan kasideleri Kur'an eşliğinde okumak ibadet olarak rağbet görmüştür. Bu bağlamda, beyitte ifade olunan abartılı övgüler İslam geleneği açısından yerindedir. Peygamberi üstün bir varlık olarak ele alan beyitte, dünya üzerindeki sultanların, padişah ve kralların peygambere kul olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda varlığın yaratılmasına vesile oluşu nedeniyle güneş örneğinde kâinat nizamı konusunda da peygamberin tasarruf sahibi olduğu sezdirilmiştir.

Fatih'in bir başka beytinde de Kur'an-ı Kerim'deki iki sureye telmih vardır:

Beyit: F18/1

بر شاهه قول اولدم که جهان اکا کدادر
بر مهه طوتلدم که یوزی شمس ضحی در

Bir şāha k̄ul oldum ki cihān āna gedādur
 Bir māha tutuldum ki yüzi şems-i zuḥādur

F18/1

Kelimeler:

şāh f. : Hükümdar. **Mec.** Sevgili, Muhammed peygamber.

māh f. : Ay. **Mec.** Muhammed peygamber.

şems-i zuḥā a.+a. : Kur'an-ı Kerim'de geçen iki surenin adı. **Mec.** Muhammed peygamberin güzelliği, insanları aydınlatıcı hikmetli bilgilerle donatılmış olması, risālet görevi.

Nesre Çeviri:

Tüm dünyanın dilencisi olduğu bir hükümdara kul oldum (ve) yüzü sabah güneşi gibi aydınlık olan bir ay yüzüye tutuldum.

Tablo 2.4.1.3. F18/1 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı / Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(ben) oldum (ben) tutuldum	Aşkını itiraf eden âşık.	...kul oldum ki...	Aşk ve vecd hâli.	kul oldum/tutuldu
Alıcı / Göstergesi	Hız. Muhammed	yüzi şems-i duḥā	Sevgili.	şāha k̄ul oldum/ māha tutuldum	-	-
Gönderi	Sevili dünyaya hükmeden güzellik timsali bir hükümdar olarak tasvir edilmektedir.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye övgüde bulunmak.					

Beyitteki gönderici özne, şairin kendisidir. Alıcı ise belirgin bir özne olmamasına rağmen sevgili rolündeki peygamberdir. Şair, bir nevi kendi varlık sınırları içerisinde keşfettiği duygu durumunu ötelere haykırmaktadır.

Beyitteki *şah* ifadesi mecazen peygamberi nitelerken *geda* (dilenci) ifadesi âşığı nitelemektedir. Beytin ikinci mısraında *mah* kelimesi ile *şems-i duhâ* tamlaması arasında bir tenasüp bulunmaktadır. Bu tenasüp ilgisi *tutul-* fiiliyle ay tutulması olayını da çağrıştırmaktadır. Fatih de böyle bir tutulma ile karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. *Şems-i duhâ* tamlaması aynı zamanda bir ayet terkididir. Fatih de bu terkiyle Kur'an-ı Kerimdeki Şems Suresinin ilk ayetine telmih yaparak Allah'ın “*Güneşe ve onun aydınlığına andolsun.*” (Şems 91/1) yeminini, *tutulma* olarak tanımladığı kendi aşkına delil olarak gösterir. Aynı zamanda üzerine yemin edilen ay ve güneşi peygambere nispet etmektedir. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim'de 93. sırada bulunan Duhâ Suresine de bir telmih yapıldığı aşikârdır. Duhâ suresinde kuşluk vaktine ve geceye yemin edildikten sonra “*Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı*” (Duhâ 93/3) ayetiyle peygambere hitap edilmektedir. Ayetin indiği dönemde Allah Resulü uzun bir müddet vahiy gelmemesi üzerine tedirgin olmuş, Rabbinin kendisiyle vahiy yoluyla kurduğu irtibatın kesildiği korkusuna kapılmıştır. Ancak Duhâ Suresi ile Allah Resulüne kaygılanmaması gerektiği anlatılmıştır. Bu telmihler bize şairin de Allah Resulüne benzer bir durum içinde olduğunu ve sevgili tarafından işitilme arzusu taşıdığını düşündürmektedir. Bu anlamı da beytin ilk mısraında geçen *geda* ifadesindeki yakarışla netleştirmektedir.

2.4.2. Baykara Divanında Muhammed Peygamber

Baykara divanında Fatih'ten farklı olmak üzere ilk gazel münacat, ikinci gazel ise tevhid özellikleri barındırmaktadır. Muhammed Peygamberi konu alan ilk şiir ise üçüncü sırada gelen bir naattır.

Baykara divanında sıkça karşılaştığımız ayet terkiplerine bu naatın ilk mısraında da karşılaşılmaktadır. Üstelik bu terkip Fatih tarafından da sure isimleri şeklinde kullanılmıştır.

Beyit: B3/1

ای قلیب روشن اولوس تاپماققا أنوار هدی
مصحف رخسار اوزه والشمس بیرله والضحی

Éy kılıp ruşen ulus tapmağğa envār-ı hüdā
Mushaf-ı ruḥsār üze **ve'ş-şems** birle **ve'd-ẓuhā**

B3/1

Kelimeler:

envār-ı hüdā **a.+f.** : Allah'ın nurları. **Mec.** Kur'an-ı Kerîm ve içindeki ayetler.

mushaf-ı ruḥsār **a.+f.** : Yanakların üzerindeki sayfalar. **Mec.** Muhammed peygamberin güzelliğine telmihle insanlığa aydınlık getirmesini sağlayan risalet görevi ve nebilik makamı.

ve'ş-şems **a.** : Mekke döneminde inen, 91. sırada bulunan ve 15 ayetten müteşekkil sure. Güneş başta olmak üzere bir takım göksel varlıklar zikredilmektedir.

ve'd-ẓuhā **a.** : Mekke döneminde inen, 93. sırada bulunan ve 11 ayetten müteşekkil sure. Sabah vakti, kuşluk vakti gibi anlamlara gelmektedir.

Nesre Çeviri:

Ey halkı Hüda'nın nuru ile aydınlatan, senin yanaklarının üzerinde olan Şems ile Duhâ'dır!

Tablo 2.4.2.1. B3/1 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı.	-	Hayranlık	ruhsâr üze (yanaklarının üzerinde) ve'ş-şems birle ve'd-zuhâ (vardır)
Alıcı / Göstergesi	Hiz. Muhammed	envâr-ı hüda (Hüda'nın nuru -vahiy- ile)	Elçilik / irşâd.	kılıp ruşen ulus tapmakka envar-ı hüda (halkı aydınlatan)	-	-
Gönderi	Peygamberin, halkı cehalet karanlığından kurtarıp aydınlığa erdirtmesi.					
Gönderinin Amacı	Peygamberin risalet görevini anlatmak.					

Beyitte bir yandan sevgili rolündeki peygamberin güzellik timsali oluşu diğer yandan resul oluşu vurgulanmıştır. Peygamberin yanakları **şems** ve **duhâ** kelimelerine benzetilerek aydınlığın kaynağı olarak peygamberin fiziki varlığı yani güzelliği gösterilmiştir. Peygamberin yanaklarının benzetildiği kelimeler Kur'an-ı Kerim'de geçen Şems suresindeki “*Güneşe ve onun aydınlığına andolsun.*” (Şems 91/1) ayetiyle, Duhâ suresindeki “*Yemin olsun kuşluk vaktine, kararır sakinleştiğinde geceye...*” (Duhâ 93/1-2) ayetini işaret etmektedir.

İslâm inancında Kur'an-ı Kerim, aydınlanmanın temel kaynağıdır. Peygamber ise, Kur'an-ı Kerim'de böyle bir ifade olmamasına rağmen tasavvufî gelenekten İslâm geleneğine geçtiği şekliyle, yaratılmışların ilki olarak kabul görür. İnanca göre önce onun nuru yaratılmış, bu nur Âdem peygamberden başlamak üzere bütün peygamberlerin alınlarında taşınarak Muhammed Peygambere kadar intikal etmiştir. Beyitte kast edilen aydınlık, hem Kur'an-ı Kerim'in ayetleri üzerinden vahye hem de tasavvufî gelenekte yer ettiği şekliyle nur-i Muhammedî inancına bir telmihtir. Diğer taraftan bu aydınlanma ile, beytin bulunduğu gazelin sonraki mısralarından anladığımız şekliyle cehalet döneminin karanlıklarını parçalayan bir aydınlanmanın tasvir edildiği anlaşılmaktadır. İlgili beyit şöyledir:

Her taraf gīsūlarıḡdur şer' için **ḡablü'l-metîn**
 Cehl ü z̄ulmet cāmıdın çékseng̃ irür élni revā

B3/4

*Her taraf şeriat için sağlam ip olan saçlarınla kaplanmışken elini cehaletin
 karanlık kadehinden çekmende mahsur olmaz.*

Beyitte geçen “*ḡablü'l metîn*”den maksat Kur'an-ı Kerim'de “*Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin.*” **Âl-i İmrân 3/103** ayetiyle bilinen **ḡablullah** ifadesidir. Allah'ın ipi olarak belirtilen ve beyitte şeriat kurallarının devamlılığını ve dayanak noktasını teşkil eden Kur'an-ı Kerim, peygamberin saçlarıyla temsil edilmektedir. Dolayısıyla beyitte, cehaletin karanlığını kendisine indirilen vahiy aracılığıyla parçalayan peygamberin risalet görevine atıfta bulunulmuştur.

2.5. Diğer Peygamberler

Divanlarda geçen fakat ortak olarak zikredilmeyen diğer peygamberlerin isimlerini de incelememize dahil tmeyi uygun gördük.

Tablo 2.5.1. Divanlarda geçen diğer peygamber isimleri.

	Fatih Divanında Geçtiği Yerler	Baykara Divanında Geçtiği Yerler
Nûh	-	B9/5, B137/4
Yakûb	-	B144/2
Musa	F1/1, F47/1	-
Süleymân	F2/2, F1/4	-

2.5.1. Hz. Nuh

Baykara divanında Nuh ismi ilk olarak, başından sonuna ayrılık acısının şairde yol açtığı ıstırabı ele alan B9 numaralı gazelde geçmektedir. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Nuh kıssası ile gazelin bütününde sağlam bir anlam ilişkisi kurulmuştur.

Beyit: B9/5

بر باغیر پرکاله سی هجریدا وه کیم قالمیشام
نوح عمری چاغلیغ آه و اشکدین طوفان ارا

Bir bağır pergālesi hicride veh kim kalmışam
Nūḥ 'ömri çağlıg āh u eşk(i)din tūfān ara

B9/5

Kelimeler:

kām f. :

endūh a. :

'ıyş u f. :
işret

'anā a.

Nesre Çeviri:

Eyvah! Yüreğimden öyle bir parça ayrıldı ki acısı yüzünden Nuh peygamber misali tufana dönüşen gözyaşlarımın arasında kaldım.

Tablo 2.5.1.1. B9/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(ben) kalmışam	Anlatıcı.	-	Ayrılık acısı.	bağır pergālesi hicride veh kim kalmışam
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	-	Dinleyici	-	-	-

Gönderi	Şair, yüreğinden koptuğunu söylediği parçanın acısıyla gözyaşları içinde kalmıştır.
Gönderinin Amacı	Ayrılık acısının yol açtığı derin üzüntüyü dile getirmek.

Şâir, doğrudan kendisiyle ilgili hüznü bir olayı Nuh peygambere atıfta bulunarak dile getirmektedir. Beytin geçtiği gazel baştan sona hüznü bir ayrılığı anlatmaktadır. Şairin çektiği ayrılık acısını dile getirirken Nuh peygambere gönderme yapmasında ise özel bir anlam gizlidir. Bilindiği üzere Tufan yaşanmadan önce Nuh peygamber, risalet görevi hasebiyle halkını uyarır. Diğer taraftan da tufanı can kaybı olmaksızın atlatabilecekleri büyük bir gemi inşa etmeye koyulur. Nuh peygamberin uyarılarına kulak asmayan toplumun önde gelenleri, kendisiyle dalga geçerler: “*Nûh gemiyi yaparken, kavminin ileri gelenleri yanına uğradıkça onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: "Bizimle alay ediyorsanız edin bakalım! Ama bilin ki sizin alay ettiğiniz gibi (günü gelecek) biz de sizinle öyle alay edeceğiz!"*” (Hûd 11/38). Tufan vakti yaklaştıkça Nuh peygamber emir gereği her canlıdan birer çifti inşa ettiği gemiye yerleştirir. Nuh peygamberin, risalet görevini yerine getirirken tebliğde bulunduğu kişiler arasında aile fertleri de vardır. Oğlu, yapılan uyarılara kulak asmayıp Kur'an'ın ifadesiyle gerçekleri yalanlar. Gemi harekete hazır hale geldiğinde Nuh Peygamber getirdiği gerçeğe inanan azınlığa “*...Haydi binin. Bunun akıp gitmesi de durması da Allah'ın adıyladır. Benim Rabbim çok bağışlar, ikramı da boldur.*” (Hûd 11/41) şeklinde seslenir. Gemiye binmeyenler arasında oğlu da bulunmaktadır. Ona da gayet şefkatli bir dille son kez seslenir: “*Gemi, dağlar gibi bir dalganın içinde, onları sürüklüyordu. Nuh, kenarda duran oğluna seslendi: "Yavrucuğum, bizimle birlikte bin de ayetleri görmezlikten gelenlerle beraber olma."*” (Hûd 11/42). Fakat Nuh peygamber bu seslenişe karşılık umduğu yanıtı alamaz: “*Dedi ki -Bir dağa sığınacağım, beni sudan kurtarır.- Nuh dedi ki -Bugün Allah'ın emrinden koruyacak hiçbir şey yoktur, O'nun ikram ettikleri başka.- Aralarına bir dalga girdi ve o da boğulanlara karışıp gitti.*” (Hûd 11/42). Nuh Peygamber, oğlunun sulara kapılıp boğulması üzerine Allah'a tevekkül gösterir. Ancak yine de ailesinin bir ferdi olarak kendisini “*oğlum*” şeklinde anmaktan kendini alıkoyamaz: “*Nuh, Rabbine seslendi ve dedi ki "Rabbim, oğlum benim ailemdendir; Senin verdiğin emir mutlaka doğrudur; en*

iyi kararı sen verirsin.” (Hûd 11/45). Bunun üzerine devamında gelen ayetten anlaşılacağı üzere Nuh peygamber Allah tarafından bir öğüt ve uyarıyla karşı karşıya kalır. Kendisine üzülmemesinin yersiz olduğu ifade edilir.

Yukarıda da belirttiğimiz üzere gazel baştan sona ayrılığı konu edinen duygu yüklü, hüznü dolu bir şiir olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu gazelde ele alınan ayrılık acısı, klasik şiirde yoğun olarak işlenen ayrılıklardan oldukça farklı bir görünüm arz etmektedir. Hayali duygu durumlarını ele alan, maksatları çoğu zaman farazi bir sevgili üzerine şairane sözler söylemek olan birtakım gazellerde işlenen *hicran* kavramı, Baykara'nın bu gazelinde elle tutulur bir gerçekliği betimlemektedir. Sonraki beyitte ayrılık acısının kaynağı olan kişi,

Éy müselmānlar figān kim Yūsuf'umnıḡ hicridin
Kaldı her bir kıtre bāğrım pāresidin kıan ara
B9/6

Ey Müslümanlar! Yusuf'umun ayrılığından dolayı sinemin her bir parçası kanlar içinde kaldı.

ifadeleriyle tam anlamıyla netleşmektedir. Gazelin başından sonuna kadar işlenen acının evlat acısı olduğu, Baykara'nın yaşamında karşılaştığı kayıplarla da örtüşmektedir. Kendisine isyan eden evladı bir yana, öldürttüğü torunu, henüz hayattayken kaybettiği yedi oğlu düşünüldüğünde Baykara'nın neden her beyitte biraz daha derinleşen bir kederi konu edindiğini anlamak güç değildir. B9 numaralı gazel üzerine daha derinlemesine bir analiz yapılmalı ve şairin duygu durumu, metnin psikanaliz çözümlemesiyle netleştirilmelidir.

2.5.2. Hz. Yakup

Baykara divanında anılan bir diğer peygamber Yakup'tur. O daha çok yine bir peygamber olan oğlu Yusuf'la ilgili kıssada ayrılık acısı yaşayan gözü yaşlı bir baba olarak İslâm tarihinde yer etmiştir.

Beyit: B144/2

مہنت یعقوب ایرور دردمدین ای جان شمه
بولدی یوسف قصه سی دورونکدا بیر افسانه

Mihnet-i Ya'kûb irür derdimdin éy cān şemme'î
Boldı Yūsuf kıssası devrüngde bir efsāne'î

B144/2

Kelimeler:

- mihnet-i Ya'kûb* **a.** : Yakup'un sınavı, çektiği zorluk ve meşakkat. **Mec.** Evlat acısı.
- şemme'* **a.** : 1. Koklama. 2. En az miktarda, en küçük parça.
- Yūsuf kıssası* **a.** : Kur'an-ı Kerîm'de geçen Yusuf peygamber anlatısı. En güzel kıssa olarak adlandırılır.
- efsāne* **f.** : 1. Asılsız hikâye, masal, boş söz, saçmasapan lâkırdı. 2. dillere düşmüş, meşhur olmuş hâdise.

Nesre Çeviri:

Ey benim canımın derdi! Senin az bir parçanla Yakup'u harap eden Yusuf kıssası kendi devrinde bir efsaneye dönüştü.

Tablo 2.5.2.1. B144/2 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) derdimdin	Anlatıcı.	-	Böbürlenme.	kāfir olayın olur isem 'İsīye kā'il
Alıcı / Göstergesi	Şair.	(benim) <i>cān(imin) şemme 'i</i>	Dert sahibi.	(benim) derdimdin	-	-
Gönderi	Şair, kendi yaşadığı acıları Yusuf kıssası ile kıyaslamaktadır.					
Gönderinin Amacı	Yaşanan acının efsanelere konu olan olaylardan çok daha derin olduğunu belirtmek.					

Anlatıcı rolündeki şair yaşadığı acıları Hz. Yakup'un çektiği ayrılık acısıyla kıyaslamaktadır. Çektiği acının büyüklüğüyle böbürlenerek bu acının zerresiyle bile destansı trajedilerin meydana geleceğini ifade etmektedir. Bu beyitte bir monolog yaşandığı anlaşılmaktadır. Gönderici şair kendi canına, dolayısıyla kendi kendine hitap etmektedir.

2.5.3. Hz. Musa

İsmi Fatih divanında anılan peygamber isimlerinden biri de Musa'dır. Ele alınan beyitte Musa kıssasına atıfta bulunmaktadır.

Beyit: F47/1

موسا مژک اولرسه جانما قاتل
کافر اولین اولرسم عیسی به قاتل

Mūsā-yı müjeñ olursa cānuma kātıl
Kāfir olayıñ olur isem 'İsīye kâ'il
F47/1

Kelimeler:

- Mūsā-yı müje* **f.** : Kirpiğin Musa'sı. **Mec.** Musa peygamberin Mısır'lı birini öldürmesine telmihle sevgilinin can alıcı bakışı.
- kāfir* **a.** : 1. Hakkı tanımayan, bilmiyen. 2. Gerçeği gizleyen, hakikati örten.
- kâ'il* **f.** : Razı olmak, boyun eğip biat etmek.

Nesre Çeviri:

Kirpiklerinin Musa gibi öldürücü olanı katilim olsa Hz. İsa'ya inanırsam kâfir olayım!

Tablo 2.5.3.1. F47/1 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) cānuma (ben) olayın	Anlatıcı.		Sadakat.	kāfir olayın olur isem 'İsīye kâ'il
Alıcı / Göstergesi	Sevgili.	(O) olursa	Can alıcı.	cānuma kātıl	-	-
Gönderi	Sevgilinin öldürücü bakışları.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye duyulan teslimiyetin dile getirilmesi.					

Anlatıcı rolündeki şair, teslimiyet duygusu içinde yaklaştığı sevgilinin öldürücü bakışlarına karşı hiçbir önlem almayacağını belirtmektedir.

Burada Musa kıssası ile İsa peygambere ait mucizelere atıfta bulunmaktadır. Musa isminin “katil” kelimesiyle beraber anılmasında bir tenasüp ilgisi vardır. Bu ilgi, Kur’an-ı Kerim’de anlatılan bir olayla alâkalıdır:

“Musa, ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşman taraftan olan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Musa ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: "Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!" Kasas 28/15

Musa ismiyle katil sözcüğünün bu ilgi üzerinden ele alındığı açıktır. Bununla birlikte ayette anlatılan olayda kasıtlı bir cinayetin yaşanmadığı görülmektedir. Sevgilinin bakışlarında da böyle bir anlam olması şiddetle muhtemeldir. Kaza oku olarak öldürücü bir bakışın âşkın sinesine denk geldiği düşünülebilir. Sevgilinin bakışlarıyla ölmek, âşık için büyük bir lütuftur. Böyle bir ölümle şereflendikten sonra İsa’nın nefesiyle diriltilmeyi bile küfür olarak görmektedir.

2.5.4. Hz. Süleyman

Fatih divanında adı zikredilen son peygamber Süleyman'dır:

Beyit: F2/2

مسند حسن اوزره سن بن حاک ره ده پایمال
آشکار اولوردی غالب راز پنهانم سکا

Mesned-i hüsn üzre sen ben hāk-i rehde pāy-mal
Mūr hālın niçe 'arz ide Süleymānum saña

F2/2

Kelimeler:

Mesned-i hüsn **a.+a.** : Güzelliğin tahtı.

hāk-i reh **f.+f.** : Yol üzerindeki / ayaklar altındaki toprak. **Mec.** Sevgilinin muhiti.

mūr **f.** : Karınca. **Mec.** Âşık.

Süleymān **a.** : Hükümdarlığıyla nam salan Süleyman peygamber. **Mec.** Sevgili.

Nesre Çeviri:

Ey güzellik tahtının Süleyman'ı, ayaklar altında perişan olan bu aciz karınca sesini sana nasıl işittirsin?

Tablo 2.5.4.1. F2/2 numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	ben hāk-i rehde pāy-mal	Karınca rolünde.	Mūr (karınca)	Acziyet	halin niçe 'arz ide
Alıcı / Göstergesi	Sevgili.	(onun) kām̄eti (senin) la'lin	Süleyman.	Süleymānum	-	-
Gönderi	Âşığın sevgiliye ulaşamayacağı düşüncesi.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin yüceliğini dile getirmek.					

Karınca ile Süleyman kıssasına telmihte bulunulan beyitte şair, sevgilinin yüceliği karşısında karınca gibi bir acizliğin içinde olduğunu, ayaklar altında ezilmek korkusunu dile getirerek anlatmaktadır.

İlgili Kur'an ayetinde: *"Nihayet Karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin! Onun bu sözünden dolayı Süleyman neşeyle gülümsedi..."* (Neml 27/18,19) ifadeleriyle aktarılan olay, menkıbelerde genişletilmiş, eklenen diyaloglarla Süleyman peygamberin azameti ve adalet konusundaki hassasiyeti üzerinde yeni bir anlatıya çevrilmiştir. Karınca liderinin Süleyman'ın huzuruna gelerek onunla konuştuğu, vadideki karıncaların Süleyman'ın ordusu tarafından ezilmek suretiyle katledileceklerini anlattığı ve Süleyman peygambere adaleti gözetmesi uyarısında bulunduğu rivayet edilmektedir. Beyitte ise bu kıssanın, karınca ile Süleyman peygamber arasındaki fiziki orantısızlık üzerinden ele alındığı görülmektedir. Kendisini karınca rolünde konumlandıran aşık, güzellik tahtının Süleyman'ı olarak gördüğü sevgilisine sesini duyuramayacağından korkmakta ve bir biçimde onun merhametini ummaktadır.

3. AHİRET İNANCI

Ahret inancına dair ortak olarak kullanılan kavramlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.1. Ahiret inancına dair beyitler.

	Fatih Divanında		Baykara Divanında	
	Adet	Geçtiği Yerler	Adet	Geçtiği Yerler
Kıyamet ve Mahşer	2	F31/5, F24/3	2	B35/5, B52/5
Cennet ve Cehennem	3	F49/4, F52/5, F61/1	17	B9/4, B13/7, 19/2, B43/1-2, B46/4, B60/5, B61/3, B74/4, B102/6, B112/5, B124/2, B136/4, B155/1, B156/4, B174/3, B184/4, B193/2
Toplam Kullanım	5		19	

3.1. Kıyamet

Kıyam sözcüğü ayağa kalkmak anlamındadır ve İslâm inancında yeniden dirilişi temsil etmektedir. Kıyamet, dünyada gelip geçen bütün insanların öldükten sonra diriltilecekleri ilk gün olarak birçok din tarafından da benimsenmektedir. O gün için Kur'an-ı Kerim'de *kıyamet* ve *saat* sözcüğü kullanılmaktadır. Ne zaman yaşanacağı ilk insandan bugüne merak konusu olmuştur. “*Saatin (kıyametin) ne zaman demir atacağını (gerçekleşeceğini) sorarlar. De ki: Onun ilmi yalnızca Rabbimin Katındadır. Onun süresini O'ndan başkası açıklayamaz...*” (A'râf 7/187). Kıyamete gidilen süreçte yaşanacak olaylar insanların ilgisini çeken konuların başında gelmektedir. Bunlar kıyametin alametleri başlığı altında İslâm geleneğinde tafsilatıyla ele alınmıştır. Her ne kadar “*Sanki haberin varmış gibi, tutup sana soruyorlar.*” (A'râf 7/187) ve “*De ki: Onun bilgisi sadece Allah katındadır.*” (A'râf 7/187) şeklindeki ifadelerden kıyametin ne zaman kopacağıyla ilgili bilgilerin Allah'a mahsus olduğu Kur'an'ca sabit olsa da İslâm geleneğine mensup ilim adamlarınca kıyametin kopacağı zamana dair tahminler yürütülmüştür. Bu tahminlere dayanak olarak da çoğu zaman peygambere izafe edilen rivayetler kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de, ayın yarılması (Kamer 54/1) Ye'cûc ve

Me'cûc'ün gelmesi (Enbiyâ 21/96), gökte belirecek bir duman tabakasının insanları sarması (Duhân 44/11-12), yıldızların dökülmesi (Tekvîr 81/2), güneşin anormallikler göstermesi (Kıyâmet 75/9) gibi büyük olayların kıyamet günüyle ilgili olarak zikredildiği bilinmektedir. Kıyamet gününde yaşanacağı belirtilen bu olaylar klasik şiirde çoğunlukla sevgilinin yol açtığı kargaşa, eziyet ve yıkımı betimlemek için benzetmelik görevinde kullanılmıştır. Sevgilinin kıyametle özdeşleştirilmesi ölümcül bir güzelliği temsil edişiyile ilgilidir. Bu kıyamet âşık için müjdeli bir olaydır. Zira sevgilinin dileyişiyile ölmek ve yeni bir başlangıcı, yani yeniden dirilişi sevgilinin müsebbibi olduğu bir ölümle tatmak, âşık için bir ayrıcalığı temsil etmektedir.

3.1.1. Fatih Divanında Kıyamet Kavramı

Kıyamet sözcüğünün geçtiği beyitler üzerinden incelemeyi sürdürerek şairlerin hangi anlamları esas aldıklarını görebiliriz. Fatih'in beytinde kıyamet sözcüğünün sevgilinin boyu için kullanıldığı görülmektedir:

Beyit: F2/2

قیامت قامتی اوزره شول آب کوسر لعلین
کوروب جان بولدی عونى صنه سن یوم الحساب اولمش

Kıyāmet kāmēti ūzre şol āb-ı kevser-i la'lin
Görüp cān buldı 'Avni sanasan yevmü'l-hisāb olmuş

F31/5

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

'ıyş u *f.* :
işret

'anā *a.* :

Nesre Çeviri:

‘Avnî, kıyamet gibi boyunun üzerindeki dudaklarının Kevser’ini görünce hesap günü gelmiş gibi yeniden can buldu.

Tablo 3.1.1.1. F31/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.		Kendisinin anlatan	‘Avnî sanasan yevmü’l- hisâb olmuş	Hayranlık	sanasan ... olmuş
Alıcı / Göstergesi	Sevgili.	(onun) kâmeti (senin) la’lin	Yaşam kaynağı.	âb-ı kevser-i la’l	-	-
Gönderi	Âşığın sevgili ile yeniden dirilmesi.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin âşığında uyandırdığı yokluk ve varlık hislerini betimlemek.					

Şair, mahlası üzerinden kendisini anlatmaktadır. Kendi hâlini tasvir ettiği yerde, sevgili karşısında duyduğu hisleri hayranlığıyla betimlediği görülmektedir. Sevgili karşısında yaşadığı duygu durumunu ölüm ve yaşam ekseninde kıyamet sözcüğüyle vurgulamaktadır.

Kıyamet sözcüğü şiirde zaman zaman sevgilinin boyu ile ilişkilendirilmektedir. Bu beyitte de kıyamet sözcüğüyle birlikte abıkevserden de bahsedilmekte ve sevgilinin dudakları yaşamın kaynağı olarak görülmektedir.

Kevser suresinde geçen sözcük bolluk, bereket, çokluk ve ırmak gibi anlamları ihtiva etmektedir. İslâm geleneğinde bu sözcük, barındırdığı ırmak anlamı nedeniyle *havz-ı kevser* tamlamasıyla da yer etmiştir. Bu sözcüğe “cennette Resulullah’a verilen özel bir havuzdur” diyenler olduğu gibi Resûlullah’a verilen nebilik, ilim, irfan, hikmet yahut ümmette kesret gibi anlamları benimseyenler de olmuştur. “*Hadislerde havzın suyunun sütten beyaz, kardan soğuk, köpükten (veya kaymaktan) yumuşak, kokusunun miskten güzel, altın ve gümüşten olan bardak sayısının ise gökteki yıldızlar kadar olduğu, altın ve gümüşten kanalları bulunduğu, su yollarında inciler olduğu, türlü türlü meyveleri olan altın dallı ağacının bulunduğu ve suyundan içenin ebedî olarak susamayacağı,*

yüzünün ebediyen kararmayacağı şeklinde rivayetler yer almaktadır.” (Ertürk, 1997) Klasik şiir geleneğinde ise Kevser, ab-ı Kevser, şarab-ı Kevser olarak kullanılan bu sözcük sevgilinin dudağıyla özdeşleştirilerek ölümsüzlüğün kaynağı anlamıyla yer etmiştir. Beyitte de bariz bir şekilde bu anlamın hakim olduğu görülmektedir. Kıyamet ve abıkevser sözcüklerinin tenasüplü olarak geçtiği beyitte, sevgilinin güzelliği noktasında abartılı bir anlatım sergilenmiştir. Şair, sevgilinin güzelliği ve dudaklarındaki diriltici serinlik karşısında hesap günü gelmiş de yeniden diriltilmiş gibi olduğunu coşkulu bir şekilde ifade etmiştir.

3.1.2. Baykara Divanında Kıyamet Kavramı

Baykara'nın ilgili beytinde de aynı coşkun hislerin hakim olduğu görülmektedir:

دھر ایچینده آفتی توشمیش قیامت بولدی مو
یا که چیققان بزم دین مست اول پری پیکر مودور

B35/5

Dehr içinde āfeti tüşmiş kıyāmet boldı mu

Yā ki çıkkan bezmidin mest ol perī-peyker midür

B35/5

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

‘ıyş u *f.* :

işret

‘anā *a.*

Nesre Çeviri:

Dünyaya (sevgilinin) afeti düşmüş, Kıyamet mi koptu, yoksa meyhaneden çıkan o peri yüzlü (güzel) sevgili midir?

Tablo 3.1.2.1. B35/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Sorgulayan	boldı mu perî-peyker midür	Şaşkınlık	kıyâmet boldı mu
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	Dinleyici	-	-	-
Gönderi	Sevgilinin sarhoşluğunun kıyamet alameti olarak görmek.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin şairi hayrete düşürecek derecede garip bir halde oluşunu belirtmek.					

Şair sevgilinin sarhoşluk içerisinde meyhaneden çıktığını görünce belirsiz üçüncü kişilere, yaşadığı şaşkınlığı dile getirir. Aynı zamanda bu dile getiriş bir monolog olarak da anlaşılabilir.

Beyitte geçen âfet sözcüğü klasik şiirde barındırdığı anlamla kilit bir görev üstlenmektedir. Pala, âfet sözcüğünü “*Başı kadın, boynundan aşağısı arslan şeklinde efsânevi bir yaratık. Bunun suda yaşayanına âfet-i âb denir ki bizim denizkızı (mâlik-i deryâ) tabir ettiğimiz, başından beline kadar insan, belinden aşağısı balık olduğu söylenen, adı var kendi yok yaratıktır.*” (Pala, 2009: 8) şeklinde not etmektedir. Sevgilinin güzelliğini vurgulamak üzere klasik şiirde yer eden bu kelime, görkemli güzelliği nedeniyle sevgilinin helak edici özelliğini temellendirmektedir.

Beyitte âfetin düştüğü dünya manzarası, ‘perî-peyker’i sarhoşluk içinde gören şairin iç dünyasında yaşadığı şaşkınlığı betimlemektedir. Şairin dünya algısı altüst olmuş olacak ki sevgili (perî-peyker) mest olmuş bir şekilde bezmden, yani içki meclisinden çıkıp âşğını hayrete düşürsün. Elbette bezm, içki meclisi gibi sözcüklerle Baykara’nın birlikte anılması yadırganacak bir durum değildir. Çağatay edebiyatında Baykara dönemi denildiğinde şiir ve işret meclislerinin şarapla olan yoğun münasebetine değinmemek olmaz. Baykara’nın işret meclisleri bilindiği taktirde, beyitte canlandırılan sahnedeki bezm-i cem ayininde salınanın saki olma olasılığı oldukça yüksektir. Zira sakinin ana vazifesi mecliste bulunanlara içkiyle beraber neşe dağıtmaktır. Dolayısıyla saki,

güzelliğiyle meclistekileri sarhoş etmesi gerekirken kendisi sarhoş olmuştur. İçki meclislerinde böyle bir durumun yaşanması kıyametin alâmeti olacak derecede garipsenen bir olaydır. Bu nedenle şair için sakinin bu olağandışı hallerinin en makul açıklaması, kıyametin kopmuş olmasıdır.

3.2. Cennet ve Cehennem

Klasik şiirde sevgiliyi tarif ederken kullanılan mazmunlardan biri de cennettir, çoğunlukla sevgilinin güzelliğini, ait olduğu temiz ve pak makamı, yaşadığı muhiti tasvir etmekte kullanılır. Cennetin derecelerini belirten Firdevs, Me'va, 'Adn gibi isimler de aynı maksatlarla kullanılır. Cennet Kur'an-ı Kerim'den ayetler ve rivayetlerle tarif edildiği şekliyle ırmaklar ve yeşil bir doğayla çevrelenmiş, içlerinde türlü bitki ve ağaçların yetiştiği bahçelerle; huri, gılman, kevser gibi özel nimetlerle birlikte zikredilir. Tüm bunlar çoğunlukla sevgiliyi tarif ve tavsif etmede kullanılmıştır.

Baykara'nın beyitlerinde cennet ile cehennem birlikte zikredilmiştir. Çoğunlukla sevgilinin çektiği eziyetler cehennemi, sevgiliye kavuşma düşüncesi ise cennet hayatını temsil etmektedir.

3.2.1. Fatih Divanında Cennet ve Cehennem

كوكل اشكك اوامر جانن ايمدين قربان
نه چاره جنته كرماكه كيشى اولسه باخيل

F49/4

Göñül eşgün umar cânın etmeden kurbân
Ne çâre cennete girmege kişi olsa bahîl

F49/4

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

'ıyş u *f.* :
işret

'anā a.

Nesre Çeviri:

Canımı (sana) kurban etmeden eşliğine varmak isterim, ne var ki cimri olan cennete giremez.

Tablo 3.2.1.1. F49/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Âşık	Gönül eşgün umar	Çaresizlik	Ne çare
Alıcı / Göstergesi	Sevgili	-	Ulaşılamayan	-	-	-
Gönderi	Cenneti temsil eden eşığe ulaşabilmenin tek yolu âşığın canını feda etmesidir.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye kavuşmanın ağır bir bedeli olduğunu vurgulamak.					

Şair büyük bir ikilem yaşamaktadır. Sevgiliye kavuşmak için cennetin merkezine, yani sevgilinin hanesine onun eşliğinden geçerek gitmelidir. Fakat bu eşikten geçmek uğruna nice rakiplerinin can verdiğini, kimsenin buradan canlı bir şekilde geçemeyeceğini bildiğinden mütereddit davranmaktadır. Öldüğünde vuslatı tadamamanın korkusu onu bu ikileme sürüklemektedir.

Beyitte cimrilik üzerinden Kur'an-ı Kerim'e ve hadislerle telmihte bulunmaktadır. Çeşitli surelerde geçen ayetlerde cimrilik yerilmiş, bütün mevcudatın Allah'ın mülkü olduğu belirtilerek cimrilere karşı tehditkâr ifadeler kullanılmıştır (Âl-i İmrân 3/180). Onlarca ayette cimrilik yapanların akıbetlerine dair bilgi verildiği görülmektedir. (Bknz. Nisâ 4/37, Tevbe 9/34-35, İsrâ 17/29, İsrâ 17/100, Furkân 25/67, Muhammed 47/37-38, Hadîd 57/24 vb.)

Sevgilinin yaşadığı yer âşık için cennettir. Âşık, sevgilinin muhitinin yalnızca cennet olabileceğini tasavvur eder. Cennete ulaşmanın ise büyük fedakârlıklarla mümkün olduğunun farkındadır. İlk bakışta beşeri bir aşkın sezildiği beyitte farklı bir ima daha mevcuttur. Hemen her Müslüman, cennette Allah'ın cemaliyle müşerref olmayı arzular. Beyitte ilk bakışta beşeri bir aşk sezilse de kullanılan dil ve tenasüplü sözcükler dikkate alındığında (kurban, cennet, cimrilik-cömertlik), bahsi geçen cennet eşiğinin ölüm olduğu, cennette meskun olan sevgilinin ise yaratıcı olduğu anlaşılmaktadır.

Fatih'in bir diğer beytine bakıldığında, kendi mahlası üzerine inşa ettiği karakteri, sevgili karşısında kendisine rakip olarak konumlandığı görülmektedir:

جفاکی دوزخه تشبیه ایلمش عونی
بویکله رخلروکی سدر و جنانه یزم

F52/5

Cefânı dūzaḥa teşbih eylemiş 'Avni
Boyunla ruhlerüni Sidre vü cināna yazam

F52/5

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

'ıyş *u* *f.* :
işret

'anā *a.*

Nesre Çeviri:

Avni, senin eziyetlerini ceḥennem azabına benzetmiş. (Ben ise) boyununu Sidre ağacına, yanaklarını cennet bahçelerine benzetirim.

Tablo 3.2.1.2. F52/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Fatih	yazam	Hem âşık hem rakip.	‘Avni (o) (ben) yazam	Bölünmüşlük	-
Alıcı / Göstergesi	Sevgili.	(senin) cefânı	Zalim ve merhametli	-	-	-
Gönderi	Sevgilinin hem cenneti hem cehennemi temsil edişi.					
Gönderinin Amacı	Aşığın içinde bulunduğu karmaşayı ortaya koymak.					

Bölünmüşlük duygusu içindeki Fatih, gerçek kişiliğiyle şiire müdahalede bulunmaktadır. Kendisiyle mahlasına farklı roller vermekte, yarattığı kişilik bölünmesiyle sevgili karşısında hem âşık hem de rakip rollerini üstlenmektedir. Bu bölünmenin esas nedeni ise şair için sevgilinin, hem cenneti hem de cehennemi temsil ediyor olmasıdır. Yani Fatih’in, gerçek kişiliğiyle belirlediği beyitte Avni rolüyle dile getirdiklerini reddedişinin altında, sevgilinin aynı anda hem rahmetin hem de gazabın temsilcisi oluşu yatmaktadır.

Klasik şiirde işlenen sevgili imgesinin sahip olduğu cefa, eziyet, zulüm, ayrılık ve yıkımın kaynağı olma özelliğinin yanında yeniden diriliş, mutluluk, vuslat ve saadet vesilesi oluşuna atıfta bulunmaktadır. Kahrın ve lütfun, karanlığın ve aydınlığın, ümidin ve ümitsizliğin aşıkta yarattığı gelgitlere dikkat çekilmektedir.

Beyitteki *sidre* sözcüğü ile hangi anlamın kast edildiğini net bir şekilde görmek için, sözcüğün Kur’an-ı Kerim’deki anlamlarına bakmak yerinde olacaktır. Sözlükte “Arabistan kirazı, en yüksek makam” anlamında olan sözcük, İslâm geleneğinde *sidretü’l müntehâ* tamlamasıyla anılmaktadır. Müntehâ sözcüğünün sözlük anlamı ise bir şeyin sınırı, hudut noktası demektir. En yüksek makam olarak nitelendiriliyor olması Miraç inancıyla ilintilidir. “Daha çok kabul gören anlayışa göre *sidretü’l-müntehâ semada*

bulunan, Mi'rac gecesi yanında Resûl-i Ekrem'in ilâhî sırlara mazhar olduğu bir ağaçtır." (Uludağ, Sidretü'l Munteha, 2009) İlgili ayetlerde geçtiği şekliyle ele alındığında ise kelimenin sözlük anlamı ağırlık kazanmaktadır. Özellikle Necm Suresinin ilk ayetinden itibaren, Cebrail aracılığıyla vahyedilen ayetlerin indiriliş sürecinin etkileyici bir dille anlatıldığı görülmektedir. Sözcük, vahyin iletildiği esnada Hz. Muhammed'in daha çok yeryüzündeki konumunu göstermektedir. Ayette bir yükselişten ziyade bir iniş sürecinin tasvir edildiği açıktır (Necm 53/13-17)

Kur'an-ı Kerim'de geçtiği diğer surelerdeki anlamına bakıldığında da bu sözcüğün, dünyada var olan bir ağacı tanımladığı da anlaşılmaktadır. Sözcüğün geçtiği surelerden biri de Sebe' suresidir. Sidre ağacı, Sebe ismiyle anılan beldenin bahçelerinde bulunan bitkilerden biridir (Sebe' 34/16). Sözcük, bulunduğu diğer bir surede ise cennet ağaçları arasında sıralanmaktadır(Vâkıa 56/28). Sidre ağacı burada cennet hayatı tasvir edilirken kullanılmaktadır. Sözcüğün bu ayetle semavi bir anlam kazandığı görülmektedir.

Beyitte yoğun bir biçimde ahiret hayatına dair kavramların geçiyor olması sözcüğün dünyevi anlamından ziyade semavi anlamıyla ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Beyitte anlatılan manzaranın gelenekte yer etmiş olan Miraç inancıyla temellendirilmesi kuvvetle muhtemeldir. Fakat şairin ortaya koyduğu iki karakteri ele aldığımızda gözden kaçması muhtemel diğer bir anlam daha su yüzüne çıkmaktadır. 'Avni tarafından sevgilinin ettiği cefanın cehenneme; Şair tarafından sevgilinin güzelliğinin ise cennet ile Sidre ağacına benzetilmesi, bizi "*Göz ne kaydı ne de hedefinden şaştı.*" (Necm 53/17). ayetine götürmektedir. Ayette Hz. Muhammed'e gösterilen büyük ayetlerin onu manevi ve fiziki anlamda bir sarsıntıya yahut şaşkınlığa itmediği anlatılmaktadır. Ancak Avni, sevgilinin güzelliği karşısında büyük bir hayretle sarsılmış, şaşkınlık içerisinde bir duygu karmaşasına kapılmıştır.

3.2.2. Baykara Divanında Cennet ve Cehennem

بولسه لیلی بیرله مجنون دشت انکا جنت چه بار
لیک انسیز بولسه مجنون دت انکا دوزخ چه شهر

B46/4

Bolsa Leylî birle Mecnûn deşt anğa cennetçe bar
Lîk ansız bolsa Mecnûn bar anğa dūzahça şehir
B46/4

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

‘ıyş u *f.* :
işret

‘anā *a.*

Nesre Çeviri:

Mecnun’a, Leyla ile (küpürü) çöller cennet, Leyla’sız (mamur) şehirler ise cehennem olur!

Tablo 3.2.2.1. B46/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı.	-	-	-
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	-	-	-	-	-
Gönderi	Aşıkların kavuşması konusunda Leyla ile Mecnun örneği.					
Gönderinin Amacı	Vuslat ve ayrılık hissinin insanlar nezdinde ne anlama geldiğini belirtmek.					

Anlatıcı rolündeki şair Leyla ile Mecnun hikâyesine yaptığı telmihle ayrılık ve vuslat durumlarını cennet-cehennem karşıtlığı üzerinden yorumlamaktadır.

Leyla ile Mecnun, kendi coğrafyasında çeşitli isimler tarafından bölük pörçük olarak işlenmiş bir Arap halk hikâyesidir. (Pala, Leylâ vü Mecnûn, 2009) Klasik şiirimizde de Leyla ile Mecnun hikâyesi üzerinden aşk konusunu işleyen mesneviler yazılmış, beşeri ve ilahi aşkı tasvir etmek üzere bu hikâyeye atıfta bulunan mazmunlar kullanılmıştır. Beyitte Leyla ile Mecnun'un umutsuz aşk hikâyesine telmihte bulunularak sevgilinin varlığıyla en zor koşulların üstesinden gelinebileceği, yokluğunda ise her türlü zenginliğin anlamını yitireceği cennet ve cehennem kelimeleri ile ifade edilmektedir.

تو قتاماس جنتدا مژکانینک تیلاب کونکلوم قوشی
خوش کورار بلبل جواهر لبق قفسدین خارنی

B46/4

Toktamas cennetde müjgāning tilep könglüm kuşu
Hoş körer bülbül cevāhirlık kafesdin hārni

B184/4

*Gönlümün kuşuna (ruhuma) cennet verilse (orada) kirpiğinden ayrı kalamaz.
(Zira) Bülbül, altın kafeste kalmaktansa gülün dikeniyile kanamaydı yeğler!*

Tablo 3.2.2.2. B184/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) gönlümün	Anlatıcı.	-	Sadakat	müjgāning tilep
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz.	-	-	-	-	-
Gönderi	Bülbül için gülün diken i kafese mahkum edilmekten yeğdir.					
Gönderinin Amacı	Şairin aşkına duyduğu sadakati dile getirmesi.					

Anlatıcı rolündeki şair sevgiliye duyduğu sadakatini kuş-bülbül metaforu üzerinden ele almaktadır.

Cennet sözcüğü bir önceki beyitte de ele alındığı şekliyle duygusal bir iç huzuru sembolize etmektedir. Âşık için sevgilinin yöresi ve sokağı cennet bahçesi, ayağını bastığı toprak vatan, sevgilinin âşığa çektiği her türlü eziyet de birer lütuftur. Gönül kuşu ile kafeste bırakılan bülbül arasındaki benzetmenin arka planında da bu anlamların vurgulandığı açıkça görülmektedir. Gül ile bülbül arasında yakıştırma yoluyla anlatılagelen aşkı, gülün dikenini sevgilinin yol açtığı fitneye, bülbülün bu dikenle kanayarak canını sevgili için vermesi ise tasavvufi planda fenafillah düşüncesine dönüktür.

4. DİĞER DİNİ MEFHUMLAR

Divanlarda geçen diğer mefhumlar da sıralandığında klasik şiirin anlam dünyasında yer etmiş olan İslâmî kavramların incelenmesi tamamlanmış olacaktır. Tabloda sıralanan ortak kavramların divanlarda geçtiği beyitler, başlıklar halinde ele alınacaktır.

Tablo 4.1. Divanlarda geçen diğer dini mefhumlar.

	Fatih Divanında		Baykara Divanında	
	Adet	Geçtiği Yerler	Adet	Geçtiği Yerler
Kâbe ve Namaz	3	F3/7, F61/4, F77/2	5	B51/7, B70/6, B169/6, B199/7, B203/3
Melek	1	F26/2	5	B20/2, B20/4, B100/1, B156/4, B193/7
Rûh	1	F37/1	7	B3/2, B10/7, B11/4, B28/6, B35/6, B91/3, B141/1
Fenâ-Bekâ	2	F35/5, F70/5	5	B1/7, B16/9, B23/4, B6/7, B200/4

4.1. Kâbe ve Namaz

Kâbe ve namazı karşılayan sözcükleri bir arada ele almamızın temel nedeni, genel itibarıyla bu iki sözcüğün beyitlerde bir arada kullanılmış olmalarıdır. İslâm inancında

Kâbe, insanlığın ilk evi ve ilk mâbedi; Müslümanların kiblesi, hacc ve umre gibi toplu yapılan ibadetlerin merkezidir.

4.1. Fatih Divanında Kâbe ve Namaz

Fatih divanında Kâbe sözcüğü, namaz ibadetinin bölümlerinden biri olan *secde* ile tenasüplü bir anlam ilgisiyle kullanılmıştır:

كعبه حقى عونى باش اكمز نمازه يوز يومز
قشلك مهرابنه سجده يتر قبلم بكا

B46/4

Kâ'be hakkı 'Avni baş eğmez nemāza yüz yumaz
Kaşlaruñ mihrābına secde yeter kıbleme baña
F3/7

Kelimeler:

kām f. :
endūh a. :
'ıyş u f. :
işret
'anā a.

Nesre Çeviri:

(Ey sevgili!) Kâbe şahit, Avni (kulun) namaz niyetiyle başını eğip yüzünü yıkamaz...
Senin kaşlarının arası secdegâh olarak bana yeterlidir.

Tablo 4.1.1. F3/7 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	'Avni	Âbit	...secde yeter kıbleme baña	Teslîmiyet	(sana) secde yeter kıbleme baña

Alıcı / Göstergesi	Sevgili	(senin) kaşlarıñ	İlah	-	-	-
Gönderi	Kulluk, taştan binaya değil yalnızca sevgiliye yapılır.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin yüceliğini vurgulamak.					

Âbit rolündeki şair, beyitte ilah yerine koyduğu sevgilisine duyduğu teslimiyeti dile getirmektedir.

İslâm inancında her ne kadar da ibadetin yönü Müslümanlar için tek kibleyi esas alsada Tasavvuf geleneğinin zamanla inşa ettiği inanışlar gereği Kâbenin vazifesini gördüğü iddia olunan yeni kibleler teşekkül etmiştir. İlk bakışta mecazi bir anlam taşıdığı zannolunan bu inanış, esasında Allah dostlarının, pirlerin ve diğer birtakım lakap ve makamlarla adlandırılan ve kendilerinde insanüstü özellikler olduğuna inanılan şahısların Allah’a yaklaşmakta inananları açısından birer aracı vazifesi gördükleri düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünceye “*Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakının, O’na yaklaştırmaya vesile arayın ve O’nun yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz.*” **Mâide 5/36** ayetinde işaret olunan *vesile* sözcüğü başta olmak üzere birtakım rivayetler temel gösterilmektedir. Sufiler buradaki vesile sözcüğünü Allah dostları olarak niteledikleri şahıslar için bir işaret kabul edilmektedirler. Fakat Kur’an ve hadis alimleri, Hanbeliler ile bazı mezhep imamı kelimenin tasavvuf düşüncesiyle irtibatı bulunmadığını, vesile sözcüğünden kast edilenin salih amel noktasında inananları arayışa ve mücadeleye sevk etmek olduğunu belirtmektedirler. (Yavuz, 2001) Nitekim “*Kesinlikle, din sadece Allah’a aittir. O’nun dışındakileri evliya (dostlar) edinenler, "Onlar bizi Allah’a daha fazla yaklaştırsın diye biz onları anıyoruz."* (derler). *Ayrılığa düştükleri bu konuda onların arasında Allah karar verecektir. Allah kuşkusuz, yalancıları ve nankörleri doğru yola iletmez.*” (Zümer 39/3) ayetinde Allah’a yakın olmak için Allah ile beraber dost, veli, evliya gibi ortaklar edinmenin yanlışlığı vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Mâide Suresi 36. Ayette geçen vesile kelimesi Allah’a yaklaşmakta aracı kılınacak şahısları değil, Allah’ın rızasını gözeterek işlenecek güzel fiilleri karşılamaktadır. Ancak tasavvufun İslam

inancına getirdiği görüşler bu ayetlerin batını anlamlar taşıdığını vurgulamakta ve ayetlerin zahirine göre hüküm vermenin sakıncalı olduğunu ileri sürmektedir. İnanç temelinde yaşanan bu sapmalar dönemin şiir dilindeki tasavvufi söyleyişlerin özünü teşkil etmektedir. Beyitte “sevgilinin iki kaşının arası” olarak tasvir edilen kıblenin kökeninde de tasavvufi bir anlam olduğu açıktır. Bu anlamı inşa eden esaslar menkıbelerde anlatılan olayları temel almaktadır. Bu olaylardan biri de 9. Yy’da yaşayan Bâyezîd-i Bistâmî adlı mutasavvıfa atfen anlatılmaktadır. Bistâmî, hac yolunda seyhate çıktığı zaman Ebû Ali es-Sindî adındaki bir tasavvufçuyla karşılaşır. Sindî, kendisine nereye gittiğini sorduğunda Bistâmî hacca gittiğini ifade eder. Sindî ise Bistâmî’ye, gideceği yerde içi boş olan dört duvarı tavaf edeceğini, Allah’ın her daim kendi gönlünde bulunduğunu, Bistâmî’nin Kâbe yerine onu tavaf etmesinin daha evla olacağını belirtir. Bistâmî de bu sözlerden etkilenir ve söylenenleri tatbik eder. Bistâmî’nin tasavvuf yoluna girişinin sebebi olarak Ebû Ali es-Sindî’nin gösterildiği kaynaklarda yer etmiştir. (Uludağ, 1992) Bu düşünce klasik şiirimizde işlenmiş ve ifade gücünü pekiştiren, sufiyane sınırlar barındırdığı izlenimi veren beyitlerin inşasında kullanılmıştır.

Beytin bulunduğu gazelin ilk beytinde Hz. Âdem’e yapılan atıf, ilâhi bir sürgünü kast etmektedir.

Hâsılı çün mezra’-ı dünyânun oldu gam bana

Yıllar ile ağladı hâlüm görüp Âdem bana

F3/1

“Dünya denilen bahçede gamdan başka hasat elde edemediğimden dolayı Âdem bile hâlimi görüp senelerce ağladı.” beytindeki ayrılık hali diğer beyitlerde de işlenmekte ve son beyitte ifade edilenlerle birlikte gazelde konu bütünlüğü sağlamaktadır. Beytin tamamında ilahi bir aşk ve ayrılık duygusu anlatılmakta ve şair tarafından sevgiliye duyulan teslimiyet ayyuka çıkmaktadır. Tasavvufi söyleyişle mecazen ibadetin yalnızca yaratıcıya yapılması gerektiği düşüncesi öne çıkmaktadır. Klasik şiirimizde kullanılan Kâbe, secde, mihrap ve abdest sözcükleri sevgili unsuruyla ilgili çeşitli anlamları ihtiva etmektedir. Kâbe vuslatı, secde ihtiram ve teslimiyeti, abdest âşkın sevgili için döktüğü gözyaşını, mihrap âşkın kalbi yönelişini temsil etmektedir. Bu açıdan beytin ilahi bir yönelişe değinerek mutlak güzelliğiyle tanımlanan yaratıcıyı ele aldığı söylenebilir.

Baykara’da da benzer bir anlam karşımıza çıkmaktadır. Hac mevsiminde insanların Hicaz’a doğru yola çıkmalarına anlam veremediğini, gerçek mâbedin sevgilinin mahallesinde olduğunu dile getirmektedir.

4.2. Baykara Divanında Kâbe ve Namaz

ای حسینی یار کوی کعبه سی نوروز ابرور
نی عجب کر بی نوالار ایلار آهنگ حجاز

B51/7

Éy Hüseynî yâr kūyî Kā’be’si nevrüz irür
Né ‘aceb ger bî-nevâlar éyler âheng-i Hicâz

B51/7

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

‘ıyş *u* *f.* :
işret

‘anā *a.*

Nesre Çeviri:

Ey Hüseynî! Sevgilinin semtinin Kâbesi’ne bahar gelmiş fakat ne gariptir ki (birtakım) zavallılar Hicaz’ı tavaf etmekte.

Tablo 4.2.1 B51/7 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı	-	Şaşkınlık	Né ‘aceb
Alıcı / Göstergesi	Hüseynî	Éy Hüseynî	Dinleyici	-	-	-
Gönderi	Sevgilinin semti kutsal topraklardan daha değerlidir.					

Gönderinin Amacı	Sevgilinin makamının yüceliğini vurgulamak.
-------------------------	---

Anlatıcı rolündeki şair şaşkınlık içinde kendi mahlası üzerinden hitap ettiği kişilere sevgilinin yüceliğine karşı insanların takınmış olduğu duyarsızlığı dile getirmektedir.

Burada birkaç kavram üzerinde yoğunlaşmak yerinde olacaktır. Hicaz ve Kâbe kelimelerinin tenasüplü olarak bilinçli bir şekilde beyitte yer ettiği açıktır. Hicaz, Mekke ve Medine'yi içine alan ve İslâm geleneği açısından kutsal olarak benimsenmiş bir bölgedir. Ayette geçen, *“Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehdir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir.”* (İsrâ 17/1) el-Mescidü'l Aksâ (en uzak mescit) sözcüğü, günümüz Fisilistindeki mescit olarak algılanmış, bazı müfessirler ise bu mescidin Mescid-i Haram yakınlarındaki bir bölgeyi işaret ettiğini savunmuşlardır. Fakat genel kabul ayetin Mescid-i Aksa'ya işaret ettiği yönünde olmuştur. Ayette geçen “çevresini mübarek kıldığımız” ifadesinin de Kâbe yakınlarındaki bir yeri işaret ettiğini savunmuşlardır. Hem gelenekte ilk kılbenin merkezi oluşu hem de Emevi halifesi Abdulmelik bin Mervan döneminde, Ömer'in yaptırdığı mescidin yerine Kubbetü's Sahrâ'nın (Kaya Mescidi) inşa edilmesiyle Kudüs şehri de bu kutsal şehirler sınıfına dahil edilmiştir. Nitekim *“Kitâb-ı Mukaddes'te ve Kur'an'da doğrudan doğruya sahreden söz edilmez; ancak Talmud ve mişnalarda geçen “even şetiyya”nın, bir görüşe göre de Eski Ahid'de geçen “dünyanın temelindeki köşe taşı”nın (Eyub, 38/4-6) bu kaya olduğu sanılmaktadır.”* (Bozkurt, 2002) Dolayısıyla genel itibariyle klasik şiirde, özelde ise iki şairin beyitlerinde kible için Kâbe yerine sevgilinin yaşadığı semte dönüş, bizlere Kible'nin Kudüs'ten Kâbe yönüne çevrilmesi olayını da anımsatmaktadır. Kâbe sözcüğü *“Sözlükte “dört köşeli veya küp şeklinde olmak” anlamındaki ka'b (كعب) kökünden gelen ka'be “küp şeklinde nesne” demektir.”* (Ünal, 2001) Ancak ka'b sözcüğünün çıkıntı anlamı taşıdığını, Arapça'da küp sözcüğünü karşılayan ifadenin *mukab* olduğunu savunan görüşler de vardır. Kelimenin bu anlamı esas alındığında Kâbe'nin Kudüsteki Süleyman Mescidi'nin kalıntılarının da civarında bulunduğu inanılan kayanın üzerinde olduğunu öne süren çalışmalar da mevcuttur. (Al-

Shaiban, 2016) Bu çalışmalar ışığında, peygamber henüz hayatta iken yaşanan bazı olayların zamanla hafızalarda değişime uğradığı, bu olayların yorumlarının klasik şiirde sanatsal ifade gücüne kaynaklık teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Kâbe, İslâm inancında kible yönünü belirlemede ve hacc, umre ziyaretlerinin yapıldığı yer olarak ibadetlerin merkez yönünü teşkil etmektedir. Bulunduğu Hicaz bölgesi itibariyle çöl ikliminin hakim olduğu Mekke şehrindeki Kâbe, ziyaretçilerinin asırlar boyunca uzun mesafeler kat ederek ulaşmaya çalıştıkları zorlu bir coğrafyada bulunmaktadır. Beyitte, Kâbe'nin bu özel durumuna telmih yapılarak sevgilinin semtindeki bahar ikliminin, insanlar tarafından çölün kuraklığına tercih edilmeyişi de eleştirilmektedir. İslam inancının merkezi denebilecek bu coğrafya ile sevgilinin semti yani makamı arasında bir karşılaştırma yapılması, sevgilinin her kutsalın üzerinde bir kutsallığa sahip olduğunu vurgulamaktadır.

4.2. Melek

Sözcüğün etimolojik kökenine bakıldığında melek inancının çok geniş bir coğrafyadaki toplumlar tarafından çeşitli yorumlarla yaşatıldığı görülmektedir. “*Melek kelimesi (çoğulu melâike) Ugaritçe, Habeşçe, İbrânîce ve Arapça gibi Sâmi dillerde bulunan “göndermek” anlamındaki “l’ek” kökünden olup “haberci, elçi; güçlü kuvvetli, tasarrufta bulunan, yöneten” mânalarına gelmektedir.*” (Erbaş, 2004) İslâm inancında ise Kur’an-ı Kerim’e göre melekleri şu özellikleriyle ele alabiliriz:

1-Allah’ın kendilerine bildirdikleri doğrultusunda hareket ederler (Bakara 2/32)

2-Allah’ın emirlerine uyarlar: “*Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar..*” (Nahl 17/50)

3-Allah tarafından kendi içlerinde elçiler seçilir: “*Allah meleklerden de elçiler seçer, insanlardan da. Şüphesiz Allah her şeyi işitmektedir, görmektedir.*” (Hac 22/75).

4- Müslümanlar için meleklerle inanmak iman esaslarındandır: “*Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamayı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.*” (Bakara 2/285).

5- İnananlar için teskin edicidirler: “*Şüphesiz: ‘Bizim Rabbimiz Allah’tır’ deyip sonra dosdoğru bir istikamet tutturanlar (yok mu); onların üzerine melekler iner (ve der ki:) “Korkmayın ve hüzne kapılmayın, size vadolunan cennetle sevinin.”*” (Fussilet 41/30).

Melekleri ele alan ayetlerden verdiğimiz örneklerini sayısını arttırmak mümkündür fakat çalışmamız açısından bu kadarını zikretmek yeterli olacaktır. Gerekliği taktirde beyitlerdeki anlamları üzerinden melek kavramıyla ilgili diğer ayrıntılar da verilecektir.

4.2.1. Fatih Divanında Melek Kavramı

ملکن حور دن سبقت ایدر دلدار حسنیه
دکدر آب کل اصلی همانا صنع صا نعد ر

F26/2

Melekden hürdan sebkat ider dildâr hüsniyle
Degüldür âb u gil aslı hemâna sun’-ı Şâni’dür
F26/2

Kelimeler:

kām *f.* :
endūh *a.* :
‘ıyş u *f.* :
işret
‘anā *a.*

Nesre Çeviri:

Sevgili, güzelliğiyle meleklerden ve hurilerden daha üstündür. (O) Su ve çamurdan değil, doğrudan Allah’ın lütfundan yaratulmadır.

Tablo 4.2.1.1. F26/2 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Anlatıcı	-	Hayranlık	sun’-ı Şâni’dür
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	Dinleyici	-	-	-
Gönderi	Sevgili meleklerden ve hurilerden daha üstün bir yaratılıştadır.					

Gönderinin Amacı	Sevgilinin yüceliğini tavsif etmek.
-------------------------	-------------------------------------

Anlatıcı rolündeki şair, sevgilinin güzelliğinin doğaüstü varlıklardan üstün bir konumda olduğunu duyurmaktadır.

Melekler ve hurilerin yaradılışının ötesinde, nur, ateş yahut su ile topraktan değil de doğrudan Allah'ın lutfundan yaratılmış bir varlığın, yaratılmışların hepsinden üstün olduğu şçıktır. Bilindiği üzere Hristiyan inancında Hz. İsa Allah'ın kelimesidir. Hristiyanlar, Yuhanna İncilinin 1. Babında “*Başlangıçta Söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı.*” (Yuhanna 1/1) şeklinde geçen ifadeler üzerine Hz. İsa'ya üstünlük atfetmektedirler. Bu üstünlük üzerine kurulan itikadi inanç esaslarında, bütün varlığın Allah'ın kelimesi olan İsa için ve onun hatırına yaratıldığı düşüncesi hakimdir. İsa üzerine inşa edilen bu inanış İslâm geleneğinde zayıf bir rivayet olan “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” sözüyle Hz. Muhammed için de dillendirilmeye başlanmış, nur-i Muhammedî inancıyla da desteklenerek tasavvuf inancının temel dayanaklarından biri halini almıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l Arabî başta olmak üzere tasavvufçular tarafından genel itibariyle “*Vücûd-ı mutlak*”ın taayyün ettiği ilk mertebeye (taayyün-i evvel) hakikat-i Muhammediyye adı verilir. Hakikat-i Muhammediyye, vücûd-ı mutlakın ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasıdır. Vücûd-ı mutlak açısından bakıldığında bu mertebe var oluşun başlangıcıdır. Mevcûdat açısından bakıldığında ise gerçek yaratma (halk) fiili, vücûd-ı mutlakın hakikat-i Muhammediyye mertebesine tenezzülünden sonra olmuş ve her şey ondan yaratılmıştır.” (Kılıç, 1995) şeklinde izah edilen bu inanış klasik şiirde ve yoğun olarak tasavvufi söyleyişlerde yaygın bir şekilde işlenmiştir. Dolayısıyla beyitte ifade edilen insan ve melekler üstü varlık, gelenekte yer ettiği şekliyle nur-i Muhammedî inancından hareketle Hz. Muhammed'e işaret etmektedir.

Diğer yandan dişil bir anlamda meleklerin güzellik unsuru olarak klasik şiirde kullanılması, İslâmiyet öncesi Arap toplumunun inançlarına dayanmaktadır. Meleklerin Allah'ın kızları olduğu inancına sahip olan Mekkeliler, bu meleklerin ahirette kendilerine

şefaathçi olacaklarını düşünürlerdi. Kur'an-ı Kerim bu inanışı eleştirmektedir (Necm 53/27). Dahası, dişil isimlerle anılan bu meleklerin Allah'ın kızları olduğu yönündeki halk inancı da dile getirilmektedir (Nahl 16/57). Konuyla ilgili tefsirlerde bilgi veren müfessirler bu ayetlerin işaret ettiği gerçekliği Mekkeli müşriklerin eski inançlarıyla izah etmektedirler:

“Putperest Araplar’ın önde gelenlerinden Huzâa ve Kinâne kabileleri melekleri Allah’ın kızları olarak kabul ederlerdi... Ayrıca burada Câhiliye Arapları’nın erkek evlâtlarla kızlar arasında bir değer ayırımı yapmaları ve bu temelsiz telakkiye göre erkek çocukların kendi has evlâtları olduğunu büyük bir gururla ifade ederken ikinci sınıf varlıklar olarak gördükleri kızları, başlarından atarcasına Allah’a nisbet etmeleri de dolaylı olarak eleştirilmektedir.” (Karaman vd., 2016: 410)

Çeşitli beyitlerde sevgili, kendisine benzetildiği meleklerin görünüş ve oluş özellikleriyle ele alınmaktadır. Sevgili bazen melek yüzlü bazen melek huylu olarak şiirlerde zikredilir. Ancak beyitte geçen melek ifadesi, bu anlamların ötesinde başka bir görevde kullanılmaktadır. Melek sözcüğü, İslâm inancında dişil özellikleriyle anılan huri sözcüğüyle birlikte zikredilmiş ve sevgilinin güzelliği için bir ölçüt vazifesi görmüştür. Dolayısıyla sözcük, doğrudan dişil özellikleriyle ve erişilmesi imkânsız üstün bir varlığı anlatmak maksadıyla kullanılmıştır.

4.2.2. Baykara Divanında Melek Kavramı

وه كه عشقيم شعلس سى هر دم چيكار انداق علم
كيم ملايك كوزى دود يد ين بولور هر لحظه نم

B100/1

Veh ki ‘ışkım şū’lesi her dem çeker andak ‘alem
Kim melâyik közi dūdıdın bolur her lahza nem

B100/1

Eyvah! Aşkımın alevlerinin dumanı öylesine tüter ki meleklerin gözleri, çıkan bu duman yüzünden sürekli nemli kalır.

Tablo 4.2.2.1. B100/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(benim) 'ışkım	Anlatıcı	-	Hüzün	-
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz		Dinleyici	-	-	-
Gönderi	Şair, yaşadığı hüznü meleklerin gözyaşları üzerinden derecelendirir.					
Gönderinin Amacı	Sevgiliye duyulan aşkın yol açtığı hüznü dile getirmek.					

Anlatıcı rolündeki şair, belirsiz kişilere sevgiliye karşı duyduğu aşkın yol açtığı hüznü abartılı bir dille iletmektedir.

İslâm geleneğinde yer etmiş inanışlardan biri de meleklerin, çeşitli olaylar vesilesiyle ağlamaları durumudur. Kimi zaman masumların, peygamberlerin ve din büyükleri olduklarına inanılan velilerin yaşadıkları olaylar üzerine, kimi zaman da Allah korkusundan ağladıkları çeşitli menkıbelerde anlatılmaktadır. Hz. Muhammed'in kızı Fatıma'nın ölümü üzerine, *“Ehli beyt; derdi mihnet deryasma dalmış, ah-ü figan göklerdeki melekleri ağlatmıştı.”* (Özak, 1993: 14) ifadeleriyle meleklerin hüznünlendiği vurgulanmıştır. Yine aynı eserde meleklerin ağladıklarına işaret eden durumlardan biri de Hz. İbrahim ile oğlu arasında geçen kurban etme hadisesinde zikredilmektedir: *“ Hak Teala buyurdu ki: «Ey meleklerim! Gördünüz mü Halilim İbrahimi? Benim emrime imtisalen oğlunu fedadan çekinmedi. Gördünüz mü İsmail'imi? Benim rızam için kendi canını fedadan çekinmedi.» Melekler ağlayarak... ”* (Özak, 1993: 31).

Klasik şiirde âşkın çektiği ıstırapın ve hüznün boyutlarını anlatmak için melekler üzerinden çeşitli benzetmelere müracaat edildiği bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de meleklerle ilgili olarak insansı özellikler taşıdıklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla meleklerin ağlayıp duyulandıklarına dair bu

kullanımların kökeninde gelenekte yer eden melek telakkisinin yattığını söylemek mümkündür. İslâm geleneğinde melekler, doğrudan inananların yaşamıyla girift bir ilişki sürdürmekte, onların kalplerine huzur ve mutluluk vermektedirler (Fussilet 41/30). Çeşitli rivayetlerle de anlatılanlar, melek adı verilen doğaüstü varlıkların, insanların fiziki yaşantılarıyla ve iç dünyalarıyla iletişim halinde oldukları düşüncesini pekiştirmektedir. Müslüman Türk toplumuna da Arap şiirinden geçen bu düşüncenin klasik şiirde yoğun olarak kullanılması doğal bir durumdur. Baykara'nın, hüznünü belirtirken meleklerin ağladığını belirtmesi ve hüsn-i talil yaparak bu durumu aşk derdiyle yanan yüreğinden çıkan dumanla ilişkilendirmesi yukarıda zikrettiğimiz düşünce ve inanç pratiğinin bir neticesidir.

4.3. Rûh

Sözlükte “geçip gitmek; rüzgârlı olmak; genişlik ve ferahlık verici şey” anlamlarına gelen ruh, Arapça *revh* kökündendir. Kur'an ayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli anlamları ihtiva etmektedir. Sözcük, insan bedenine canlılık ve şuur veren varlık olarak yorumlanmasının yanında, bazı ayetlerde doğrudan Allah'ın varlığını, bazı yerlerde ise nebilere vahyedilen kitabı nitelemektedir. Kimi yerde Ruhü'l-Kudüs tamlamasıyla Melek Cebrail için kullanılan ruh sözcüğünün kimi yerde müminlerin imanlarını pekiştiren manevi öz anlamında kullanıldığı görülmektedir.

4.3.1 Fatih Divanında Ruh Kavramı

Ruh sözcüğü Fatih'in beytinde canlılık anlamında kullanılmıştır:

قچ کت جر عکله تازه روح بوله خاک
طریق عشقه خاک اولمدن بکا نه باک

B100/1

Kaçan ki cür'añ ile tâze rûh bula hâk
Tarîk-i 'ışkda hâk olmadan baña ne bâk

F37/1

Kelimeler:*kām* f. :*endūh* a. :*‘ıyş u* f. :*işret**‘anā* a.**Nesre Çeviri:**

Toprak senin kadehinden artan şarapla ruh (canlılık) bulurken aşk yolunda toprak olmaktan neden korkayım?

Tablo 4.3.1.1. F37/1 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	baña	Âşık	tarîk-i ‘ışkda hâk olma(k)	Fedakârlık	hâk olmadan baña ne bāk
Alıcı / Göstergesi	Sevgili	(senin) cür’añ	Diriltici	cür’añ ile tāze rūh bula hâk	-	-
Gönderi	Sevgilinin kadehinde hayat kaynağı olan şarap, döküldüğü toprağı değerli hale getirmekte ve şairi toprağa imrendirmektedir.					
Gönderinin Amacı	Şair sevgiliye duyduğu sadakatini canını feda ederek gösterebilmeyi ummaktadır.					

Şair, aşk yolunda sâdık ve fedâkâr bir tutum sergilemektedir. Sevgilinin ebedi yaşamı temsil edişine olan inancı, şairin ölüme karşı gösterdiği teslimiyete dayanak olmaktadır.

Beyitte geçen *cür'a* kelimesi, şarap kadehinin dibinde kalan son yudumu temsil etmektedir. Sözcük, şiir geleneğinde çok sık tekrar eden *câm-ı Cem* tamlamasındaki Cem ismiyle de ilintilidir. Şarabın mucidi olduğu varsayılan Cem'in yâd edilmesi bir gelenek halini almıştır. Kadehte kalan bu son yudumun içilmeyip de toprağa dökülmesinden maksat budur. (Pala, 2009: 94) Beyitte, sevgilinin kadehinde kalan son yudumun toprağa döküldüğünde toprağı canlılığa eriştireceği öngörülmektedir. Dolayısıyla sevgilinin diriltici son yudumuyla ruh bulan toprak âşık için imrenilecek bir hâl almaktadır.

Baykara'nın beytinde ise sözcüğün, nefis ve canlılık kavramlarını da içine alacak şekilde doğrudan insana işaret ettiği görülmektedir:

4.3.2. Baykara Divanında Ruh Kavramı

لعل میدین جان توتوب مین ساقیا شرح ایل کیم
باده قو روح دور یا اوزکاچه جوهر مودور

B35/6

La'l-i meydîn cān tutup-mén sākiyā şerḥ éyle kim
Bāde kūt-i rūḥdur yā özgeçe cevher müdür

B35/6

Kelimeler:

kām f. :

endūh a. :

'ıyş u f. :

işret

'anā a.

Nesre Çeviri:

*Ey içki sunan güzel! Söyle bana, dudağının diriltici şarabı ruhlara gıda mıdır
yoksa başka bir mücevher midir?*

Tablo 4.3.2.1. B35/6 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	tutup-mén	Sorgulayıcı	cevher müdür	Merak	şerh éyle kim... cevher müdür
Alıcı / Göstergesi	Sevgili	-	Saki	sâkiyâ	-	-
Gönderi	Aşık, içki sunan güzelin dudaklarının hayat kaynağı olan bir mücevher gibi olduğunu söylemektedir.					
Gönderinin Amacı	Saki rolündeki sevgilinin güzelliğini övmek.					

Şair, sevgilinin abıhayatın menbaı olan dudaklarının gerçek mahiyetini sorgulamaktadır.

Şair, tesiri altında olduğu güzele karşı duyduğu hayranlığı dile getirmek için istifham sanatından faydalanmaktadır. Sorduğu sorunun cevabını ilk mısradaki “*dudağının diriltici şarabı*” şeklinde aktardığımız ifade ile vermektedir.

4.4. Fenâ-Bekâ

Fenâ ve bekâ kelimesi dualiteye dayalı bir düşünce biçimi olarak klasik şiirimizde yer etmiştir. Her şeyin zıttı ile kâim olduğu bir düşünce evreninde fenâ kelimesi zıttı olan bekâ kelimesiyle birlikte anılır. Tasavvuf geleneğinde ise bekâ, fenâ yolundan başkası değildir. Fenâ kavramı mutlak varlık olan yaratıcıda birlik anlamına gelmektedir. “*Fenâ, nefsin sıfatının yok olması, meydana gelen hâle engel olma ve bundan rahatlık duyma gibi hallerin ortadan kalkmasıdır. Bekâ ise kulun bu fenâ hâlinde kalmasıdır.*” (Enginli, 2006, s. 244) Bu nedenle aslında fânî olan hiçbir şey yoktur, yalnızca teklikte yekvücut olmak durumu vardır. Dolayısıyla şey olarak görülenler aslında vahdet-i vücûda aittir. “*Tasavvufî hayatın son merhalesine başka isimler veren sûfiler varsa da fenâ-bekâyı bu yolculuğun son durağı olarak görenler çoğunluktadır.*” (Kara, 1995) Tasavvuf geleneğinde îzah edilen bu görüşlerin izini, Platon’un idealar evrenine kadar sürmek mümkündür. Klasik şiirde ise çoğunlukla âşığın, mâşuğundan başka hiçbir şeyi

görmemesi, mâşuğundan başka bir şey düşünemeyecek derecede kendini mecnunluğa itmesi ancak bunun farkında olmamasıdır.

4.4.1. Fatih'te Fenâ-Bekâ Kavramı

Fatih'in beytinde yukarıda değindiğimiz anlamın su yüzüne çıktığı görülmektedir:

وصال یار دلرسک فناپی اول عونی
که بحث علم و عمل سربسر اولر ترزیک

F35/5

Visâl-i yâr dilerseñ fenâyî ol 'Avni
Ki bahs-i 'ilm ü amel ser-be-ser olur tîrzîk

F35/5

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

'ıyş *u* *f.* :
işret

'anā *a.*

Nesre Çeviri:

Ey Avni, yâre kavuşmayı dilerseñ fena yolunu seç çünkü ilim ve amel sözü boş laftan ibarettir?

Tablo 4.4.1.1. F35/5 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	-	Öğüt veren	...yâr dilerseñ fenâyî ol...	-	-

Alıcı / Göstergesi	Avni	(sen) ol 'Avni	Öğüt alan	-	-	-
Gönderi	İlim ve amel yolu tasavvufun gittiği yere varamaz.					
Gönderinin Amacı	Sevgilinin varlığında yok olmanın yüceliğini vurgulamak.					

Şâir, mahlasına hitap ederek ilim ve iabdetin hakikat yolunu yürümede yetersiz kalacağı uyarısında bulunmaktadır.

Beyitte, kavuşmanın umulduğu sevgilinin yaratıcı olduğunu fenâ, ilim ve amel sözcüklerinden anlamak mümkündür. Fenâ-bekâ anlayışı tasavvufun temel umdelerindendir. Bu yolu seçenler, var ise bildiklerini unuturlar. Mürşitlerinin verdiği vazifeler ile meşgul olurlar. Sadakat ve mutlak itaat içinde yerine getirdikleri vazifeler neticesinde kendilerine keşif yolu açılır. Dünya hayatından kopup uhrevi yönden ilerlemeleri sürdükçe yaratıcıya daha yakın bir konuma yükselmeye başlarlar. Bunu ise mürşide duyulan mutlak itaat neticesinde elde ederler. Tasavvufta erişilen yüksek derecelerden hiçbiri, fenâ makamını temsil edemez. Eğer bir mürşid bu makama erişmişse Allah'ın tecellileri bu kişide görülmeye başlar ve nihayetinde Allah doğrudan bu kişinin bedenine girer. O kişiye bakmak doğrudan Allah'ın cemalini seyretmek kadar sevap olmaya başlar. Dolayısıyla hiçbir mürid, mürşidi olmaksızın bu yolu deneyimleyemez ve her biri bu dereceye mürşidin varlığında yokluğu yaşayarak erişir.

Bu inanış biçimi ulemâ başta olmak üzere bir kısım sûfiler tarafından pek tasvip edilmemiştir. *“Fenâ-bekâ tasavvuf tarihinin en çok tartışılan terimlerindendir. “Allah'ta fâni olma” ifadesinin zaman zaman dini esasları zorlayacak ve ahlâk kurallarının ihlâline yol açacak şekilde yorumlanması zahir ulemâsı yanında mûtedil sûfileri de rahatsız etmiş ve onları meselenin bu yönü üzerinde önemle durmaya sevk etmiştir.”* (Kara, Fenâ, 1995) Buna rağmen klasik şiirde, ifade gücü ve anlam zenginliği bakımından yoğun bir şekilde kullanılmıştır.

4.4.2. Baykara’da Fenâ-Bekâ Kavramı

رند مجلس دین سورارمین عشق طورین ای غنی
چون فنا اهلی طریقدین یارلیق بیلماس نیتای

B200/4

269

Rind-i meclisdin sorar-mén ‘ışk tavrın éy ganī
Çün fenā ehli tarīkdin yārlik bilmes n’ étey

B200/4

Kelimeler:

kām *f.* :

endūh *a.* :

‘*ıyş u* *f.* :
işret

‘*anā* *a.*

Nesre Çeviri:

Ey zengin kişi! Aşkın ne olduğunu rintlerin meclislerinden sorarım çünkü onların yokluk ehli (ölü kimse) olanlardan başka dostları yoktur?

Tablo 4.4.2.1. B200/4 Numaralı beytin anlatım düzeni.

			Rolü/Göstergesi		Baskın Hissiyatı /Göstergesi	
Gönderici / Göstergesi	Şair.	(ben) sorar-mén	Anlatıcı	-	-	-
Alıcı / Göstergesi	Belirsiz	-	Zengin kişi	éy ganī	-	-
Gönderi	Zenginliğin görece bir özellik olduğu ve gerçek bilginin umulmadık kişilerden temayüz ettiği.					

Gönderinin Amacı	Aşkın gerçek anlamına varabilmek için aklın yetersiz kaldığını anlatmak.
-------------------------	--

Anlatıcı rolündeki şair, zengin olarak nitelediği belirsiz kişilere aşkın gerçek mahiyetine dair bilginin dünyayı umursamayan ve ölümler alemiyle irtibat kurduklarına inanılan rint meşrep kişilerin erişebildiğini ifade etmektedir.

Rintler, dünya hayatıyla ilgisi bulunmayan, negatif ile pozitif durumların ikisine de aynı mesafede duran, neşe ile hüznün, varlık ile yokluğun arasında hiçbir fark görmeyen bohem bir hayatın temsilcileridir. Kalenderiler ve melâmilerde de var olan bu bohem yaşama tarzı, rindlikle ortaktır. Kalenderilik ile melamilikte farklı olan nokta ise bu kişilerin sırlı bir inancı temsil eden ezoterik (içsel,sırlı) dervişler olmalarıdır. *“Kalenderilerin görünüşleri toplumun bütünü tarafından yadırganan tuhafliklar içermekteydi. Bu tarz, muhtemelen Melâmîlik’te vurgulanan toplum tarafından dışlanma felsefesinin bir yansımasıydı. Tuhaf görünüş ile toplumda tiksinti yaratmak ve bu şekilde toplumdan dışlanmayı sağlamak amaçlanmıştı.”* (Gülten, 2012, s. 37) Beyitte geçen rint kelimesinin, çok daha farklı bir kitleyi ve inanç biçimini karşıladığı görülmektedir. Bu nedenle kelime ile daha çok tasavvufî tarîklerden olan melamilik ve kalenderilikteki sırlı hallerin kastedildiği açıktır. Beyitteki fenâ ehlinden kasıt da ölümler olarak anlaşılmaktadır. Baykara bu beytinde aşkın gerçek mahiyetini, ölmeden ölüp kalp gözü açılan kişilerin bilebileceğini yahut rint meşrepli kişilerce ölüp de öteki âleme intikal etmiş ölümsüz ruhlardan öğrenilebileceğini kast etmektedir.

SONUÇ

Türk dünyası, 14. YY itibariyle iki önemli güç merkezi etrafında bir araya gelir. 1402 'de meydana gelen Ankara savaşı bu merkezlerden biri olan Osmanlı'ya, tarihinin en savunmasız dönemlerinden birini yaşatır. Timur ve oğlu Şahruh, II. Murad devrine kadar Osmanlı'yı vergiye bağlayacak hegemonyal politikalar sergilerler. Hüseyin Baykara'nın Herat merkezli yönetiminde ise Osmanlı ile ilişkilerde gözle görülür bir yumuşama meydana gelir. Bu yumuşamada Fatih ve Baykara'nın rolleri büyüktür. Siyasi gelişmelerin de tetiklediği yakınlaşma, iki devletin 1402'deki savaş atmosferini geride bırakmalarını sağlar. Dışarıdan gelen tehditlere karşı birliği tesis edebilecek bir diplomasinin inşa edildiği tarihi vesikalarla da görülmektedir.

Bu dönemde Fatih'in, İstanbul'u İslâm kültürünün merkezlerinden biri haline getirme çabası dikkati çeker. Baykara ile yakın münasebetler içindeki Molla Cami'nin Fatih tarafından İstanbul'a davet edilmesi bu gayretin bir neticesidir. İki hükümdarın sanata, bilime ve edebiyata duydukları merak Nevâyî ve Ahmed Paşa gibi klasik şiirin önemli isimlerini Türk devletlerinin kritik kademelerine taşır.

Sanatı ve bilimi, idarenin merkezî politikası haline getirebilmiş bu iki hükümdar şairin şiir dünyalarını karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık. İlgili beyitler üzerinden elde ettiğimiz bulgular ışığında birtakım değerlendirmelerde bulunmak mümkündür.

Öncelikle yaratıcı konusu üzerine ele aldığımız beyitler kıyaslandığında Fatih'in kapalı ve sanatsal bir anlatım yolunu takip ettiği görülmüştür. Çoğunlukla tasvîrî bir dil kullanması ve beyitlerde inşa etmeye çalıştığı anlam dünyasını sevgili unsuruyla temellendirmesi, bu kapalı anlatımı tasavvufî bir zemine kaydırmıştır. Ele aldığımız beyitlerde kulluk, sadakat gibi durumlar coşku ve heyecan duygusuyla birlikte verilmiştir.

Baykara'nın yaratıcı konusu üzerine ele adığımız beyitlerinde ise çok daha açık, anlaşılır hatta öğüt vermeyi esas alan öğretici bir dil kullandığı rahatlıkla fark edilebilir. Yaratıcıyı tasvire çalışmak yerine, tavsîf etme yolunda, O'nu vasıfları üzerinden ele almayı tercih etmiştir. Beyitlerde beliren baskın hissiyatlar ise acziyet ile sadakat ve teslîmiyeti çağrıştıran ifadelerle verilmiştir.

Yine dini motiflerden olan peygamberler konusunu da ele aldığımızda Fatih ile Baykara arasındaki bağlamsal farkları ve benzerlikleri görmemiz mümkündür. Fatih,

Âdem ismini, ilk insan ve ilk peygamber anlamında gelenekte bilinen şekliyle özel isim olarak kullanmıştır. Baykarada ise ferzend-i âdem tamlamasıyla cins isim şeklinde kullanılmıştır. Fatih, kaynaklarda 950 sene boyunca dünyada sürgün olarak yaşadığına inanılan Âdem peygamberi, yakarış ve pişmanlıkla dolu ömrü üzerinden ele almıştır. Baykara'da ise bu isim, Âdem peygamberin yaşamı ile dolaylı bir bağ kurarak beytin merkezinde bulunmayan genel bir anlamı karşılamıştır.

Fatih'te, iki yerde zikredilen Yusuf ismi üzerinden aşk acısının konu edildiği görülür. İki beyitte de Yusuf ile Züleyha kıssasında geçen, Mısır'ın ileri gelen kadınlarının bir davet esnasında Yusuf'u gördükleri anda ellerindeki bıçakla ellerini kestikleri olaya telmih yapılmıştır. *Sinan* sözcüğüyle sağlanan bu telmih, sevgiliye duyulan aşkın yol açtığı ıstırabı vurgulamakta kullanılmıştır. Baskın olarak aşk acısının işlendiği anlaşılmaktadır.

Baykarada ise Yusuf ismi üzerinden çok çeşitli olaylara değinilmiştir. Bu olayların farklı hisleri vurguladığı görülmüştür. Yusuf kıssasında geçen kardeşlerinin ihanetleri ile Yusuf'un kuyuya atılması, Yakup peygamberin yaşadığı ayrılık hüznü, Yusuf'un pazarda satılması gibi konulara telmihle sevgili unsuru üzerinden verilmek istenen duygular işlenmiştir. Yoğunlukla üç duygunun ön plana çıktığı görülmüştür. Bunlardan biri ayrılık acısı diğeri kuyudan telmihle yine ayrılık ancak baskın olarak yalnızlık duygusu sonuncu ise Yusuf'un güzelliğine telmihle sevgili unsurunun güzelliğe duyulan hayranlığın dile getirilmesi olmuştur. İsa peygamberin ismi de her iki şair tarafından müştereken zikredilmiştir. Şairler tarafından İsa peygamberin ölülere diriltici olduğuna inanılan nefesi üzerinden yapılan benzetmelerde, sevgili unsurunu tavsif edici bir üslup kullanılmıştır. Beyitlerde heyecan, hayret, sadakat ve aşk duyguları üzerinden bir anlatıma gidilmiştir.

Muhammed peygamberin doğrudan ismi anılmasa da onu kast ederek söylenmiş şiirlerde de çeşitli konular ele alınmış, sevgili kavramı bu defa doğrudan Muhammed peygambere yakıştırılmıştır.

Fatihte şah, İsrâ ve Duha vb. gibi kavramlar etrafında inşa edilen anlatımlarda Muhammed peygamberin hem Kur'anî kelimelerle hem de hükümdarlık unvanlarıyla anıldığı görülmektedir. İsrâ ile Duha suresi üzerinden Muhammed peygamberin hususi yaşamına dair önemli hadiselerle gönderme yapılmıştır. Baykara'da da Şems ile Duha surelerinde geçen ve aydınlanmayı çağrıştıran sözcükler üzerinden bir anlatım ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Peygamberin, öğretici ve vahiy bilgisine dayalı olarak irşad edici hususiyetlerine göndermede

bulunulmuş, fatihten farklı olarak Muhammed peygamber şiir metinlerinde dolaylı olarak değil doğrudan ele alınmıştır.

Ahirete dair kavramları çok yoğun olarak kullanan Baykara'da, ölüme karşı bir direnç hali sezilmez. Fatih'te ölüm, kıyamet, cehennem gibi ahiret hayatını anımsatan sözcüklerin görülmeyişi farklı bir araştırma metodu olan psikanalitik edebi metin eleştirisi gibi şairin doğrudan iç dünyasını çözümlemeyi hedefleyen yöntemlerle ele alınması gereken bir olgudur. Zira bu sözcüklerin Baykara'da da haddinden fazla zikredilmesi yine şairin iç dünyasına dair yapılması gereken çözümlemeleri gündeme getirmektedir. Özellikle Baykara'nın B9 numaralı gazeli konu ve duygu bakımından bütünlük arz etmekte ve gazelin bütününde evlada duyulan özlem konusu işlenmektedir.

Kısacası, aynı kavramların farklı bağlamlarda ele alındığı, Fatih'in Baykara'ya nazaran daha kapalı bir dil kullanmasına rağmen Baykara'da anlamsal çeşitliliğin daha fazla olduğu görülmüştür. Genel bir yargıya varmanın ayrı bir çaba istediği açıktır fakat incelenen şiir metinleri üzerinden vardığımız sonuçlardan biri de Baykara'nın çok daha sade bir dil kullanmış olduğudur.

Türkiyat sahasında transkripsiyonla bu çağa kazandırılan metinleri tahlil edip değerlendirmeye tabi tutmanın gerekliliğine inananlardanız. Bu düşünceden yola çıkarak çalışmamızda ele aldığımız şiir metinlerini, karşılaştırma esasına dayalı bir tahlile ve beyitler temelinde yapısal analize tabi tuttuk. Yapısal analizle beyitlerde geçen kritik sözcüklerin bağlamsal anlamlarını da ortaya koymaya çalıştık. Temennimiz benzer çalışmaların yapılarak kültürel mirasımızda keşfedilmeyi bekleyen güzelliklerin gün yüzüne çıkarılması yönündedir.

DİZİN

A

A'râf, 18, 20, 50
 abdest, 64
 ab-ı Kevser, 52
 abıhayat, 28
 Âdem, III, 19, 20, 21, 22, 34, 35,
 43, 63, 64, 78
 âdemoğlu, 22
 ahiret, 50, 58, 79
 Ahmed Paşa, 78, 87
 Akkoyunlu, 6
Ali Şir Nevâyî, 8
 Allah, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16,
 17, 18, 19, 20, 22, 26, 30, 32,
 33, 34, 35, 36, 38, 39, 41, 43,
 45, 51, 56, 62, 65, 66, 67, 68,
 69, 70, 71, 75, 87
 Anadolu, 5, 6, 86
 Ankara Savaşı, 5
 Arabistan kirazı, 57
 Arap, VIII, 13, 35, 59, 68, 70
Arş, 17
 âşık, 9, 15, 16, 22, 25, 26, 27, 31,
 32, 37, 40, 48, 51, 56, 57, 72
 aşk, 22, 23, 26, 56, 59, 64, 71,
 72, 78, 79
 Avni, VI, VII, 11, 13, 37, 51, 52,
 56, 57, 58, 61, 62, 74

ayet, 4, 33, 41, 42

B

bahar, 36, 64, 66
 Bakara, 12, 33, 34, 38, 66, 67
 II. Bayezid, 7
 Bâyezîd-i Bistâmî, 63
 Baykara, II, III, IV, V, VI, VII, 1,
 2, 4, 5, 7, 9, 10, 14, 16, 17, 19,
 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30,
 32, 36, 41, 42, 43, 44, 46, 50,
 53, 54, 55, 58, 61, 64, 69, 71,
 72, 75, 76, 77, 78, 79, 80
 bekâ, 73, 75
 Bizans, 6

C

Câhiliye, 16, 69
 câm-ı Cem, 72
 Cebrail, 58, 71
 cehalet, 35, 42, 43
 Cehennem, IV, 50, 55, 58
Cem, 72
 Cengiz Han, 5
 cennet, 55, 56, 57, 58, 59, 60
 IV, 50, 55, 58, 60
 cimrilik, 56

coşku, 78

cür'a, 72

Ç

Çağatay, 2, 5, 54

Çin, 8

D

dem-i İsa, 32

derd-i hevā, 10

Din, 87

Divan, 4, 13, 15, 16, 19, 39, 87,
88

Duhâ, 41, 42

Duhân, 51

dünya, 21, 64, 75

E

Ebû Ali es-Sindî, 63

ebü'l-beşer, 20

En'âm, 18

Enbiyâ, 51

F

Farsça, 18

farz, 34

Fatih, II, III, IV, V, VI, VII, 1, 4,
5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14,

16, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 30,
31, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43,
47, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 61,
67, 71, 74, 77, 78, 79, 80

Fatih Divanı, 4

Fâtîha, 9

fedakârlık, 56

felek, 17

Fenâ, V, 61, 73, 74, 75, 86, 87

Firdevs, 55

Fussilet, 67, 70

Fuzûlî, 3

G

galaksi, 17

Gaşiye, 18

gayb

gayp, 18

gazel, 28

geda, 41

göl, 36, 60

H

hablullah, 43

hablü'l metîn, 37, 43

Hac, 18, 64, 66

hadis, 36, 62

Hak (Allah) 35, 70

Hâkka, 19

hamdulillah, 11

Hamza, 12
 hançer, 23
 Hayyâm, 7
 Herat, 7, 77
 heyecan, 78, 79
 Hicaz, 64, 65
 hikmet, 34, 35, 52
 Hindistan, 8
 Hristiyan, 6, 7, 38, 68
 Hûd, 17, 45
 Hûda, Hüdâ, 10,
 42, 36
 huri, 55, 69
 Huzâa, 69
 Hüseyin Baykara, VI, 2, 4, 7, 8,
 77, 85, 87

I

ibadet, 12, 40
 İblis, 20
 İbrahim, 70
 iffet, 23
 İhlas, 9
 ilahi, 9, 11, 15, 59, 64
 iman, 14, 18, 38, 62, 67
 İncil, 35, 36, 38, 86
 İran, 6, 8, 87
 İsa, 20, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36,
 37, 47, 48, 68, 79
 İslâm, 1, 2, 4, 7, 8, 9, 13, 17, 34,
 35, 36, 38, 39, 43, 46, 50, 52,

57, 61, 62, 65, 66, 68, 69, 70,
 78, 85, 86, 87, 88
 İslâm geleneği, 65
 İsrâ, 37, 39, 56, 65, 79
 İstanbul, 2, 4, 5, 6, 78, 85, 86, 87
 İtalya, 6

K

Kâbe, IV, 11, 12, 61, 62, 63, 64,
 65
 Kâbe, 11
 kâfûrî, 35
 kâinat, 17, 40
 Kamer, 51
 Kayser-i Rûm, 6
 kervan, 29
 Kevser, 51, 52, 86
 kible, 11, 65
 kılıç, 26
 kıssa, 13, 27
 Kıyam, 50
 kıyamet, IV, 17, 50, 51, 52, 53
 Kıyâmet, 51
 Kinâne, 69
 kul, 20, 40
 kulluk, 9, 11, 38, 78
 Kur' XE "vahiy" an-ı Kerim, 58
 Kur'an-ı Kerim, 4, 9, 12, 19, 20,
 23, 30, 31, 33, 34, 35, 38, 39,
 40, 42, 43, 44, 48, 50, 55, 56,
 57

Kur'an-ı Kerim, 66

Kur'an-ı Kerim, 68

Kur'an-ı Kerim, 70

Kuran, 2

kurban, 55, 56, 70

küfür, 48

L

levh-i mahfûz, 34

Levililer, 34

Leyla, 59

lillah, 11

M

Mâide, 31, 62

mâ-tagā

ayet, 37

mâ-zāgal basar

ayet, 37

Mazmun, 32

Me'va, 55

Mecnun, 59

Mekke, 65, 69

melāyik

melekler, 69

Melek, IV, 61, 66, 67, 69, 71, 86

Melekler, 68, 70

menkıbe, 13

Mesih

Mesih, 30

Mesihî, 29

mevlid, 36

Mısır, 26, 29, 78

mızrak, 25, 26

mihrāb

mihrap, 11

miraciye, 36

Miraç, 39, 58

mīzān, 28

Moğol, 6, 8

Molla Cami, 78

Muhammed, I, II, IV, VI, VII, X,
2, 4, 13, 19, 20, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 41, 42, 43, 56, 58, 68,
70, 79, 85

Muhyiddîn İbnü'l Arabî, 68

II. Murat, 5

Musa, IV, 36, 37, 47, 48

Musa, 19, 20, 34, 44, 48

Mūsā

Mûsa, 30, 36, 37, 47

Muşhaf

Kur'an-ı Kerim, 36

müjde

İncil, 35

münacaat, 9

Müslüman, 6, 27, 56, 70

N

naat, 36

Nahl, 18, 68

namaz, IV, 11, 12, 61, 62, 64

nebi, 18

Necm, 58, 68

Nedîm, 3

nemâz

namaz, 11

Nevâyî, 8, 78

nevruz, 64

Nuh, IV, 20, 44, 45

Nûh

Nuh, 19, 34, 44, 45

nur-i Muhammedî, 43, 68

O

oruç, 34

Osmanlı, 5, 6, 7, 77, 85

Osmanlılar, 5

Ö

Özbek, 6

P

Pavlus, 38

peri, 22, 23

perî

peri, 22, 53, 54

Petrus, 38

peygamber, 18, 19, 21, 36, 43,

44, 45, 46, 47, 49, 50, 66, 78,

79

Peygamber, III, IV, 18, 20, 21,

22, 23, 24, 27, 30, 31, 32, 35,

36, 37, 41, 43, 45

R

Ra'd, 33

Rab, 10

Rahman, 10

rakip, 56, 57

resul, 18, 38, 42

Resûlullah, 52

rint, 76

rivayet, 50, 68

Riya, 12

Rodos, 7

Roma, 5, 6, 7

ruh, 60

rûh, 32, 33, 35, 71, 72

Rûh, IV, 61, 71

Rumeli, 5, 6

S

saç

hablû'l metîn, 36

sadakat, 3, 11, 16, 48, 60, 75, 78,

79

Sâffât, 9

safiyyullah, 20

Sebe, 58

secde, 3, 11, 20, 61, 62, 64

sevgili, 9, 12, 13, 23, 24, 32, 35,

36, 41, 42, 46, 51, 52, 53, 54,

56, 57, 60, 62, 64, 69, 78, 79

sidre, 57

sidretü'l müntehâ, 58

sinan, 23

sufiyâne, 7

Süleyman, IV, VI, VII, 49, 66

süngü, 25

Sünnet, 16

sünnetullah, 16, 17

Ş

şah, 19, 41, 79

Şah İsmail, 6

Şahruh, 5

Şahruh', 5

şeb-i İsrâ

İsrâ, 30, 36, 37, 38

şefâ'at

şefaât, 37

şems-i zuhâ

ayet, 40

Şeytan, 20

T

Tanrı, 10, 68

tasavvuf, 7, 33, 39, 62, 63, 68,

73, 74, 75, 86

tasavvufî, 10, 13, 34, 43, 60, 63,

68, 76, 78

Tekvîn, 34

Tekvîr, 51

Tesniye, 34

tevhid

tevhîd, 41

Tevhid, 9

Tevrat, 34, 38

Timur, 5, 7, 77

Timurlular, 5, 6, 7, 8

tövbe, 20, 21, 29

Türk, VI, IX, X, 1, 4, 5, 8, 70, 77,

78, 85

Türkistan, 5, 6, 8

Türkiye, VI, 1, 2, 4, 8, 85, 86, 87

U

Uhud, 13

Uzun Hasan, 7

Ü

ümmet, 34

ümmü'l-kitâb, 30, 32, 33

V

vahiy, 38, 41, 42, 43, 58, 79

vatan, 28, 60

ve'd-duḥā

ayet, 36

ve'ş-şems

ayet, 36, 42

Y

Yahudilik, 34, 38

Yakup, IV, 20, 24, 27, 46, 47, 79

Yâkup, 23, 27

yalvaç, 18

yaratıcı, 9, 13, 14, 33, 56, 75, 78

Yaratıcı, III, 3, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16

Yıldırım Bayezid, 5

Yuhanna, 68

Yusuf, III, 20, 23, 24, 25, 26, 27,
28, 29, 46, 47, 78, 79, *Yûsuf***Z**

Zuhruf, 33

Züleyha, 23, 26, 78

Zümer, 63

KAYNAKÇA

- Akar, A. (2010). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Albayrak, N. (1997). *Hamzanâme*. 10.02.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamzaname> adresinden alındı.
- Algar, H., & Alparslan, A. (1998). *Hüseyin Baykara*. 22.05.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/huseyin-baykara> adresinden alındı.
- Alpay Tekin, G. (2017). *Hayat Ağacı*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Al-Shaiban, L. S. (2016, 12 22). *Muhammed Neredeydi*. (A. H. Duman, Dü.) 22.06.2016 tarihinde 19.org.tr: <http://19.org.tr/muhammed-nerdeydi/> adresinden alındı.
- Andican, A. A. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları.
- Andrews, W. G. (2017). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. (Çev. T. Güney) İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, N. (2002). *Kubbetü's-Sahre*. 23.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kubbetus-sahre> adresinden alındı.
- Çelebi, İ. (2010). *Sünnetullah*. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) 15.02.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunnetullah> adresinden alındı.
- Çetin, A. (2006). *Nesih*. TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesih--seriat#1> adresinden alındı.
- Doğan, M. (2016). *Fâtih Dîânı ve Şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı Yayınları.
- Enginli, Z. (Dü.). (2006). Fenâ-Bekâ. *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. (İ. Karşı, Y. Köktaş, R. Resul, R. R. Sevinç, & S. S. Yavuz, Çev.) İstanbul: Kalem Yayınevi.
- Erbaş, A. (2004). *Melek*. 23.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/melek#1> adresinden alındı.

- Ertürk, M. (1997). *Havz-ı Kevser*. 03.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/havz-i-kevser> adresinden alındı
- Gülten, S. (2012). Tahrir Defterlerine Göre Anadolu'da Kalenderîler ve Haydarîler. (Y. KURT, Dü.) *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*(52), 35-53.
- Harman, Ö. (2000). *İncil*. 30.05.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/incil> adresinden alındı.
- İnalcık, H. (2017). *Has Bağçede 'Ayş u Tarab Nedîmler Şâirler Mutrîbler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kara, M. (1995). *Fenâ*. 26.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: <https://islamansiklopedisi.org.tr/fena> adresinden alındı
- Karagöz, İ., Karaman, F., Paçacı, İ., Canbulat, M., Gelişgen, A., & Ural, İ. (2010). Allah. *Dinî kavramlar Sözlüğü*. (İ. Karagöz, Dü.) Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaman, H., Dönmez, İ., Çağrıci, M., & Gümüş, S. (2016). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Cilt 3). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kılıç, M. E. (1995). *Muhyiddin İbnü'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri*. İstanbul: MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Manz, B. F. (2013). *Timurlu İran'ında İktidar Siyaset ve Din*. (D. Şendil, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Necipoğlu, G. (2007). *15. ve 16. Yüzyılda Tokapı Sarayı: Mimarî, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Oruç, C. (2013). *Hüseyin Baykara ve Zamani*. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kütahya.
- Özak, M. (1993). *İrşâd* (Cilt 2). İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi Yayınları.
- Pala, İ. (2009). "Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü". İstanbul: Kapı Yayınları.
- Tekin, G. A. (2017). *Hayat Ağacı*. İstanbul: Yeditepe.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ.

- Uludağ, S. (1992). *Bâyezîd-i Bistâmî*. 06 20, 2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/bayezid-i-bistami> adresinden alındı
- Sidretü'l Munteha*. 04.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sidretul-munteha#1> adresinden alındı
- Ünal, S. (2001). *Kâbe*. 22.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kabe#1> adresinden alındı.
- Yavuz, Y. (2001). *İstimdad*. 20.06.2019 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi:
<https://islamansiklopedisi.org.tr/istimdad> adresinden alındı
- Yekbaş, H. (2010). Divan Şiirinde Kur'ân. *İstem İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*(16), 199-132.